To

My Revered Teacher

Professor Dr P. L. Vaidya

Director

Mithila Institute

DARBHANGA

CONTENTS

PREFACE

While working as the Springer Research Scholar of the University of Bombay, during 1940-1943, I could bring to light a number of Prakrit works from South India Poems and plays like the *Kamsavaho Usāniruddham* and *Camda'ehā* were fully edited by me with critical Introductions and on other works like the *Sirimdhal avvam Sorıcaritıam* etc I wrote critical papers giving extracts from them The resul s of my study, which shed abundant light on the evolution of P ak its and on the last phases of P akrit literature, were received by scholars with great appreciation

In my Introduction to the *Camdalehā* I presented a critical study of a number of P akrit plays or Sattakas which opened for study almost a new tract of literature It is in continuation of these studies that I decided to edit the *Ānamdasumdarī* with its Sanskrit Vyakhya from the limited Ms material that was accessible to me The path for the first editor of any Prakrit work is extraordinarily thorny but some day some one or the other has to tread it If I have dared to do this on many occasions I must confess that I have done so with utmost modesty and wi h a sense of duty which one owes to this neglected branch of Indian learning Though there is margin for differences of opinion and scope for improvement I can assure the scholars that in bringing out these editions I am guided by the best critical standards and editorial discipline

Ghanaśyama is a gifted author, and his attempt to introduce Deśī or Marathī words and expressions in Prakrit is just a continuation of the age long impact of the popular idiom on the literary style to which preachers, princes and even pandits had to yield, throughout the literary history of

India, if they really wanted themselves to be understood by the society at large. The brief Introduction is a modest attempt to study some of the aspects of the author and his Saṭṭaka. The Notes record some of the striking points and a few problems which the editor had to face. They are not intended for explanation which purpose is greatly served by the Sanskrit commentary of Bhaṭṭanātha.

In the pattern of Ethical Socialism towards which we are fast moving, our National Language is going to play a fundamentally vital rôle, and the success of Hindī depends on how it is plied with facility and ease for the common man without undermining its heritage and dignity. It is very lately that is being realised what an important part the Prākrits (including Apabhraṃśa) have played in the evolution of Hindī. But it is still a pathetic story that, along with Sanskrit, Prākrit and Pāli are not being studied with due adequacy and urgency which they demand. What Sylvain Levi complained, decades back, against a premier Indian University which made no provision for Pāli and Prākrit studies, is more true today in the case of most of our Universities. Some of us may not like it, but it is a fact that Hindī will grow on exclusive lines to the extent to which we ignore its immediate predecessors, viz. Prākrits and Apabhraṃśa, in our efforts to evolve and enrich it as our National Language.

It is with great pleasure that I record my thanks to my scholar-friends like Dr. V Raghavan, University of Madras, Madras, Shri K. G. Dixit, B. A., B. T , Sangli, Shri R. P. Nipanikar M. A., Kolhapur, who helped me in various ways while I worked on this Sattaka.

I have taken the liberty of dedicating this work to my revered Professor, Dr. P. L. Vaidya, as an humble token of the unredeemable debt of gratitude which I owe to him as his pupil: words cannot adequately express what he has bestowed on me by way of instruction and encouragement.

I am highly obliged to Shri Sundarlalji of the Motilal Banarasidass Firm. He suffered terrible loss when his Firm in Lahore was consigned to flames by the communal frenzy at the

time of the partition of India, and he left his burning house, as he wrote to me, only with clothes on his person Despite this calamity, he sincerely carried out what was a casual promise and thus enabled me to present this Saṭṭaka to the world of scholars

The editor and publishers acknowledge their indebtedness to the University of Bombay for the grant in aid received by them from the University towards the cost of the publication of this work.

karmaṇyevādhikāras te|

Rajaram College
KOLHAPUR
1-1-1955

A N Upadhye

INTRODUCTION

1. Critical Apparatus

This edition of the *Ānaṁdasuṁdarī* is based on the following two Mss.:

P: This Ms. belongs to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, and is numbered 432 of 1899-1915. It is written on indigenous Indian paper in black ink. It measures about 8 by 5 inches The age is not mentioned It may be about one hunderd years old It is well preserved on the whole, though some pages show patches of moisture It contains the Prākrit text of the Sattaka in 16 folios (or eight double sheets) and also the Sanskrit *commentary of* Bhattanātha in 24 folios (*or twelve double sheets*). Each page has 15 to 18 lines, and each line 35 to 40 letters The script is Devanāgarī. The text is better presented with marginal lines and uniform handwriting. The commentary portion is not so neatly copied. Its handwriting too is not uniform and shows more than one hand. The first page conta ns the title thus within a line-decoration:

॥ आनंदसुदरीसंज्ञं सट्टकं प्रारभ्यते ॥

On the next page the text begins with

॥ श्रीगणपतये नमः ॥ अन्ताणं etc.

and ends with.

॥ संपूर्णमिदमानंदसुंदरीनामकं सट्टकं ॥ श्रीरस्तु ॥ etc.

The Sanskrit commentary begins with

श्रीगणपतये नमः ॥ अविघ्नमस्तु ॥ इष्टसिद्धिरस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ etc.

and ends thus:

॥ इति पदवाक्यप्रमाणज्ञमहोपाध्यायभट्टनाथविरचितायां आनंदसुदरी-
नामसट्टकव्याख्यायां चतुर्थं यवनिकांतर ॥ सपूर्णमिदं व्याख्यान ॥

Throughout the Ms , the only *sign of punctuation* that is used is the *danda*, single or double. The names of characters and stage-directions are represented by their initial con'onants, for instance, *vi=vidūṣakah*, *prati=pratihārī*, *sva=svagatam*, *ā=*

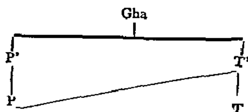
ātmagatam, and so on. At times even stage-directions look like conversation passages. Very often the numerical symbol 2 is used to indicate that the previous word is to be repeated. The shape of letters and style of writing are quite normal, though now and then *rava* and *kha* are confused. Throughout the Ms., both in Prākrit and Sanskrit, *anusvāra* is used (*aṁga, paṁḍu*) and not *parasavarna* (*aṅga, paṇḍu*) in the conjunct groups Very often *ḷ* is written for *l*, and *vu* is often represented by *u* in Prākrit. As is the case with certain Dravidian scripts when employed for writing Prākrit, a dot (in Kannada, a fat zero, called *nölli*) in between two letters is used here to indicate that the following letter is to be doubled. This mode of writing shows in Prākrit doubling of even aspirated consonants. Sometimes even vowels *a* and *u* are doubled in this way: *a a* really speaking stands for *ayya*. Now and then *mha* and *hma* are confused. In some places yellow paste is used to cover unwanted letters; in many places letters and words are scored off or omitted by putting a series of dots on them; and at times necessary substitutes or additions are shown on the margin with some indication or the other.

T: This stands for a modern transcript (in 64 pages) on blue ledger paper (onefourth foolscap sheets) of a Ms. numbered 683/4681, belonging to the Tanjore Maharaja Sarfoji's Saraswati Mahal Library, Tanjore. Though it opens with the title,

॥ आनंदसुंदरीनामधेयं सट्टकं ॥ इदं ॥

a good bit of its opening portion is lost, and it begins with *e dhīe Hemavadi tti* etc. in the speech of Vidūṣaka after the 22nd verse in the First Scene (p. 11 of this edition). I got this transcript prepared in 1944, and have now presented it to the Rajaram College Library, Kolhapur, where its Regd. No is 43714 (035 006). It contains only the Prākrit text and is not accompanied by any *chāya* or Sanskrit commentary. The transcript contains many errors; and by itself it cannot present a readable text, much less a correct one: *daṇḍas* are irregularly placed; words are wrongly spaced; the copyist neither knows Prākrit nor is he a mechanical transcriber; and there are gaps here and there. Only *daṇḍas*, single or double, are used for punctuation.

actual readings in T now; and further the Sanskrit commentary of Bhaṭṭanātha, though it accompanies the Ms. P, its readings are more allied to those in T. There is no doubt that P is corrected with the help of a Ms. which must have been a predecessor (say T') of T. The relation of these can be shown thus :

Ghanaśyāma himself wrote first P', a predecessor of P, and after some time he presented a revised text indicated by T'. Somebody with the help of T' corrected here and there the text of P', and the resulting text is now preserved in P. And T' is further copied and represented now by T.

2. Constitution and Presentation of the Text

The Prākrit text, presented here, is primarily based on the one preserved in P. Its collation with that in T is quite careful and sufficiently thorough; and thereby all the scribal errors got automatically eliminated. Readings of *ḷ*, peculiar to P alone, are not noted : as a rule, *l* is used instead. The readings like *a. a* and of double *khkh* etc. are not noted, but they are written as *ayya*, *kkh* etc. according to recognised conventions. The *ya-śruti* is not used, because P does not give it; and what is given by T is a highly exaggerated practice. Some readings of *ya-śruti* are, however, noted by way of illustration. Both these Mss. are in Devanāgarī script, and they almost uniformly read *kim vi*, i. e., they use *vi* after an *anusvāra* This point I have discussed in details on an earlier occasion (*Candralekhā*, Bombay 1945, Intro., pp. 8 ff.), but some leading scholars do not approve of it (see Dr. P. L. Vaidya's remarks in his Intro. to Trivikrama's Prākrit Grammar, Sholapur 1954, pp. xv ff). In continuation of what I have alerady said, I would add only this much.These authors from the South had a limited

grammatical standard before them; and having had no contact with the living tradition of Prākrit as current in the North, they never hesitated to use *kiṁ vi*, though *kiṁ pi* is linguistically more sound That such usages were developed in the South is confirmed by another piece of evidence. I have with me an advance copy in print (without any face-page etc.) of *Rāma-stotra* by a modern poet from the South, Bhāradvāja Rājagopāla kavi, in 35 Prākrit verses with Sanskrit *chāvā*. He uses not only *vi* after an *anusvāra* (*moham vi ahilaṁ* verse 26) but also *a* (*equal to ca*) after an *anusvāra* (*nisevıaṁ a*, verse 6; *saṁdhāriaṁ a* verse 7). Most of the additional passages in T are put in the foot-notes along with other readings, with very minor corrections Too much liberty is not taken with these readings. In the longer passages of T, which have no counterparts in P or the printed text, some regularisation is adopted by eliminating *ya-śruti* etc. In the constituted text names of characters are added in full, and a dash is added after them. The stage-directions are put in round brackets. A *saṁdhi* between a Prākrit and a Sanskrit word is avoided. Now and then commas are used in the text for facility of understanding.

As to the presentation of the Sanskrit commentary of Bhaṭṭanātha, what is given here is based on Ms P only. Most of the scribal errors are corrected, and thus an attempt is made to present a readable text. Double *dandas* are used to mark the end of a speech. Quotations are put in inverted commas. Throughout in the Sanskrit passages *para savarna* is used. As in the Ms. *Saṁdhi* is not rigourously enforced, and no *Saṁdhi* is allowed between a Sanskrit and a Prākrit word. In many places the commentary presumes a text which has different readings and some additional passages, in most cases agreeing with those of T; and it stands as it is An intelligent reader can easily verify it by looking into the readings of T. Some striking cases are discussed in the Notes Here and there some commas are used for a better understanding The running matter of the commentary is cut into convenient paragraphs corresponding to the pages of the Prākrit text for referential purpose.

3. Ghanaśyāma: the Author

The poet Ghanaśyāma, who calls himself *mahārāṣṭra-cūḍāmaṇi* and who possessed epithets like Kaṇṭhīrava, was the

Ghanaśyāma was offensively self-conceited, and he paraded his learning in various quarters He looked down upon earlier authors, even of established eminence, and he expressed poor opinions about their literary achievements He treats with contempt even *those authors on whose works he is writing* commentaries He ridicules Kalidasa, Bhavabhuti, Kṛṣnamiśra etc, because they had few works to their credit He went to the extent of believing that it is he that made their works immortal by writing commentaries on them 'It was his arrogant claim that he was making poor texts rich by his condescension to comment on them' Among the commentators he had some regard only for Appayya Dikṣita and Mallinatha all others were considered worthless by him

It is Ghanaśyama's vanity and extreme self-conceit that must have made him unpopular among his learned contemporaries The death of his great patron Tukkoji, therefore, was a great blow to *him, though highly optimistic, self-confident and* spirited he was That is why he has expressed himself in this manner on the death of his royal patron

> आयु किं शरदा सहस्रमथ किं दैवेन यद्दीयते
> तत्काल जठरस्य हन्त गिरिजाकान्त शिव चिन्तय ।
> मत्काव्याणुविलद्धनैकविमुखे तुक्कोनिराने गतेऽ
> प्याश्रयदावनमना किमिच्छसि पुनमार्ग्यं न लज्जा तव ॥

Ghanaśyama styles himself *sarva-bhaṣā kavi*, with a mastery *over seven or eight languages and scripts* He *feels himself* quite competent, almost equal, if not superior, to Rājaśekhara, in composing a Saṭṭaka which is entirely in Prakrit His attitude towards Prakrit is well expressed in the conversation between Viduṣaka and Sutradhara In his opinion, an eminent poet need not be ashamed of composing works in Prakrit A heretic shuns a sacrifice, a voluptuory, virtues, a blockhead, learning one vainly condemns whatever is impossible *for oneself* Those who are skilled in only one language are *part-poets, while he who can compose in many languages is a full-*blown poet of renown

V A R Shastri estimates Ghanaśyāma in these words 'It may be said to the credit of our author Ghanaśyāma that his poetry is simple, that his knowledge is cyclopaedic and his

vocabulary is vast. He is one of the many later poets in whose hands the old Vaidarbhī style of classical poetry was revived in the South. Though at times given to verbal puns and alliterations, he writes a very clear and pointed language. His independence in thought and in language and his unique position in the royal court of Tanjore as an able poet-minister, made him all-powerful in the temporal world; and for his renunciation of all worldly pleasures, his desire to do public good and his complete reliance upon God—for all these virtues he deserves to be remembered by his posterity for all time to come.'

According to Prof. Chaudhari's list, Ghanaśyāma, besides writing different varieties of dramas like Nāṭaka, Prahasana, Bhāṇa, Dima etc, is said to have composed three Saṭṭakas: 1) *Vaikuntha-carita*, 2) *Ānandasundarī*, and 3) an anonymous one. It has to be seen whether the anonymous play can be the *Navagrahacarita* which, though put by Keith[1] under Nāṭaka, is described by M. Krishnamachariar[2] as Saṭṭaka in Prākṛt It is necessary that Mss. of *Vaikunṭhacarita* and *Navagrahacarita* should be inspected and seen whether they are really Saṭṭakas

4 His Ānandasundarī

This edition of the *Ānandasundarī* is based on two *Mss* which are fully described above. A third Ms also is reported to be preserved in the India Office Library, No. 7398. The contents of the play are summarised below.[3]

I. After benedictory verses invoking Viṣṇu-Lakṣmī etc., Sthāpaka or Sūtradhāra and Vidūṣaka discuss a letter received from an Association (*sāmājika-lekhaḥ*) for staging an interesting play; and it is decided to enact a Saṭṭaka, the *Ānandasundarī* composed, at the age of 22, by Ghanaśyāma (described) who is more competent than Rājaśekhara, who has won a title Kanṭhīrava, and who can compose works in various languages.

1. *The Sanskrit Drama* p. 345.
2. *History of Classical Sanskrit Literature*, p. 248.
3. Thanks to the Director, Bhāratīya Vidyā Bhavana, Bombay, with whose kind permission (No. 1078 June 1, 1954) portions of my Introduction of the *Candralekhā* are adopted here.

Sūtradhara, who is wishing for a son, suggests the plot by a simile: Śikhandacandra mar-ies the daughter of Caṇḍavega; he has a son from her; and he becomes a Universal monarch.

The king reflects on his fortune and discloses certain details The minister Dindiraka has been sent out to subdue Vibhāndaka of Sindhudurga who refused to pay the tribute; and he is expected to come back victorious. The king further hopes that his anxiety for a son would soon disappear: the king of Aṅgas has sent his daughter Ānandasundarī to win his affection; fearing that the queen might know this, Ānandasundarī has been dressed as man, with a name Pingalaka, and given in charge of the chamberlain Mandāraka; and as foretold by an astrologer she might give birth to a son. Bards greet the king with morning prayers by describing the advancing day Vidūṣaka has offended uwittingly another Brāhmana, Maṇḍūraka; and the king settles this quarrel by giving a present to the latter. The king wishes to see a *nāṭaka* staging how Ānandasundarī was brought etc. composed by Pāraijāta Kavi Piṅgalaka and Mandāraka are also invited, and a *garbhanāṭaka is introduced.* It depicts how Ānandasundarī was dressed as man and brought to the harem. As the characters of the spectators are also taking *part in the garbha-nāṭaka, a good deal of fun is created* by Vidūṣaka who often misunderstands the situation. The king broods over Ānandasundarī's beauty while the play is being acted. The time for midday meals is announced, and all get up for bath.

II. The king tells Vidūṣaka that Hemavatī divulged their secret to the queen with the result that Mandāraka has been chained; *and* Ānandasundarī *is imprisoned in the ornament* box and guarded by fifty maid servants. He reflects over the miserable lot which has befallen that beautiful girl on account of queen's jealousy. Vidūṣaka blesses him with good luck. Then to divert king's mind, there enters the poet Pārijāta, alias Kaṇṭhīrava, *vaunting his poetic abilities In a highflown style, full* of long compounds, subtle allusions, double entendre and mythological references, he praises the metropolis Śṛṅkhalāvatī, the palace Ḍamaruka and the king Sikhaṇḍacandra *of great glory* and his virtues The king is highly pleased and is ready to give any present, even his kingdom, to the poet who declined

the offer by saying that he already possesses the *kavitāmahā-sāmrājya*. To divert himself the king proposes to Vidūṣaka that they should describe the various limbs of the heroine Ānandasundarī; and they do so by singing the lines of a verse alternatively. The king is suffering acute pangs of separation which are heightened by midday announcements of bards: he realises that the real remedy now is to win queen's favour.

III. The king is now in a happy mood because he is successful in winning queen's favour. With sly interpellations Vidūṣaka wants to know how this could be achieved. The king narrates the details how he met her in the bed-room, how she was angry with him, how he lay prostrate at her feet like a servant, and how thus finally her heart was won over; and she promised to celebrate his marriage with the heroine Ānandasundarī. The queen enters with the heroine and attendants, the former in her wedding dress: the king must have an issue, so the marriage is approved by all. The queen bestows the heroine on the king and the wedding ceremony is celebrated. The couple is blessed and greeted by all; and Vidūsaka exchanges a few bitter jokes with maid-servants. The king, heroine, Vidūṣaka etc. come to the Śṛṅgāravana where the heroine is made acquainted with various trees etc. The evening and rising moon are announced by bards: the king and heroine retire to the bed-chamber.

IV. Vidūṣaka finds the king anxious about heroine's worries whether king's love for her would remain firm, whether she would have a meritorious son, and whether she would deliver happily. The king has assured her duly. Vidūṣaka cuts a few jokes with him, and getting the necessary details from him he concludes that the period of pregnancy is full and that she would certainly deliver a son. The victorious minister Diṇḍīraka arrives. A *garbha-nāṭaka* composed by Pārijāta Kavi is staged. It is shown how Diṇḍīraka leads a fleet, and how the demon Vibhāṇḍaka is overpowered and made to run away by a sudden terrific uproar, and thus the victory was won. The king is highly pleased with this triumph and is almost ready to give his kingdom to the brave minister. Just at that moment the report of birth of the prince is conveyed to the king. By eating a miraculous herb sent by her father Candavega, *Ānandasundarī* is quite hale and hearty now. The queen enters accompanied by heroine with the child and attendants and congratu-

lates the king on the birth of a prince. The queen names the prince Ānanda-candra and puts him on king's lap. Bards greet the king; and the play ends with a significant Bharata-vākya.

Ghanaśyāma almost vies with Rājaśekhara in composing a Saṭṭaka; it must be said to his credit that his is a sufficiently independent plot; and excepting a few echoes of expression, he borrows very little from the *Karpūramañjarī*. The introduction of two *garbha-nāṭakas* is a speciality of the *Ānandasundarī*, especially because they represent episodes which are a part and parcel of the theme of the play itself. It appears from a casual remark of Vidūṣaka that Ghanaśyāma believed (p. 44) that a Sattaka without the *garbha-nāṭaka* is positively faulty (*apahāsa-bhājana*). The first *garbha-nāṭaka* (see pp. 6, 10 ff.) presents a scene in which Ānandasundarī is given a male dress with a name Piṅgalaka and sent to the metropolis with her attendants. This gives an opportunity to the king to see her from close vicinity and wax eloquent on her physical beauty, while Vidūṣaka *also adds something of his own with a few jokes here and* there. The second one (see pp. 5, 47 ff.) enacts the naval battle scene in which Dindīraka skilfully attacks the fort Sindhu-durga and defeats Vibhāndaka by creating shrill noise and presenting a counter army of Rāksasas through mirror reflection whereby the enemy is routed away.

Ghanaśyāma is more a Sanskrit poet; and some of his forms and expressions are so artificial in Prākrit that at times his verses become intelligible only after they are rendered into Sanskrit. A few of his Prākrit verses (II. 6, III. 11, etc.), as remarked in the Notes, can be converted into Sanskrit without spoiling the metre. This shows very well how these later authors and poets lacked close touch with the live expression and genuine style of early Prākrit works and still finished their compositions mainly by studying Prakrit grammars and by reading Prākrit portions of plays. What is true of Pānivāda, Rudradāsa and others from the South[1] holds good in Ghanayśāma's case

1. During the last few years I have tried to shed a good deal of light on a number of Prākrit works from the South. Some of them are duly edited, and on some I have written short papers giving extracts from them: Rāma Pānivada's *Kaṁsavaho*, Bombay 1940; *Usāṇiruddhaṁ*, A Prākrit Kāvya, *Journal of the University of Bombay*, X. 2; *Siricindhakavvaṁ* of

as well They primarily thought, or mentally drafted, first in Sanskrit and then wrote in Prakrit What I have observed about Rudradāsa and his Prakrit in the *Candralekha* is applicable to Ghanaśyama and his *Ānandasundari* Ghanaśyama follows to begin with (see the remarks on the differences between P and T above), Vararuci s *Prākrta prakasa*, in eight or nine chapters, as current in the South, and the Prakrit portions of earlier plays show their influence on him He uses only one language, besides the stray Sanskrit passages, both in verse and prose, and i s name is Prakrit the dialectal distinction of Mahārastri and Śauraseni, as understood by Hemacandra and other grmmarians is not there The mould of the verses and compound expressions, is basically Sanskrit, both in concept and finish Retention of initial conjunct groups even in prose, repeated use of Dative singular, abnormal forms like *cakira* for *cakrā siris* for *śirsa*, *nuva* for *nrpa* etc only show a lack of sufficient contact with the living and genuine Prakrit style cultivated by many authors in the North One does not find here the steady percolation of Apabhramśa forms which is detected in different P ākrit works composed especially in Gujarat Rajaś-khara and other authors do use certain Deśi words In a way the same tendency is carried to its logical extreme when Ghanaśyama freely and studiously uses a number of nouns and roots current in Marathi Most of them have their counterparts in Marathi even to this day All these are fully discussed in the Notes

To a very great extent the interest of the reader or spectator of this play is sustained by light humour with which many of the conversations and remarks, especially of Vidusaka, are replete The author creates humour by words of double meaning (pp 8, 38 etc), stray pricky remarks (pp 8, 38 etc), caricature of holy things (pp 9, 12 etc.), exaggeration (pp 9 etc), innocent tricks and slips (pp 3, 15, 22, 46 etc), sly jokes (pp 8, 10, 13, 14, 15, 20, 34, 41, 45 etc) somewhat vulgar references (pp 17, 31, 34, 35, 38, 45 etc), outspoken frankness

Krsnalilaśuka, *Bhara ya Vidya* III 1, The *Soricaritta*, A Prākrit Kavya *Journal of the University of Bombay* XII 2 Rudradasa s *Candralekha*, Bombay 1945, *Bhrngarandela* A Prākrit Kāvya *Prin. Karmarkar Commemoration Volume*, Poona 1948.

(pp. 2, 3, 8, 9, 10, 12-3, 15, 27, 32, 35, 37, 45, 53 etc.) and by light remarks on serious occasions (pp 2, 33, 86 etc.).

Ghanaśyāma is well known for his pride and show of learning, and it is not surprising that the poet Pārijāta alias Kaṇṭhīrava, is only his own replica One Ms actually writes the name of Ghanaśyāma, though it is replaced later. These descriptive passages clearly show not only his mastery over Sanskritic vocabulary but also his deep study of mythology. Some of his *expressions remind us of the style of* Subandhu, Bāna and Dandin It is the descriptions and longer verses that give a suitable opportunity to the author to make a show of his learning which is an outstanding trait of his personality.

Ghanaśyāma is a master of expression, and he is one of those later authors who have handled language with an amount of ease and facility His conversations are crisp and his short verses lucid. He has handled a number of metres, including śloka; and they can be listed here alphabetically:

Anuṣṭubh (or Śloka). I 9 (Sanskrit), 19; II. 1, 14, 16; III. 5, 14, IV 8
Indravamśā III 12, IV 4
Upajāti. I. 12, 28, II. 6, III 15, 19; IV. 3.
Gāthā (or Āryā): I 6; III 9; IV. 13
Gīti. III 11.
Puṣpitāgrā: I 26; II. 17.
Pṛthvī I. 4, 10, 11, 23, II. 18; III. 2; IV. 1, 5.
Praharṣiṇī. I 27; II 8, 9, 10, 11, 12
Mañjubhāṣiṇī. III. 3.
Mandākrāntā: II. 13.
Mālinī: I 13
Vasantatilakā. I. 14, II. 2; III 4, 7, 18, 23.
Rathoddhatā: I 29, III. 8, 10.
Śārdūlavikrīḍita. I 2, 3, 5, 7, 8, 15, 16, 17, 18, 20, 22; II. 3, 4, 5, 15, III. 13, 17, 20, 22; IV 2, 11, 12.
Śālinī II. 7, IV. 7, 9, 10.
Śikhariṇī: I 21, 24, 25, III 1, 6, 16.
Sragdharā: I. 1; III 21.
Hariṇī. IV. 6.

The entire play in four Yavanikāntaras is in Prākrit. Sūtradhāra, however, once quotes a *Sanskrit verse* (I. 7) *which* brought to Ghanaśyāma the title Kaṇṭhīrava, and a second

time repeats (I. 9) the request of the Association in Sanskrit. The king also speaks in Prākrit: *only once* in the fourth Yavanikāntara (IV. 1), he sings a verse in Sanskrit (*saṁskṛtam-āśritya*). This sporadic use, I think, has *nothing to do with* the view of some theorists like Bādarāyana that the king is to speak in Sanskrit.

5. Bhaṭṭanātha's Commentary

The Sanskrit Vyākhyā or Vivecanam of the *Ānandasundarī*, as found in the Ms. P, is printed here. Its author is Bhaṭṭanātha who gives us hardly any details about him-elf beyond that he was well-versed in grammar and logic and that he bore a title Mahopādhyāya. It seems probable that Bhaṭṭanātha, like Ghanaśyāma, hailed from Mahārāstra: that explains very well his references to Marāṭhi idioms and words here and there (pp. 64, 65, 66, 69 etc.). He follows the Longer Recension of the text given by T. His commentary gives a close Sanskrit Chāyā or rendering of the Prākrit text, explains obscure words here and there, elucidates mythological allusions, dissolves out-of-the-way compounds, and notes alternative readings and interpretations given by some of his predecessors: on the whole it is a good attempt to explain a Prākrit play for those who know Sanskrit sufficiently well.

Bhaṭṭanātha, either to elucidate or to substantiate a point at issue, gives a number of quotations. Some of them are anonymous pp. 57-8(*ācārya*),59 (*Paurānika*), 61, 65, 69,(*ācāryāh*) 75, 85(*ācāryaih etc.*); but in a few cases either the works (*Mahābhārata* p.92, *Saṁgītasāgara* p 71, *Nīticintāmaṇi* and *Mantrasarvasva* p 74, *Kavikalpalatā* p.75, *Tāṇḍavollāsadarpana* p.82. *Buddhacarita* [of Aśvaghoṣa, the line is traced with minor variants at *viii. 13, E. H. Johnston's* ed.] p. 82, and *Jyotiṣcakrārṇava* p. 88) or authors (Agastya p. 69, Bharata pp 58 & 60, Bhartṛhari and Mallinātha p. 75.) are specified. He quotes the authority of lexicographers like Amara (-siṁha) pp. 59, 67, 70, 73, Halāyudha p 66, Jaya p. 66, Keśava p. 65 and Vāmana p. 74, and lexicons like *Dvirūpakośa* p. 66, *Padārtharatnamālā* p. 64, *Yādavaprakāśa* p.75 and *Viśva-(prakāśa*) p 70. Some Sūtras from Sanskrit and Prākrit grammars are quoted. Most of the latter are traced to the *Prākṛtaprakāśa of* Vararuci. They are arranged alphabetically here; the first is the reference to the

page of this ed. and the second to that of the *Prākṛta-prakāśa* by E. B. Cowell (London 1868): p. 68, v. 24; p. 77, iv. 29; p 59, vii. 23; p. 81, iv. 2; p. 81, i. 24; p. 74, v. 31; p. 77, iv. 28, p. 72, iv. 3; p. 68, viii. 64; p. 60, ii. 27; p. 87, ii. 13; p. 69, ii. 10; p. 66, vi. 64, p. 81, ii. 6; p. 85, v. 19 (as in the Southern Recension); p. 62, iii. 18; p. 57, ii. 35; p, 65, iii. 4; p 79, vi. 63; p. 87, viii. 7; p. 83, vii. 12; p. 66, v. 34; p. 65, iv. 20; p. 82, ii. 38; p 69, iv. 4; pp. 82, 86-7, iv. 5; p. 73, i. 4; p. 74, iv. 10; p. 65, iii 3 (Southern Recension); p. 62, iii. 19. Though I have given references to Cowell's edition, the readings of some of the Sūtras clearly agree with those commented upon by Rāma Pāṇivāda and others in the South. Once the Commentator specifically quotes from the *Prākṛtamañjarī* (p. 60, ii. 25).

There are casual references to earlier authors like Kālidāsa, Sārvabhauma, Diṇḍima, Rājaśekhara, Kaṇṭhīrava (p. 59), Vālmīki (p. 59), and Pārijātakavi (p. 63). Of these, we know, Kaṇṭhīrava and Pārijātakavi are the titles of Ghanaśyāma himself.

Besides these there are a few other references which deserve special attention. Expressions like *anye'pi, kecit* (pp. 61-3) accompanied by varying explanations have some earlier annotators in view. Different interpretations of Śrīkaṇṭha are specially mentioned more than half a dozen times (pp. 58, 62, 70, 72, 77, 82, 85 and 88); and the way in which he is mentioned indicates that he wrote a commentary on the *Ānandasundarī*. Similarly Rāma-candra (or -bhadra) Kavi (pp. 63,85 & 88) appears to be another earier commentator on this play. Other annotators like Bhaṭṭa Rāghava (p. 69), Gadādhara (p.66) and Lakshmaṇa (p. 58) are also referred to by Bhaṭṭanātha; but as these are casual references, one might presume that these are their views in other works and contexts and not necessarily from their commentaries on this play. It is highly probable that Śrīkaṇṭha and and Rāmacandra wrote commentaries on the *Ānandasundarī* This *is really a credit to the scholarship* of Ghanaśyāma. The possibility of a few learned colleagues discussing the meaning of the text and their different views being recorded is not ruled out. The names of these authors can be identified with some known authors only if we get more definite details about them.

घणस्साम-विरइआ

आणंदसुंदरी

अत्ताणं कोथुहम्मि प्पडिहलिदद्दरं जाणिउं[2] कोउहल्ल
काउं जाव प्पवण्णा मणसि अमरिसं भग्गवी दाव सिग्घं ।
मुद्धे किं [3]भाउ-संगं कुणसि ण हु तुहावत्तव त्ति प्पहासं
बोल्लंतो चक्कपाणी स-रहस टइआलिंगिओ पाउ तुम्हे ॥ १ ॥

अवि अ ।

जं णाहीअल गठिअ-क्खिमि-पडी सद्दूल चम्मचलं
अण्णोण्णं रइणाह-सासण वसा कोडेण रत्तिंदिअं ।
तं थिनाहर-चुंबि-चंग-भमिण-त्थोर-त्थणालिंगिअं
मोक्खं सोक्ख वरं पदेउ मिहुण तुम्हाण निम्हानअं ॥ २ ॥

अलमिमिणा ।

पचेसु प्पहुणो तिलोअ-जइणो जाणं फुडस्सो सरो
भूदंहो धणु-वल्लरी भुअ लआ पासो अ तत्तारिसो ।
ताणं सोडस-हाअणाण महिलाहीराण जीवोसहं
णीवी-मोक्ख महा-सुहं भजइ णं कामारिणो दुल्लहं ॥ ३ ॥

अण्ण च ।

लुलंत कअ-मालिअं सरण-डिल्ल चंदोट्टअं
भणत-भणि-मंडणं सलिल मंडलिल्लालिअं ।
थल-च्चुअ-विसेसअ थइद-दीह दिट्ठि च्छड
पमोद-रस णिब्भरं जअइ भीरु-वीराहदं ॥ ४ ॥

(नान्द्यन्ते)

स्थापकः—(द्वित्राणि पदानि परिक्रामन्) किं णु क्खु एदं पंडुरं[4] दीसइ । होदु, घेत्तूण देक्खिस्सं । (तथा कृत्वा) कहं पत्तअं एदं ।

---

१. P has a title like this '॥ आनन्दसुन्दरीसंज्ञं सट्टकं प्रारभ्यते ॥' on the earlier page, and opens with श्रीगणपतये नमः ॥
२. P जाणिम कोउ° । ३. P भाउ । ४. P पडर ।

(परिवर्तयन्) हंत, अक्खरावलीओ लिहिदाओ। को णु खु वाइस्सदि। (विचिन्त्य) होदु, जवणिअंतराहि को वि तुंडं[1] दंसेदि, त हक्कारिस्सं। (शोणपटकृतनेपथ्याभिमुखमवलोक्य) इदो इदो भद्दमुहो। (प्रविश्य)

विदूषकः—कि कज्ज कहिज्जदु।

सूत्रधारः—(स्वगतम्) कहं अय्य[2] मडव्वो। (प्रकाशम्) एदं पढिज्जदु।

विदूषक —किं तेण मह बम्हणस्स लाहो।

सूत्रधारः—इदं एव्व पत्तअं दिज्जइ।

विदूषक—(गृहीत्वा) ता गमिस्सं। (इति पत्रहस्तो जिगमिषति।)

सूत्रधारः—(पटाञ्चले धृत्वा) अज्ज, मा परिहस। वाअणाणंदरं देमि।

विदूषकः—(आत्मगतम्) होदु, पोरअस्स वाअण णिमित्तं भविस्सदि। (प्रकाशम्) एसो वाएमि।

सूत्रधार—अवहिदो म्हि।

विदूषकः—(वाचयति) सोत्थि भरदरलतिलअस्स सुहमव्वाहदं सव्वदो विसेसो दु [3]परस्सहस्साइं णाडआइं वट्टति[4] पेक्खिदाइ अ अम्हेहिं, एण्हि पुणो अपुव्व चमक्किदि रस-भर भरिअं किं वि णिबधणं दंसणिज्जं तुम्हेहिं ति।

सूत्रधारः—(आकर्ण्य, स कौतुकाश्चर्यहर्षम्) हंहो, विणअ सुत्ती पण्हिआण।

विदूषक—किं सामाजिअ लेहो एसो।

सूत्रधारः—अह-ई।

विदूषकः—तेण हि तुवर तुवर।

सूत्रधार—(स्मरणमभिनीय) अत्थि एत्थ आणंदसुदरीणामहेअं तारिक्खं सट्टअं, त जेव्व इमस्सिं महा समाए जोग्गं।

विदूषकः—पाउडं खु तं सव्वं।

सूत्रधारः—अदो जेव्व सट्टअ ति भणिज्जइ।

विदूषक —को णु खु तस्स कई।

---

१. P writes first सुह दसेदि, then there is an interlinear correction attempted as ।तु...द। २. P अ०अ। ३. P साह perhaps corrected into सह° । ४. P वट्टंदि।

सूत्रधारः—को अण्णो पुराअण-कईणं वि दुक्करम्मि सरस्सई भासा-णिबंधणम्मि राअसेहर-कइणो परं णिउणो।

विदूषकः—अवि सो महरट्ट-चूडामणी घणस्साम-कई।

ईसो जस्स णु पुव्वओ दस महादेव्वो पिदा अज्जुआ
कासी जस्स अ सुंदरी पिअअमा साअंभरी अ स्ससा।
सत्तट्ठोत्ति लिवि-प्पहू[1] गुण-रअणो चोड्डाजि वालाजिणो
पोत्ता वाविस-द्दाअणो चउर द्दी जो सव्व भासा-कई ॥४॥
पडु छब्भासा कव्वं णाडअ-माणा रसुम्मिलो चंपू[2]।
अण्णावदेम-सद अं लीलाए विरइदं जेण ॥६॥

सूत्रधारः—अह इं[3]।

विदूषकः—सो चेव्व कई कठीरव-कइ त्ति अ भुवणेसु किज्जइ[4]। ण जाणामि तत्थ को हेदु त्ति।

सूत्रधारः—णं तस्स व्व एक्कं "सिलोअं सुणिअ सव्वेहिं जेव्व मणीसि मंडलेहिं कंठीरव कइ त्ति णामहेअं पारितोसिअं दिण्णं।

विदूषकः—(सादरविनयविस्मयम्) को णु खु सो एसो सिलोओ[5]।

सूत्रधारः—(संस्कृतमाश्रित्य)

सारङ्गा मृदुलाङ्गका वयममी सारेण हीना भृशं
दीना नः समवेक्ष्य हन्त भवतः क्रोधः कथं वर्धते।
उद्दण्डोन्मदगण्डमण्डलमहाकुम्भीशकुम्भामिष-
ग्रासग्रामपरिग्रहाय परमुत्कण्ठस्व कण्ठीरव ॥७॥

इति।

विदूषकः—जुज्जइ जुज्जइ।

सूत्रधारः—(सोल्लासम्[7])—अज्ज किं चम्पिज्जंत-णव-दुव्वो सिसु-देस पोडो विअ पुरफुरंतोट्ठो दीससि।

विदूषकः—एदारिस-कई भणिअ कई पाउट णिबंधण-करणे ण लज्जिओ।

सूत्रधारः—(शिरः कम्पयन्) ण लज्जिओ। तय जेव्व सुणाहि।

---

१. P लिविप्पहू। २. P चंपू। ३. *Commentary presumes some additional passage here with a verse.* ४. P किज्जइ। ५. P is wavering between णि and णु। ६. P कि° corrected as कु°। ७. P सोल्लास।

पाअडो ण मह तिदिक्खइ विडो सीलाइ विज्जं जडो
ज ज जस्स सुदुल्लह णिदिसु सो त त मुहा णिंदइ ।

हु, अवहिदो सुणाहि ।

ते सव्वे उण एक्क-देस कईणो जे एक्क भासा-चणा
सो सपुण्ण कई विहाइ भुवणे जो सव्व भासा कई ।।८।।

विदूषक —सोत्थि होदे, घर-कज्ज उत्तरुभइ, ता गमिस्स ।

सूत्रधार —(विदूषकस्य कर्णे) एव्व विअ ।

विदूषक —तहेत्ति । (पत्रहस्तो निष्कान्त ।)

सूत्रधार —(आत्मगतम्) अवि णाम अप्प मडव्वो णिहीद भूमिअ मारिस तुवरत्तो पेसिअ उवआरी भवे (प्रकाशम् । ससम्भ्रमम् आकाशे) अज्जा सामाजिआ, किं भणह । (प्राकृत परिहृत्य)

कलशाम्भोधिकल्लोलगर्वसर्वस्वहारिणी ।
घनश्यामकवेर्वाणी कस्य नानन्दकारिणी ।।९।।

तदस्यैव कण्ठीरवकवे कृति सट्टक सत्वर भवताभिनेतव्यमिति । (सानन्दगद्गदम्)

अहो अहिमुहो विही तह हि सारसी-भू सहा
णिरदर-विहूसिदा महुर रगसाला इअ ।
महाणड सिरो मणी णलिण सोरह सट्टअं
सुहा रस-वओ कई जअइ छप्पबंधीअरो ।।१०।।

(नेपथ्ये महान्कलकल.)

सूत्रधार —(आकर्ण्य सोल्लासम्) जदो मगल-डिंडिम सगीद-रवो समुज्जुभइ तदो पउढमुवट्ठिअ मण्णे । (क्षणमुद्ग्रीविकमवलोकयन्)

लुढत भसलावली-पणअ ढबराचुविआ
फुडत णवमाल्लआ विणिपडति रगगणे ।
अणत मुह-दवआ माहद-खीर सिंधु थली
कढत-पअ-मडली णिबिड बिंदु-लीलाहरा ।।११।।

(सद [1] प्रति) अज्जा, किं भणह । भरदउत्त तुवरीअदु तुवरीअदु तुवरीअदु त्ति । (क्षण स्थित्वा सचिन्त निश्वसन्) अवि णाम मह वि

1. P सद सद ।

पुत्तो भविअ[1] सो वि अहं विअ भरदउत्त चि दक्कारणस्स ठाए-मही भवे। (परिक्रमितकेन, आत्मगतम्) कहं वा मज्झ पुत्त-जोग्गत्तणं, ज घरिणी अगुह्लिणी सगुत्ता[2]। (प्रकाशम्) अल विआरेहिं।

अह मणोरणं परिगेमि दंट-
कुमारिअं पुत्त मट्टुसआअ।
सिहड-चंदो निअ चडवेअ-
कएण मही-मंडल-सव्वभोमो ॥१२॥

(नेपथ्ये) एदु एदु महा।

सूत्रधारः—(राजानुमारं विलोक्य, सानन्दविस्मयम्) अहो यहं पच्चूमे एव पडिवुद्धो पडिहारिआ-णिवेदिज्जंत मग्गो महाराओ अंते-उरादो धम्मासणट्ठाणमडव सेवइ, ता अहं वि अणुवद-जाग-करणि ज्जाअ सज्जीदामि। (इति निष्क्रान्तः)

॥ आमुखम् ॥

(ततः प्रविशति राजा वेत्रहस्ता प्रतिहारी च।)

प्रतिहारी—एदु एदु देव्वो।

राजा—(परिक्रम्य)

जलणिहि-रमणाण पल्लदी म्हि विअदीए
पणअ-भरिद-णीदीअ व्व रंजेमि लोअं।
कुल समुद्दट-सीला पेअसी यग कूवा
धरणि-रिअ-णिवासा सामएहा णरेंदा ॥१३॥

सिंधु-मज्झमल गए सिंधु-दुग्गे वट्टतास रक्खस-चलाहरेण्ण कर-इविणाइं अददंतस्स सिद्ध-कुल[3]-चलक्स्स विदृदस्स हदअस्स वि ममूल पाद पादराम कलि ज्जेज्ज पहट्टे पहिदो हिंडीरओ विरुद्ध पर-परंपरा-पराहदो ण चिर आअन्देदे। सव्वमिदं समजस परंदु रत्तिदिय-पेट्ठंल-दूसह णिरंदर-पिहुलाहि-दज्झंत-वाहिरंतरंगस्स मज्झ ण एव्व एय रुदावद।

---

1. P दोश्य on the margin 2. P सत्ता। 3. P Interlinear correction as बल।

सामीरिआमिअ चहुट्ट वओत्तरग[1]
ऊसग-मडए मणि सुह-पंचउड ।
लाला-जलेहि उण उल्ल तणु सिसुं जं
आलिंगिदु हद विही ण हि मं घडेइ ॥१४॥

(स्मरणमभिनीय) अहवा केत्तिअं दाव एसो णिव्वेदो, णं ठाविदेव्व मए अंतेउरे मदारअ कंचुइ वसम्मि देवी जाणिस्सदि त्ति रणरणएण पिंगलओ त्ति णामहेज्ज[2] ठेव्वूण[3] पुरुस-वेस-झक्किअ विग्गहा[4] मह पीदिं सपादिउकामेण सुगिहीद-णामहेएण अगराएण पेसिदा आणदसुदरी णाम अप्पणो कण्णा । तिस्सा उण पोट्टए मज्झ पुत्तो भवे । जदो जादअ पत्तए वि इमस्स दुदीअ परिग्गहे सताण त्ति जगइ देव्वण्णादिहिं वि तहेत्ति आलविद आलवीअदि अ ।

(नेपथ्ये वैतालिकयोरेक)

[वैतालिक —] जअ जअ सिंखलावई वल्लह, जअ जअ भडीरअ देव्व णदण, जअ जअ लीलावई-देवि-गब्भ सुत्तिआ-मोत्तिअ, जअ जअ डमरुअ-हेला विहार, जअ जअ चपअ वल्ली-कोमार हर, विअई होहि । एहिं खु

जाइ ट्ठेर विओइणी-मुह-गअ-च्छाआ सिरिं चदमा
जादा सुक्क कविट्ठ डिंभ-सरिसी णक्खत्त माला तह ।
सुक्को सो इसिहिं वहेइ दिअहे दीवस्स दीण दस
आआसो जलदेहि भाइ गहणे सिधू तरंगेहि व ॥१५॥

अवि अ ।

लीला-सगर खिण्ण भीरु-सुहओ सेर तरट्टी-महा-
माण-ग्गठि विमुत्ति साहिअ-मणी कदप्प दप्पाउहं ।
मल्ली विंद[5]-मरद-बिंदु लुलिओ पाडीर गधावलि-
ग्गाहा मदअरो समीरण सिसू मदं मुहू पदइ ॥१६॥

---

१ P वओ corrected as गिह on the margin २. P even णामहेअ । ३. P ठे०ऊण । ४ P सङ्घादिआ is corrected on the margin as झक्किअ-विग्गहा । ५. P बिंद ।

द्वितीय —

फारं णद्दइ चक्कनाअ मिहुण वधुकरो दे जहा
जीवजीव-गणो विसूरइ तहा तुज्मारि जूह जह।
दट्ठूण तुह पाअअ निअ गअ दूर वमिस्सउर
दुप्पेक्खो भुवणे भव जह तहा सूरो समुम्मीलइ ॥१७॥

अवि अ।

उग्घाटिज्जइ सुदरीहि भवणे लीला कवाड दिआ
अग्घ देंति निस प्पसूण रलिअ मदेह चहारिणो।
धूरो[1] दीसइ दिक्खिदग्गि-जणिओ साला घरस्सोवरि
त्थोअ गोउर[2]-मत्थएसु पडिदो हेलाअ वालादवो ॥१८॥

राजा—(सानन्दम्) सव्वहा सोत्थि भविस्सदि जदो जअ जअ त्ति जअ पुव्वा उदिट्ठआ सरस्सई। (नेपथ्ये[3] कलकल)

राजा—हेमवदि, जाणीअदु किं एद ति।

प्रतिहारी—ज देव्वो आणवेदि। (इति[4] निष्क्रम्य पुन प्रविश्य) जेदु भट्टा, अय्य मह्अगो मद्दूरएण सम लहइ[5]।

राजा—हेमवदि, अवि सच्च[6]।

प्रतिहारी—किं मडलिओ उवरि मन्ली मह जेण अलीअ देव्व-पादेसु विण्णवेमि।

राजा—(स्वगतम्) विआरणिज्ज एद। (प्रकाशम्) तेण हि तुवरिददर दुवे वि पवेसअ।

प्रतिहारी—तह (इति[7] निष्क्रम्य पुनस्ताभ्या प्रविश्य) इदो इदो कलह चदा।

विदूषक—(उपसृत्य) वड्ढदु भव।

मण्डूरक—जेदु महाराओ।

---

१ P धूमो corrected as धूरो। २. P can be read as गोप्पुर also ३ P नेर। कल २। रा हेमवदि etc ४ P°दिति नि°। ५ P कलहायदि is corrected on the margin as लहइ। ६ P कलहायदि is written after सच, but the dots above indicate that it is either struck off or corrected as लहइ as above ७ P तहत्ति।

राजा—(सविस्मयम्) वअस्स, किं णु खु एदं ।

विदूषक —(सक्रोधम्) हु, म पुच्छसि ।

प्रतिहारी—किं तुम राश्रा ।

विदूषक —राअसहो । (राजा हसति ।)

मण्डूरक —(विदूषक निवार्य) सुणादु महाराओ । एसो खु अज्ज अम्ह घरे सअ आगदुअ उवरि पुलोअतो सन्नदो वि बालेसु खेलतेसु[1] वसक्खओ त्ति भणिदवतो ।

राजा—(स्वगतम्) अहो से दुव्विणीदत्तण ।

विदूषक —किं मए अलीअ भणिद । कीअक घरं ति तह भणिद ।

मण्डूरक —(विदूषक प्रति) रे रे मुक्ख, सच कहेहि पुणो वि किं भुक्किद ।

विदूषक —वअस्स, किं कादव्व मए। मह अतेहि कादुं परस्सहस्सा अआल मिच्चुणो मिलिदा तक्खण पाण सरक्खणाअ णहि णहि वस क्खओ णिव्वसो दे आलओ त्ति भणिद ।

राजा—(विहस्य) मडूरअ, खमेहि, सपदि घरं गच्छ ।

मण्डूरक --ज देव्वो आदिसइ ।

राजा—(स्वगतम्) एसो महाबम्हणो ता परितोसणिज्जो । (प्रकाशम्) हेमवदि, इमस्स मंडूरअस्स सहस्स दिज्जउ ।

विदूषक —लउड ताडणाए ।

मण्डूरक—तस्स अण्णो को जोग्गो तुम्हाहिंतो[2] । को अत्थि अवरो विसओ मोचिआ ताडणाणा कुक्कुर दट्ठाहिंतो[3] ।

प्रतिहारी—भट्टा, किं पणाए आदु दीणाराणं ।

विदूषक --णं पुढमाणं ।

राजा—पच्छिमाण ।

विदूषक —(जनान्तिकम्, मण्डूरक प्रति) मज्झ धम्मो एसो । (मंडूरको हसति ।)

प्रतिहारी—तह । (इति[4] मण्डूरकेण सह निष्क्रान्ता ।)

राजा—वअस्स, कीस उण तस्स घर गदो सि ।

---

१ P कीड is corrected as खेल । २. P तुम्हाहिंदो । ३. P दट्ठाहिंदो । ४ P तहेत्ति मडू° ।

विदूषकः—भो, णिद्दा परवसदाए।

राजा—किं तत्थ कारणं।

विदूषकः—पच्चूस-णिद्दा अणुहविदव्व त्ति णिसीढे जेव्व एहाण-संझा होमादिअं सव्वं बम्हण-कम्म-जाअं समाविअं।

राजा—तदो तदो।

विदूषकः—तदो समाविअ बहिद्देसे लहुसंकाए आअदो अहं मज्झे उण णिद्दा-पिसाइआविट्ठो णिअ घर-संकाए तग्घरं पविट्ठो।

राजा—अहो केत्तिअं बम्हणस्स बम्हणत्तणं।

विदूषकः—(सरोषमुपवीतं परामृशन्) भो, मुट्ठिमेअ-जण्णोववीदस्स मह बम्हणो का हाणी आसी।

राजा—चिट्ठदु एदं। पारिजाअ-कइणा आणंदसुंदरीए समाअम-णादिअं सव्वं वुत्तं णाइअदाए गुट्ठ[1] ति तुमए पुरा कदिदं खु, तं दाणिं देक्खिदव्वं।

विदूषकः—साहु वअस्स साहु, जुत्तमुत्तं।

राजा—को एत्थ दुवारे। (प्रविश्य)

प्रतिहारी—आणवेदु भट्टा।

राजा—हेमवदि, पिंगलएण सह मंदारओ[2] हक्कारीअदु।

प्रतिहारी—तह (इति[3] निष्क्रम्य पुनस्ताभ्यां सह प्रविश्य) इदो इदो महमुहा।

उभौ—(उपसृत्य) जेदु देवो। (राजा सानन्दं विदूषकमवलोकते।)

विदूषकः—एत्थं वसदु[4] पिंगलओ। (इति निजमासनमर्पयति। पिङ्गलकस्तथा करोति।) (हेमवत्याः[5] कर्णे) एव्वं विअ।

प्रतिहारी—तहा। (इति[6] निष्क्रमणनाटितकेन प्रविश्य) अज्ज, सव्वं सज्जं किदं।

विदूषकः—किं विलंबीअदि।

---

1. P किंचं corrected as गुट्ठं on the margin। 2. P चो looks like क्र। 3. P सहेत्ति नि॰। 4. P first डवविसदु is written; then ड and वि are struck off with dots and व is changed to व.। 5. P वि। is again added before हेम॰ etc.। 6. P तहेत्ति नि॰।

प्रतिहारी—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) इदो दाव णदरहो। (प्रविश्य)

सूत्रधार—(परिवृत्य नीलपटकृतनेपथ्यमवलोक्य[1])

अण्णाए पिदुणो एसा कण्णा आणंदसुंदरी।
जुत्ता कचुइ धत्तीहिं पत्ता णं सिंघलावदि[2] ॥१६॥

ता अह वि अणदर करणिज्जाअ गच्छामि। (इति निष्क्रान्त।)

(तत प्रविशति धात्रीकञ्चुकिभ्यामुपास्यमाना अध्वगवेषा आनन्दसुन्दरी।)

आनन्दसुन्दरी—अज्जुए किंणिमित्त एत्थ म तादो पेसेदि।

धात्री—जादे, अत्तणा सह तुह मगल णिमित्त।

विदूषक—(साश्चर्यम्) हहो, पच्चक्खो विअ वेसो।

राजा—(चिर निर्वर्ण्य)

कचोली दिढ गठिआ कुअ तडे पाए किआ मोचिआ
वेणीए मणि-भूसणेसु सिरिसे दिण्ण वरिल्लचल।
घोलो कचण कचिअम्मि गुणिओ कच्छेण पच्छा सम
एसा वम्मह वल्लहा विलसइ प्पट्ठाण-सीला विअ ॥२०॥

मन्दारक—(अपवार्य) पिंगलअ, सरिसो खु तुज्झ सरो।

(पिङ्गलको लज्जते।)

विदूषक—दाणिं लज्जा, आअम समअम्मि उण सभमो।

पिङ्गलक—अय्य, अल परिहासेहिं।

विदूषक—मए परिहसिद आदु सच्च भणिद वेत्ति तुज्झ णाम-[3]करणेवज्झाओ पुच्छीअदु। (पिङ्गलकस्तूष्णीमवाङ्मुखस्तिष्ठति।)

आनन्दसुन्दरी—अय्य कुरगअ, सिविआ कीस ण दीसइ।

कुरङ्गक—कदाइ[4] इमस्स रण्णो देवी अम्ह समाअमण सुणिस्सदि त्ति[4] जदा एद पुरोवसल्ल पवण्णा अम्हे तदेव्व ताद णअर पेसिदा।

विदूषक—(जनान्तिकम्) भो वअस्स, मह एक्कस्स एव्व ण भअ देवीए ज कुरगआदिणो वि भाअति।

पिङ्गलक—(स्वगतम्) वह अत्तणो पडिच्चं किअ कचुइणा।

---

१. P. °कतने॰मव°। २ P सिखलावदि। ३. P क corrected as ख on the margin। ४. P इ is a marginal correction for वि।

आनन्दसुन्दरी—(सरोषम्) किं ति एक्कदा[1] णाह पुच्छिदा ।

राजा—

उद्दाम-कंप भमिअ तरलासोण णअण
किअ गीवा भग्गं फुरिद-सुउमाराहर-पुड ।
जदो दिट्ठो एसो विहु मुहि तुए सपदि तदो
अअ एक्को घण्णो णिहि किदिसु सेसो ण हि क्खि ॥२१॥

विदूषक—(स्वगतम्) अहो एसा देवीदो जि चंडिआ ।

धात्री—जादे मा कुप्प, तदा णिदिदा खु तुम ।

पिङ्गलक—ण विम्हरिद मए । (मन्दारक पिङ्गलकं पश्यन् हसति ।)

आनन्दसुन्दरी—अम्हो,[2] मोत्तिआसु लोट्ठ खडो पडिदो वा णं परिहरसु ।

कुरङ्गक—एसो परिहरेमि । (इति[3] तथा करोति ।)

राजा—(विभाव्य)

पाआण जह सोणिमा विलसइ प्फारो तहा णाहरे ।
सेऽघू णिडिले विराजइ जहा कंठे ण हारो तह ।
णीसासे ण पुराअणे तह भवे एण्हि जहा सोरही ।
मण्णे चदमुहीअ सुदर सिरी-मग्गेण दिण्णा विअ ॥२२॥

कुरङ्गक—कह महाराअ णिअड पडिदो अम्ह विहुणो पुराण-मज्झट्ठो अप्प महव्वो त घेऊण अज्ज वि णाअच्छइ ।

विदूषक—मुक्ख, आअदो म्हि खु रअणा[4] सम ।

प्रतिहारी—तुमं जेव्व मुक्खो ।

विदूषक—आ[5] दासीए[6] धीए हेमवदि त्ति किं अहिक्खिवसि मं । (राजा हसति ।)

मन्दारक—अज्ज मा कुप्प, पेक्खणिज्ज खु । (विदूषको लज्जते ।)

आनन्दसुन्दरी—पद[7] सदो विअ ।

(तत प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

---

१ P पुच्छार corrected as एक्कदा । २ P अह्हे । ३ P °मिति तथा । ४ P राइणा is corrected as रअणा । ५. It looks like भाम् or झाम् । ६ Ms T is available from this context onward, beginning with ए घीए etc । ७. T ओ पद ।

राजा—अवि सच सुगीद-साला दुवारे चिट्ठइ ।

विदूषक—किं दिक्खिदो अह दाणिं पुव्व विअ अलीअं[1] भणामि ।

राजा—कदिवार दिक्खिदो तुम ।

विदूषक—जदा जदा मस[2] चक्खणे वञ्छा तदा तदा दिक्खिदो होमि।

प्रतिहारी—(सोत्प्रास[3]) अय्य[4] मडव्व, बम्हणेसु खाडओ सि तुम ।

विदूषक—(सक्रोधम्) आ गब्भदासि, किं अमतअ मए पसू मारीअदि ।

मन्दारक—अय्य, तुम समतअ मारेसि अएणो उण अमतअ ।

प्रतिहारी—हिंसा दु तुल्ला खु ।

पिङ्गलक—हेमवदि, स हु भणिद ।

विदूषक—(सक्रोधम्) एसा उण रंडा अक्खेवआरिणी । एसो[5] पिंगल पक्खी अहिणदंओ । (सर्वे उच्चैर्हसन्ति ।)

विदूषक—एसो एमि । (इति [5]उत्तिष्ठति ।)

राजा—चिट्ठ मुक्ख सिहासणे ।

प्रतिहारी—अज्ज किं भमसि, पेक्खणिज्ज खु ।

विदूषक—(स्वगतम्[6]) हत, सच्च एव्व भमो [7]सवुत्तो, ता एव्व दाव । (प्रकाशम्) हेमवदि, तुम्ह परिक्खणाअ घडि घडि[8] एव्व करेमि ।

पिङ्गलक—(सशिर कम्पम्) अय्य, जाणामि जाणामि । (प्रतिहारी हसति ।)

मन्दारक—अहो विइत्त[9] सविहाण । (विदूषक पुनरुपविशति ।)

विदूषक—एसो आअदो म्हि[10] । (इति परिक्रामन् विलोक्य ससभ्रमम्) भो वअस्स, गच्छ दूर, एसो काल-सप्पो ।

प्रतिहारी—(ससाध्वसम्[11]) अय्य, कहिं सो कहिं सो ।

राजा—मुद्धे, तुज्झ वि भमो जादो ।

---

१ T अजिय । २ T मास । ३ P सोत्प्राश । ४ P अ०म T यय्य । ५ P एमि त्ति उ° । ६ P स्व०, T अ त्म० । ७ PT सउत्तो । ८ रह is corrected as घडिर on the margin । ९ P विदित्त is corrected as विइत्त । १० T एसो आयदोम्हि । ११ T सभय ।

विदूषकः—(स्वगतम्) खुहिद-[1]वग्घस्स कदली-[2]मंसं विअ चिराहि एदं मह सणिहिदं रंधं । (प्रकाशम्) गोली सव्वाए वि सउणं कहेदि, सच्चं गदुअ तंडुल-जल भंडे पडइ।

राजा—वअस्स[3] मा भआहि, कहिं णु खु[4] सो काल-सप्पो ।

विदूषकः—एत्थ एत्थ ।

राजा—(विलोक्य) भो मुक्खपद, पुढमाहिहेअ कोवीणं खु ।

विदूषकः—भो, तआणं वि अग्गि-हदआणं धूमेहिं मंदीभूदाइं णेत्ताइं[5] । अवि सच्चं कोवीणं, जेण पोरअ णिमित्तं गेण्हिस्सं ।

(सर्वे हसन्ति ।)

राजा—(साश्चर्यम्) अहो बम्हणस्स किअत्ती दुरासा ।

विदूषकः—मा एवं भण । संगही[6] णावसीददि[7] त्ति तुए जेव्व सव्वदा कहिज्जइ खु ।

राजा—अलं एदारिस्स[8]-संगह-बुद्धीए ।

विदूषकः—(पुरोऽवलोक्य) एसा अम्हाण चोर देवी तुह पाण-वल्लहा आणंदसुंदरी संगीद-साला-दुवारं अलंकरेदि[9] ।

राजा—मुक्ख, सणिअं चिअ[10] भण ।

विदूषकः—(स्वगतम्) किं चोरिअं[11] । (प्रकाशम्) अलं राअएणाए।

राजा—कहं राअएणा ण होदु ।

विदूषकः—(सभयं चमत्कृत्य) ण मज्झ तुमं राआ, ण वअस्सो ।

राजा—(आनन्दसुन्दरीं निभालयन्) वअस्स, जोव्वणे वट्टइ व्व अत्तहोदी । जदो से

> सुदिं भजइ लोअण वअणम्मिदु-चंगत्तणं
> दर फुडिद-दाडिमी-फुरिद-बीज-[12]लच्छि रदो ।
> कुओ वि लिउअलणं फणि सिरिं च रोमावली
> कओ वि कुडिलत्तणं कुहलद च णाही वह ॥२३॥

विदूषकः—भो, ण सुट्ठु तुमए वण्णिदं[13] । ताहं[14]वण्णइस्सं ।

---

१. T खुहिय । २. P कदलीमंसं, T कअलीमासं । ३. T वयस्स । ४. T कम्मि देसे खु । ५. T मंदीभूदाओ एदाओ अच्छीओ । ६. P सगिही । ७. T णावसीदइ । ८. T एदारिस्स । ९. T अलंकरेइ । १०. PT चीअ । ११. T चोरिय कयं । १२. T फुरियबीअ । १३. T वण्णियं । १४. अहं ।

राजा—मुक्ख, एत्थ विसए वि पुच्छिदव्वं ।

विदूषकः—

मुहं चंदाआरं[1] णअण-जुअलं केदअ-णिहं
[2]लदा-दीहा बाहा रअण-[3]कुसुमा कुंद-सरिसी ।
थणा थोर त्थोरा चकिर-चउरं सोणि-वलअं
कआ मेह च्छाआ दसण[4]-वसणं बिंब महुरं ॥२४॥

राजा—(विदूपकमपराङ्गे मुहुरास्फालयन्) साहु वअस्स साहु, एण्हिं[5] वट्टंतं दसा-विसेस अणदिक्कमिअ[6] वण्णिदं[7] ।

विदूपकः—अत्थि मइ सरस्सई-पसादो ।

राजा—के उण दुवे[8] एदे ।

विदूपकः—एसो कंचुई, एसा उण दाई[9] ।

राजा—(उपसृत्य) अवि कुसलं धत्ती-कंचुइण ।

उभौ—(स्वगतम्) कहं महाराओ जेव्व समाअदो । (प्रकाशम्) महाराअस्स [10]पाअ-कमल-णिहालणेण ।

विदूपकः—मह वि त्ति भणह ।

प्रतिहारा—अय्य कहं अहिदो वि मकड चेट्ठं पअडेसि ।

विदूपकः—हुं दाणि मा किं वि भण, खुहा-पिसाआविट्ठो[11] म्हि ।

प्रतिहारी—वेत्तं ठाइ मज्झ हत्थम्मि ।

मन्दारकः—ण हु पिसाअं पिसाओ वाहइ ।

राजा—मा तह जंप,[12] बम्हणो खु ।

विदूपकः—(सक्रोधम्[13]) ठेरावसद पुणो वि एक्क वारं जंप [14] ।

मन्दारकः—किं तुह तादो ठेरो ण जादो ।

विदूपकः—कहं संणिहाणे[15]महाराअस्स वअस्स तादं दूसेसि ।

पिङ्गलकः—तुमं[16] कहं महाराअस्स कंचुइणं उवालहसि ।

---

१. T चन्द्रायारं । २. T लआ । ३. PT सुसुमा । ४. T दसण । ५. T पुविणं । ६. T अणइक्कमिअ । ७. T वणिणयं । ८. T बेविण । ९. P धत्ती is corrected as उण दाई on the margin । १०. P this is a marginal correction of the original पाआरविंद-संदसणेण; T पाय कमल । ११. T छुहापिसायाविट्ठो । १२. P जप्प, T बोल । १३. T सरोषं । १४. P जप्प, T बोल । १५. T रायस्स for महाराअस्स । १६. T तुवं ।

विदूषक —पिंगलञ भत्तुणो[१] पिअ सह मम[२] मा अवमएणसु। (पिङ्गलको लज्जते ।)

प्रतिहारी—अज्ज, किं ति तु[३] घणिअ-गेह-जामादुओ[४] विअ वम्हण घर[५]-चट्टकी विअ तुरक[६] पोसिअ-वीसकट्टू विअ रोइ-गोमाऊ विअ सव्व लोअ हससि ।

विदूषक —कुक्कुरो वढ्ढइ, राआ आअएणेदि[७]।

धात्रीकञ्चुकिनौ—ज वम्हण सिरोमणी आणवेदि ।

आनन्दसुन्दरी—(स्वगतम्) अहो वम्हणस्स अणाअरिअत्तण ।

राजा—(जनान्तिकम्) वअस्स, अतेउर गदुअ रहस्सदाए मंदा रअ-कचुइण पचारेहि[८]।

विदूषक —तह[९]। (इति निष्क्रम्य तेन सह प्रविशति ।)

मन्दारक —(श्रममभिनीय स्वलननाटितकेन) कह पट्टाण[१०] ठक्कामि । (निश्वस्य)

> पणामो देव्वस्स प्पजल रुइणो[११]दिज्जइ मुह
> महातित्थ सेविज्जइ पढिअल मतिहि सह ।
> करती णिव्वेद तह वि णिमिस सोढइ[१२]ण म[१३]
> कह देहे लग्गा चलअल पिसाई विअ जरा ॥२५॥

(उपसृत्य) जेदु भट्टा ।

विदूषक —(समन्तादवलोकयन् उच्चकै) भो वग्घो वग्घो । (आनन्द सुन्दरी ससभ्रमरणरणिक राजानमालिङ्गति। धात्री-कुरङ्गकौ मन्दार-कअ भयं नाटयन्ति ।)

प्रतिहारी—किं एदं उवट्ठिअ । (मन्दारको दिशो निभाल्यन् दरढ-मयो चट्टयति ।)

विदूषक —(कण्ठे यज्ञसूत्र बध्नन्) कहिं णु सु धावाल्नि ।

---

1. T मत्तारस्स। २. P omits मम। ३. P omits दुं। ४. T धणिघरजामाओ विअ। ५. T omits घर। ६. T टुरक्क। ७. T रायारायण्णेइ। ८ This is a marginal correction for हक्कारेहि in P। ९. P तहत्ति, T तइत। १०. T पट्टिइय। ११. रुचिरे is corrected as रइणो on the margin in P। १२. This is a marginal correction for हुंवइ in P। १३. T ति ह स सोढइ अम्।

राजा—हु सुन्दर, मह पडिघडिअ भमो ।

विदूपक —सच्च पेक्खणिज्ज खु ।

मन्दारक —ण मह वि भती जादा ।

राजा—(स्पर्शसुख नाटयन्)

> ससिअर-पअरत चदक्तो
> चणअ हिमबु विहिट्ट[1] चदण वा ।
> सुरउल पडिदो[2] सुदा-रसो किं
> पिअ-जण फस[3]-वसा ण होइ एव्वं ॥२६॥

तह हि,

> अगेसु पिहु विअईल फुल्ल मुदा
> ढोलेसु[4] सरस-सरोअ कोस लच्छी ।
> मुत्तीए णव वरिसा पओद किच्च
> चित्ते मे उण पर वम्ह मोअ सारो ॥२७॥

मन्दारक —कहिं[5] सो वग्घो ।

विदूपक —सगीद साला दुवारअलीवरि भाअम्मि ।

राजा—अहह, मुक्केण[6] चित्त वग्घ पेक्खिअ 'हुणिंद कोलाहलो किओ[7] ।

विदूपक —(स्वगतम्) किं ण खु इमस्स ऊणत्तण पर दु गल्लूरणा दिअ णत्थि । (प्रकाश सरोपम्) भो किदग्घो सि ज मह प्पहावेण अ लिंगण पत्तो वि एव्व मतेसि ।

राजा—(सहर्षम्) तुह प्पहावो (इति[8] विदूपकाय मणिवलय मर्पयति ।)

विदूपक —(करे धृत्वा) भो, अह[9] वि अद्धमही-सव्वभोमो ।

राजा—त कह ।

विदूपक —ज तुए[10] सह मह वि एक्क हत्थ कडअ ।

राजा—वअस्स, कक्खे किं ।

---

१ विघिट्ट is corrected as विहिट्ट in P । २ T पडियो । ३ P फस । ४ This is a marginal correction for ढोत्तेसु in P ५ T कत्थ माए सो । ६ T कुमारेण । ७ T कओ । ८ P °वोत्ति वि° । ९ T अहअ वि । १० T तुह मह वि ।

विदूषक:—स॰फावली[1]। (सर्वे हसन्ति।)[2] णाहि णाहि, पुरुसवेसो-वअरणाइं।

राजा—(सानन्दम्) मंदारअ, अत्तहोदिं पुरुस वेसवदिं करेहि।

मंदारक:—णं पुरुस-वेसवदी जेव्व चिट्ठइ।

पिङ्गलक:—अज्ज, कहं पदे पदे वामोहो।

विदूषक:—हंहो विद्धावसद[3]। (इति हसति।)

प्रतिहारी—इमिणा[4] संविहाणेण कस्स वा ण व्भमो भवे।

मन्दारक—जं देव्वो आणवेदि। (इति तथा [5]करोति।)

राजा—(विभाव्य)

णराण[6] णारीण अ भूमिआओ
परं जणं भूमिसु सोहअति।
एसो समासादिअ तत्तहोदिं
वेसो सअं सोहइ णं विइत्त[7]॥२८॥

मदारअ,[8] अज्ज-प्पहुदि पिंगलअ त्ति हकारंतो देवी जह ण पेक्खि-स्सदि[9] तह णं रक्ख।

मन्दारक—जं देव्वो आदिसइ।

राजा—(धात्रीकञ्चुकिनौ प्रति) दुवे हि तुम्हे णिअ-णअर[10] गच्छह।

विदूषक:—वअस्स, साहु छइल्लो[11] सि, तरुण-जणं[12] घेत्तूण ठेर जणं पेसेसि।

राजा—मुक्ख, देवीए सज्झसेण[13]।

विदूषक—एद सज्झसं अत्तहोदी विसए कीस ण होदु।

मन्दारक—अज्ज, वेसो दिण्णो खु।

विदूषक:—तरिहि एदाणं वि वेसो दिज्जउ।

---

१. स॰फा॰ is corrected into स॰पावली in P। २. PT वि। णहि.। ३. T वद्धावसय। ४. T इमेण। ५ P ॰दि त्ति तथा। ६. First line corrupt in T। ७. विचित्त corrected into विइत्तं in P। ८. T मंतरअ। ९. T देक्खिस्सइ। १०. T तुम्के णिअपट्टणं। ११. *This is a marginal correction for* णिवुणो *in* P, T सइल्लो। १२, T तरुणयण। १३, T perhaps सच्चसेण।

धात्री कञ्चुकिनौ—साहु बम्हण, कएण वि देऊण सोग धारिहि[1] विश्र वेसो वि गिहिदव्वो[2]।

राजा—(विहस्य) मदारञ्, गन्छ[3] तुम।

मन्दारक—तह। (इति[4] पिङ्गलकेन सह निष्क्रान्त ।)

धात्री—(सबाष्पम्, राजान प्रति)

जम्मणो पहुदि वड्ढिदा मए
लालणेहि विविहेहि कण्णआ।
सपद तुह करे समप्पिआ
से पिओ गुरुअणो सही तुम[5] ॥२६॥

प्रतिहारी—ए सव्वस्स त्ति वत्तव्वे कह से इत्ति विसेस णिद्देसो किओ।

मन्दारक—हेमवदि साहु तुए चिंतिद[6]। एव्व जेव्व मतिदव्व।

पिङ्गलक—(स्वगतम्) पुरा अज्जू विसज्जण काले मह्ह वि सणिअ चिअ किंचि क्खेदो आसी। (प्रकाशम्, राजानमालोक्य सस्मितलज्जा कृत तिष्ठति।)

राजा—एद वि मह कहिदव्व।

धात्रीकञ्चुकिनौ—जेदु भट्टा। (इति निष्क्रान्तौ।)

(नेपथ्ये)

जअ जअ[7] भूमडलाहडल, जअ जअ[7] सिहङ्क चद णरेंद-चूडामणे, सुहाअ दे होदु मज्झण्ण भोअण वेला।

राजा—वअस्स, गच्छम्ह[8]।

विदूषक—तह। (इति निष्क्रान्तौ।)

राजा—अहो अब्भुद एद[9] सविहाणअ।

विदूषक—को णु खु वट्टइ गुणग्गाही तुम्हाहितो[10]।

(नेपथ्ये)

सुहाअ होदु ण्हाण समओ देव्वस्स।

विदूषक—एहि गच्छम्ह[11]।

---

१ वेसधारिणो is corrected as सोंगधारिहिं in P। २ T गहिदव्वो। ३ P गच्छ T गमिरो होहि तुम। ४ P तहेत्ति पि°, T तहेति। ५ T तुमें। ६ T चितिय। ७ T जय २। ८ T गच्छासु। ९ T अमू for एद। १० P तुम्हाहिंतो। ११ P गच्छम्ह, T गच्छाम।

राजा—तह ।

प्रतिहारा—इदो एदु भट्टा ।

मन्दारक—आअच्छ[1] पिंगलअ ।

(इति यथोचित परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ प्रथम यवनिकान्तरम् ॥

[२]

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

विदूषक—भो वअस्स, किं बाल विहव व्व [2] सिज्जतो चिट्ठसि ।

राजा—किं अआरएा[3] खिज्जइ ।

विदूषक—किं एत्थ कारणं[4] ।

राजा—(निःश्वस्य) वअस्स, हेमवदीए देवी-णिअडे अम्हाणं वुत्त भड[5] सव्व फोडिद[6] ।

विदूषक—(स्वगतम्) साहु किअं तीए, विसूरउ दाव इत्थिआ भेंगो एसो । (प्रकाशम्) भो पुव्वं जेव्व मह हिअए एव्व सका आसी, एसा दुट्ठ-दासी अणत्थं करिस्सदि[7] त्ति । तत्थ वि पुव्व-प्पहुदि सा देवीए दुदीअ[8] सरीर । अह देवीए सुणिअ किं आअरिद[9] ।

राजा—जं आअरिदव्व तं आअरिदं[10] ।

विदूषकः—कहेदु पिअ वअस्सो ।

राजा—सिरतला संदाणिदो मंदारओ । सा उण तवस्सिणी अंगराअ-कण्णआ[11] भूसण पेट्टारए ठाविदा[12] । अणुवदं जेव्व पण्णासंगण-

---

१. T आयइ । २ T खिज्जतो भिज्जतो वेइलो दव्वेहुसि । ३. T अयालयं । ४. T कालण । ५ Perhaps वित्त is corrected as वुत्त in P, T अम्हो वत्तमड । ६. T फोडियं । ७. T करिस्सइ । ८. T दुदिय । ६. T आयरिय । १०. T आयरिय and the rest identical

११. Some portion of the text is covered with yellow paste here, and the words सा कण्णआ are written on the margin in P, T तवस्सिणी सव्वसयेवमायि किलेसकिलतसड-मालसामलगी अंग° । १२. T ठाविया ।

परिवारिआ अ[1] ।

विदूषक —(सश्लाघम्) मडेदु णाम सा अगाइ महणेहि, मा तुम खिज्ज ।

राजा—अल मुक्ख समस्सासण प्पआरेण ।

विदूषक —(सरोषम्) भो किं झुरसि, चिट्ठदु सुह णिवादत्थलम्मि ।[2]

राजा—

अत्थि णीससिदु जत्थ णावआसो कह विअ ।
अग-सकोअणेहिं सा तत्थ वट्टदु पेडए ॥१॥

विदूषक —अह हेमवदीए पारितोसिअ किं दिण्ण देवीए ।

राजा—(सवैलक्ष्यम्) अगेसु ज ठिअ तदा त सव्व ।

विदूषक —(सहासम्) अहो ण मए कहिद[3] मुक्खेण ।

राजा—तुह परिहासो मह उण आआसो ।

विदूषक —(विचिन्त्य) अवि[4] सा तरिस काले दिट्ठा तुए तत्तहोदी ।

राजा—(सवैक्लव्यम्)

धाराल-बाह-विसरोल्ल[5] मुह त्थणचो
कपत पेसल-तणू करुण[6] रडती[7] ।
अच्चुण्ह लवअर[8] णीससिदाणिला सा
दिट्ठीहि तारिस दसा वि कहचि दिट्ठा ॥२॥

विदूषक —किं ण पडिसिद्धा[9] तुए देवी ।

राजा—

बाल ताडिदुमच्चुदार-गमणा वेअक्खलतसुअ
कोहुज्जुभण-दट्ठ दत सिअअ पखोलिअ[10]-त्थभू लद[11] ।
एसा मज्झ सवत्तिअ त्ति बहुसो देविं भणतिं तदा
लक्खा-सोण-मुहि ण कि वि सविहे दट्ठु मए पारिअ ॥३॥

---

१ P omits this last sentence T य for अ । २ T णिवादत्थ° । ३. T कहिअ । ४ T किणो for अवि । ५ P विसरोल्ल । ६ T सणुई for करुण । ७ रुदती corrected into रडती in P । ८ लव is a marginal correction for दीह in P T लवघण । ९ T adds जूरतेण before तुए । १० T पेरतोलिअ । ११. T लय ।

विदूपक —कहिं णु खु गद तुज्झ सूरत्तण[1]।

राजा —किं घरिणी-जणेसु सूरत्तण[1] कादव्वं।

विदूपक —होदु दाव तुह मगलं[2] पडिवसंत[3]-दिक्खिदस्स[4] सुक्क कमज्झश्रण दक्खिणस्स तवो विहि-सुक्ख[5]-सरीरस्स संपत्त-मुणि णाम-हेश्रस्स[6] मह वम्हणस्स वश्रणेण।

राजा—(स्वगतम्) श्रहो विसेसण-परंपरा।

प्रतिहारी—वश्रस्स, कह एदारिसो कालो अदिवाहणिज्जो।

विदूपक —कहेमि (इति[7] ध्यान नाटयति।)

(प्रविश्य पटात्तेपेण)

दौवारिक —जेदु भट्टा, पारिजाश्र-[8]कई सपत्तो।

विदूपक —(ससम्रमम्) वश्रस, दाणिं तुह विणोद-कालो भविस्सदि।

राजा—[9]श्रवि सो महा-पुरुसो जा कठोरव-कइ त्ति भुवणे सुकिचइ।

विदूपक —होइ होइ।

राजा—(सानन्दम्) भमरश्र, विणश्राहि झत्ति पवेसीश्रदु।

दौवारिक —तह। (इति[10] निष्क्रान्त।)

(तत· प्रविशति पारिजात-कवि· शिष्यश्च।

पारिजात·[11]—(परिक्रम्य)

जो जाणदि ण कि वि णिंदइ खु सो जाणदि जो किं वि सो
ईसाए ण हु गेण्हइ फुड-रसग्गठतरट्ठ गुण।
एसा कीस महाणसे वसइ ण वाणी महाकेदई-
कुक्कील-प्पवहुत-सोह-लहरी सोहग्ग-सारावहा॥४॥

(विचिन्त्य)

वत्तारिक्स रुई सुवेसज पदा सोर भ सकेद भू
सज्जा-कोसल सालिणा सुवश्रणा वड्ढुत लीला-रसा।

---

१. T सोरिश्र। २. P मगल, T मगलमाण। ३ P वसइ। ४ T जडाणपक्कमज्झ for सुक्क etc। ५ सुक्क, T सुख्ख। ६ T omits हेश्रस्स etc upto रा। उत्थाप below। ७ कहेमित्ति ध्या° in P। ८ घणस्याम is corrected as पारिजाश्र partly on the letters and partly on the margin in P। ९ This and the next speech are put in round brackets in P। १० तहेत्ति नि° in P। ११. On this folio घनश्याम is corrected as पारिजात।

एसा वार-वरगणेऽअ कविदा मोत्तूण लज्जा-गुणं
देक्खंतेसु जणेसु संसदि कहं मज्भाणाए चुंबइ ॥८॥

शिष्यः—इदो एदु तत्तभवं । (पारिजात उपसरति ।)[1] एसो महाराश्रो उट्ठइ, पुलोएदु तत्थभव ।

राजा—(उत्थाय) एसो पणामो ।

[2]पारिजातः—सोत्थि होदे ।

राजा—आसणं आसणं ।

विदूषकः—एदं मसूरअं[3], उवविसदु पारिजाअ-कई ।

पारिजातः—(उपविश्य)[4] अम्हे ण केवलं कइणो होम्ह, विहुणो वि ।

राजा—(उपविश्य) ण हु राअ त्ति सिक्खेमि, जं किंचि वच्छोमी-पमुह-णिहिल रीइ-चुंबिअ[5] काल-विणोदण-कव्वं णिबंधणिज्जं ।

पारिजातः—(सशिरःकम्पम्)

अहो [6]सअ पण्णदर एपहूणं
विहादि[7] गाढं विणआदिरेओ[8] ।
[9]वुत्ताअमालंकिदि कुंडलाण
साहिच्च-हारो विअ पंडिदाण[10] ॥६॥

राजा—(सविनयम्) तुवरीअदु ।

विदूषक.—(शिष्य प्रति) उवणेहि तुएण पोत्थअ ।

शिष्यः—किं बहिरट्टो[11] सि, किं ण सुद तुए णिवधणिज्ज ति वअण ।

विदूषकः—(सरोषम्) कदा णु खु णिवधणिज्ज ।

राजा—णं वस्सवओ खु एसो कई ।

विदूषकः—मए ण जाणिदं[12] ।

पारिजातः—सुणाहि दाणिं ।

राजाः—अवहिदो म्हि । (विदूषकः प्रसारितदन्तं विस्मयते ।)

---

१. P has again शिष्यः here । २. After the gap noted above T begins here । ३. आसण is corrected as मसूरअ on the margin in P । ४. T omits some words from अम्हे to उपविश्य both inclusive ।५. T गब्भिया for चुंबिअ । ६. T सयपयग्र अर । ७. T रायति for विहादि । ८. T °दिरेया । ९. T उत्तायमा° । १०. T हारा विअ पण्डियाण । ११. बहिरो is corrected as बहिरट्टो in P, T बहिरट्टो । १२. T जाणियं ।

पारिजातः—अत्थि णिहिल-मही[1]-मंडली-मंडणाअमाणा अमरावइ[2] व्व बहुविह बुह णिवह णिवासाणुऊला भोअवदि[3] व्व रअणराअंत सिरिस-णाअ-सहस्स संकुला मिहिलेव्व जणआणुवट्टि-जणा विसाले व्व सुमइ[4]-माणसाणंद-संदाइणी वाराणसी विअ वीसणाह-पाआरविंदघंदारु-[5]सव्वप्पआ वस्सोअसारा विअ[6] सददोवचीअंत मणुस्सधम्मा दुवारवदी विअ वसुदेवाहिणंदिअ-गोविंदा[7] लंकेव्व णिरंतर[8]-रअणाअर परिवुदा[9] किंकिंवेव्व मंसलक्खंध-जुग्ग[10]-मणहरंगद-कुमारा हत्थिणेव्व[11] सुओहण-भुअ-वल-परिवालिदा[12] अओज्झेव्व सेविज्जंत-महारामा गंगेव्व परमहंस-चक्क-परिवारिआ रेवेव्व सोम-प्पहवा गोदावरि[13] व्व पदुमिणी सद-समेदा जमुणेव्व[14] भुअंग-संघ-संगदा[15] मुरलेव्व पडिऊल-दिण्ण-भंगा तमसेव्व समज्जाद वट्टि-सकरुण[16] पुण्णाआ करदोअ व्व सदाजीवण प्पदा तंबपण्णी[17] विअ पडिवद-सिहरि-करंविदा[18] कावेरि व्व णाणा विह दिअ विहरणा पवरेव्व भंडीरअ सणाहा गिरि दरि व्व हरिवट्टणक-ट्ठिई[19] गअणत्थलि व्व पडिप्फलण-वड्ढंत-मित्त मंडला सरसी विअ रइद-कुवलअ प्पमदा संज्झा वेलेव्व परिदीसंतणेक्वण्णा जलण-संहदी विअ अणेअ-हेदि सहिदा[20] कलस सिंधु-सीमे व्व णिवसंत-महोदार-पीदंबरा[21] कुमुद-वंधुलेहे व्व हरिणालिंगिआ कादंविणी[22] विअ रस्सिज्जंत दूरागअ-रथोअअ लोआ वणराइ[23] व्व भूदार-परंपरा णिसेविआ सिरलावदी[24] णाम णअरी। जत्थ [25]अट्ठर-वरिस-देसीआणं तरुट्टिआणं मंद-णीसास-पवण घण-सोरह-ग्घाण-लंपडाणेअ-चंभर णाम-झंकार-वाआलिअं हत्थ-सोणगुली-विद्दुम कंड[26]-हणिज्जत-

---

1. T पुहई। २. अमरावइ। ३. T भोअवइ। ४. T °वट्टियणवसही विलासेव्व आहिणइं सुमइ°। ५. T पायपोव्वरवंदारु। ६. Possibly वलअ व्व is corrected on the margin as वस्सो असारो विअ in P, T असारा वि। ७. T गोइन्दा। ८. P णिरंधर। ९. T परिउदा। १०. P मंसलक्खंदजुअल। ११. T भीसणभुयोहण भुय। १२. T परिवालिया। १३. T गोलेव्व। १४. जउणेव्व। १५. T भुयंगसगया १६. T सकलुण। १७. P तमपण्णी। १८. T करंविया। १९. T वट्टण-क्कअं गयण°। २०. T सहिआ। २१. T पीयबरा कुमुय। २२. T कायंविणी। २३. सिरलावई। २४. जि is corrected into इ। २५. अ०तदस is corrected as अट्ठर in P, T यट्ठारह। २६. T ककपइ-हम्मि जंतवि तती°।

तक्खणुम्मीलत पत्त तती कलक्काण-थोरीकिअं[१] आ णिसाद आ-पंचम पच्चेअदाए वत्तीकिअ-सत्त सरं पचूस-सगीदअ[२] सुणिअ लज्जालुआ विअ ण दक्खवंति णिअ-तोंडं[३] गंधव्व-जणा[४]। जिस्सा पुणो सोएण[५]-कप्पि-दब्भंकस-णव-प्पाआर भित्ति खच्चिद[६] णव[७] रअण-राइ दित्ति च्छुडा घोरणीहि[८] सारहिणा सह चिरमरुणाहिक्ख पत्तो खज्जोओ[९]। जाए[१०]बुडणुब्बुडणसील-जाद-संतदि[११]-दंतुर-दुरवगाहाओ अगाहाओ महापरिहाओ[१२] देट्ठूण एसा पुणरुत्त त्ति सत्तण्णविं पीऊण वाडव-हिंसा-दोसं विसकतो विअ झत्ति जेव्व त पुणो तज्जीवणोइद-त्थलाइं[१३]ताइ सलिलाइं सलील पोट्टआहि[१४] मुत्तवंतो मेत्तावरुणी। अवि अ जस्सिं चचत-चडुल चडचड-कारण खेलत[१५]-पदाइआ दड पट्टिआ-चड-गधवाह-जुव धाविअंबुवाहो[१६] कुडिल विअड-कढिण-विसम-भीसणाराल कराल कडारक्खि तिक्ख[१७] विक्खेव वेलक्खि[१८]अ-दिढ-दाढा-दतुरिद[१९]-ददसूअ पडिछ्छद-सदसण-भअक्कदत मज्झ देस हिडत चग चद बिबो चूडा-वगुंफिअ-संफुल्ल-फुल्ल-मालिआ-संदोह[२०] सुदेर संदेह - सदाइ-णक्खत्त वी हिओ सिहरावट्टाविद[२१] कंत-कामहेणु - [२२]कजिआ-पंडुर-च्छत्तओ चउर-खिडक्किआ-कोडि-मणि विच्छुरिअ दह-दिसो जअइ को वि डमरुअ णामहेओ [२३]पासाद विसेसो।

राजा—(आत्मगतम्) अम्ह पुर वण्णिद[२४] होदु पुणो वि सुणिस्स।

पारिजात.—ठाइ तत्थ सदमण्णू[२५] विअ घणवाहो किसाणू विअ दीह सिहावंतो कीणासो विअ पर-दड[२६]-हरो णेरुदो[२७] विअ पुण्णजण[२८]-

१. T थोरीकयं। २. T सगीदसामिद्धीभर। ३. P तुड। ४. T -यणा। ५ कणाअ is corrected as सो०ण in P। ६. खइद is corrected as खच्चिद in P। ७. T पदुमरायराइ for णव etc ८. Some letters are covered with yellow paste, they are not included in the text as they are not clearly visible in P। ९. T दियहमणी for खज्जोओ। १० T जमि। ११. P जादोसतदि. T जादसतइ। १२. T महाफलिहाओ। १३. T °णोइदाइं। १४. °दो is corrected into °हि in P। १५. T पदाया डड। १६. T पाअडकुडिल°। १७. T कडारच्छितिपह। १८. T दुल्लक्ख। १९. T दतुरिय। २० T सदोहसदेहसदाइ सुदरे सदा णियासेसणक्खत्त°। २१. T मउडसिहरावट्टाविय। २२. PT कचिया। २३. T पासाय। २४ T वण्णियं। २५ T जेण्हु। २६ T डड। २७. T णेविदो। २८. T पुण्णयण।

वरिट्ठो वरुणो[1] विअ भुवण-पई पवणो विअ जगप्पाणो जक्ख-पई विअ राअ-राअ-पद-लछिओ ईसाणो[2] विअ विस-वदण णिअड्ढो [3]महुमहणो विअ विरइदुम्मट्ट-वलि-द्धसणो [4]सदाणन्दो विअ चउराणणो वम्महो विअ मअरद्धअ-पदो तिस्स-मज्झो[5] विअ लोअ-बंधवो ससहरो विअ सअल-*कला-[6]पआसणाहिण्णो हिमालओ विअ [7]पुडिवीहर-सेट्ठो सुरालओ विअ* कल्लाण-रुनाहिरामो गधव्व-राओ विअ चित्तरहो जुहिट्ठिरो[8] विअ धम्मभू पड्डु-दुदीअ [9]पुत्तो विअ भीमसेणो अज्जुणो[10] विअ सुहद्दालकिद[11]सरीरो दुज्जोहणो विअ[12] अण्णारिस थिअरद्ठ-प्पसादो[13] अगराओ विअ सूर-दाआदो हेरवो विअ विणाअओ कत्तिकेओ विअ तत्तारिस-सत्तिहरो आदिमच्छो विअ[14] किअ महाअसुद्धारो कमढो विअ णिमग्ग-महीहरावलम्बणअरो पुराण-वराहो विअ विउल-प्फोडण-पड्डुदरो[15] णरसिंहो[16] विअ अत्तभत्त-पलहाद[17]-करणाअरो[18] वामणो विअ तिहुवणक्कमण-परक्कमी परसुरामो विअ अणुक्खणक्खत्तिअ-वस-वड्ढण णिण्हादो [19]वलरामो विअ गदक्खसहाओ दसरह-[20]रामो विअ णिअ-गुण विरइद-सुमित्ताणदो गोइदो[21] विअ वहु-प्पमदालिगिओ कुट्टणा-घोडो विअ अगीकिअ-[22]भडो सिहड-चदो णाम महीमहेंदो। (विदूषको राजानमालोक्य हसति। राजा लज्जते।) ज खु[23] अहड पुढिवा [24]मडलाहडलो महीरओ हेमवम्मणो अवच्चेण लीलावदीए धम्मदारेहिं सह हुर-जण-सरण्णमरण्ण जिगमिसू[25] अप्पणा चिरआल-गोवाइदम्मि सव्व-सव्वसहामडलम्मि अहिसित्तवतो। जस्स भुअप्पदाव-जलत जलण जालाहि फडित्ति[26] उड्डीण अनरग्ग-लग्ग तुग [27]एक्कुलिंग सुप्पो

१. T पाउसरायो। २ T चन्दवामेलो। ३ P °महुणो, T वेयह विवे। ४ This is a marginal substitute for हिर॰णग॰ in P T सयाणदो। ५ T तियइमोहो। ६ P कला॰प°(=कलाप्प°), T कलाप्पयास। ७ T पुडईहर। ८ T जहिट्ठिलो। ९ T दुदिय। १० T अहि भज्जुपियरो। ११ T °लकयस°। १२ T मिव। १३ T °प्पसायो। १४. T मिव कय। १५ T पड्डुयरो। १६ T सीहो। १७ पल्हाद is corrected as पल्हाद in P T पल्हाद। १८ T कलुणायरो। १९ T interchanges the order of this and the next simile २० T दहरह। २१ T कण्हो। २२ T अगाकय। २३ PT पारि॰। ज etc। २४ T पुहई। २५ T सरणय रणय जियमसू। २६ T पडित्ति। २७, T एक्क।

सुय्यो[1]त्ति बोल्लंति[2] मुद्ध-जणा । जस्स महद्दीओ कित्तीओ सोहंति[3] महीसु हिमाणीहर-खज्जूर-महीहर-दुद्ध-वद्धि-रूवेहिं णहअले उण सारदब्भ-तार-तारेसरूवेहिं । एसो उण सअं बालो वि अणुसरंतो कुलक्कमागआण, धी सइवाणं धिसणं अणुल्लंघंतो, विद्ध-पुरोहिद-[4] णिद्दिट्ठं णीदि-पहं संमाणअंतो, बधुसहस्सं सदोसअंतो,[5] सिणिद्ध मंडलं अहेदअंतो, णाअर जणं अगिण्हंतो[6] छट्ठ भाआहिअं,[7] अपेक्खंतो[8]· परकेरअं इत्थिआ रअणं, आहरंतो णाणा विहाइ जण्ण-सदाइ, असहंतो दुव्विह दीणक्खराइं,[9] अहसतो पंगुल-वामण-खंज-कुज्ज-बहिरे, पण-मंतो ठेर-ठक्कुर-जदि-देवदाओ,[10] पकुणतो जिण्ण-देवाअदणुद्धारं,[11] णिम्मावअंतो पवा मंडव तडाअ सालाओ, कारअंतो उवणअण-विवाह कम्माइं, आअण्णअंतो चर[12]-कहिज्जंतं पुर-रट्ठ वुत्तंत, जाणंतो[13] पणिहि-जणेहिं पर राअ-कज्ज रहस्साइं, परिहरतो जल स्थल-दुग्ग-दुम्म-ग्गं,[14] विआरअंतो पडिक्खणं[15] किवदंती-विसेसं, अफंसतो अण्णाय्य-धण, विअलअंतो मलिम्मुअ वग्गं, पहरंतो पिसुण-लोअं, सिक्खअंतो मिसा-वादिणं,[16] बहु मण्णंतो दूरागअं धीरजण,[17] विम्हरतो दोस-सदं, कित्तअंतो गुणा-लेस, अणदिकामतो अज्जासीवअणं,[18] अदूसअतो बाल· भणिदं वि मदि मग्गं, अप्पवेसअंतो हस्स[19]-गोट्ठीसु तिदोअ जणं, अण-हिक्खिवंतो सिसु ठेर-ललणाओ, दिउणअंतो[20] हरि वीसणाह प्पमुह देव-महूसवं, अच्छिंदंतो महासाहिणो, अत्थुवतो[21] अप्पणो गुणअणं, विइरंतो[22] सव्व-साहारणं भूरि वित्ताइं, अकिलेसअंतो भिच्च-सत्थं, णिव्वंसअंतो[23] उम्मत्त[24] विरोहिणो, वड्ढअंतो साहु प्पाणिणो, सुमरंतो

---

१. P सु ओ २, T सुज्जो जो २ । २. T बोलति मुद्धा जणा । ३. P सोहदि । ४. T वद्धपुरेहिय । ५. T गयडयन्तो । ६. T अगेण्हंतो । ७. सट्ठभायाहियं । ८. अणियच्छतो (=न्तो) । ९. T दीणच्छराइ । १०. T देवयायो । ११. T देउलुद्धारं । १२. T फसकहिज्जतपुर° । १३. T वत्तंतं बुज्झंतो । १४. T थलजलदुग्गेसु सुरंगादिकवमग्ग । १५. T पद्खणं । १६. T निसावाइणा । १७. T दारयण । १८. T अव्वअण । १९. P रहस्स Some words on this folio are covered with yellow paste । २०. T ललणा य दणयतो । २१. The original letter is not readable, but it is corrected as ढु I have emended it as थु । २२. T पुसतो धणेहिं दरिद्दयणविड्डाजगपदरिहत्तणच्छराइं अकिलेस० for विइरंतो etc । २३. T णिस्सयतो । २४. P उ०म०ट, T उम्मट्ट ।

पुराण-राअ-पावण-चरिदाइं, मुंचंतो विईद[1] चरित्तं, अमुंचंतो कोल-धम्मं, णलो विअ णहुसो विअ धम्मो विअ रामो विअ हरिच्चंदो विअ सिविणरेंदो विअ पिहू विअ मुच्चुकुंदो[2] विअ मुउंदो विअ [3]मंधादु विहू विअ मणू विअ जणओ विअ रक्खइ सव्व-जणं ।

राजा—(सप्रणाममञ्जलिं बद्ध्वा) अलं इदो-वरं[4] कव्व-बंधेण इदं विएणवीअदि ।

> णाआ वाहा संदणा राअहाणी[5]
> कोसो रट्टं णाअरा रज्जमन्हे ।
> एद सव्वं ते वओ धोरणीए
> णूणं पत्त णाह साहीण-भावं ॥७॥

पारिजात.—(सानन्दम्) अलं दे एक्क-वअणमित्तं जेव्व किं तेण मह कज्जं । अत्थि खु मज्झ [6]किलित्तं कविदा-महा-सामरज्जं[7] ।

राजा—ण सच्चं एव्व ।

पारिजात.—चिरं जीव, साहीअदि । (इति सशिष्यो निष्क्रान्तः ।)

राजा—(क्षणं स्थित्वा, स्मृति-नाटितकेन, सचिन्तम्) वअस्स, एत्तिअ काल कह वि पारिद, एण्हिं उण ण पारेमि । तं खु मह मणे सल्लं वट्टइ[8] । जं खु से पिओ गुरुअणो सही तुमं ति घत्तीए पुरा जंपिदं[9] ।

विदूषकः—वअस्स, धीरो होहि ।

राजा—(विचिन्त्य, सवैक्लव्यम्) वअस्स, एक्कं तीअ पदीअं वएणअता कालवोलणं[10] करेम्ह ।

विदूषक.—(स्वगतम्) किं तत्थमसणं[11] संपावीअदि । (प्रकाशम्) तह जेव्व कादव्वं ।

राजा—

> वत्तं से समुदर-बिंब-डवराहं

---

१. विणिद् is corrected as विईद in P । २. Perhaps मुड़कुंदो is corrected as मुच्चुकुंदो in P, T [illegible] । ३. T मंधाविअ । ४. T इदो पर । ५. T इत्थी घोदा मग्गदा [illegible] । ६. P omits किलित्त । ७. T महाराज । ८. T वट्टई । ९. जंपिदं । १०. कालवोलणं is corrected as बोलण on the margin in P, T कंदवणं करेमु । ११ T तत्थमसपावीयदि; P तत्थमसणसंपावीअदि ।

विदूषक —

सोत्ताइ घण-कदली-दलाअदाइ ।

राजा—

मज्झ त णलिण मिणाल-[१]तंतु तुच्छ

विदूषक —

सोत्ताइ रदि किअ-सक्कुली[२] समाइं ॥८॥

राजा—

चपेअ प्पडिकिदि हारिणी अ णासा

विदूषक —

सेरीसिं धरइ सिरि जुअ भुआण ।

राजा—

भू-दंडा[3] सुमर धणू-विडंब चडा

विदूषक —

कठो से विजणदि[४] पचजण्ण-सोह[५] ॥९॥

राजा—

दंताली ण सहदि[६] दोण-फुल्ल-लच्छि

विदूषक —

वक्खोआ गणवदि-मोदुओवमाणा ।

राजा—

णाही से[७] तरुण-गहीर-कूव-तुल्ला

विदूषक —

पाआ से थल सदवत्त-कंति-चोरा ॥१०॥

राजा—

बधूअ दुम-सुम-बधुरो तहोट्ठो

विदूषक —

रोमाली मलअअ-धूम-रेहिआली[८]

राजा—

जघाओ सुम-सर-काहली णिहाओ

---

१. T मुणाल । २. T रहकयसक्खुली । ३ T भूदंडा । ४. T विलसइ । ५. T सोहो । ६ T सहइ । ७. T से मयारमगभिरधुवधू । ८. T रेहिली ।

विदूषक —

उरू से णुव-कदली-सवम्हआरी ॥११॥

राजा—

सोवाण-प्पडितुलिद तअं वलीणं

विदूषक—

सोणी से मअण-संदंग[1]-चक्क-चंगा ।

राजा—

कंकेलि-च्छद-सरला दहंगुलीओ

विदूषक —

रज्जूरी-सुअ-सुह-पाडला णहा से ॥१२॥

राजा—(निश्वस्य) वअस्स, किं करिज्जउ ।

अच्चुण्हा मे विहुल विहुला[2] होंति णीसास-दंडा
जीहा सुक्खा सलिल कलिल[3] लोअणं[4] तत्तमंगं ।
[5]कप्पाआमं वजइ णिमिसो कंठ-णालो सिढिलो
दीहा मोहा ण रुचइ जणो हंत तीए विओए ॥१३॥

विदूषक—(स्वगतम्) अहो, बलिअं खु मअणाअल्लअ-मरट्ट किलिट्ठो वसो । (प्रकाशम्) समस्ससहि समस्ससहि ।

राजा—

[6]रमणी-विरहे रुढे सहसा मरणं वरं ।

विदूषकः—

मंदोऽसि किं धरादार घर-भावं महत्तरं[7] ॥१४॥

(नेपथ्ये वैतालिकयोरेक)

[वैतालिकः]—सुह देउ देवस्स मज्झण्ण-वेला । दाणिं खु,

[8]अच्छादेदि रजेहि ताव विहुरं मत्थं मुहू हत्थिअं
पथा जंति णिवंत-संव[9]-त्तणुणो धम्म-प्पवा-पालिअं ।

---

१. T सपट्ठ । २. T पिहुलविपथा । ३. T मुवहसलिलं; °अ is corrected as °स in P । ४. T लोअणे । ५. T कप्पत्थोरोणवाथि सो । ६. These two speeches are written on the margin and No 1 instead of 14 in P । ७. T थिर परं । ८. T तत्त मज्झह भूमिहिं मइयल मग्ग । ९. T पथा मत्ति चलति तंत ।

मोरो णीजइ कोडरे[1] कलरवा गोवाणसीसु ट्ठिआ
कीरो पिंजरमेइ हंति बलिअं तिण्हाउला सारिआ ॥१५॥[2]

अवि अ ।

वक्खेण ढक्कलंतीओ घडं णिअ-थणाहिदं ।
खेलंति[3] सर-णीरेसु सारंग-सिसु लोअणा ॥१६॥

अन्यः—

परिहरिअ जवेण कंचुआइं
णिअ सिअअंचल वाउणा कुणंता ।
सिहण-जल समं[4] णिहालअंतं
तडपडअंति जणं वहू-विसेसा ॥१७॥

अवि अ ।

तवावलिद कंधर धुरि ठिआण बालाण जे
हिमंबु रस[5]-घिट्टिअं सहिम-वालुअं चंदणं ।
गले सरहसं थणोवरि खलंत-हत्थं चिरं
विलित्तमुर-मंडले मुहु कुणंति धण्णा खु दे ॥१७॥

राजा—(सविषादम्) वअस्स, विचुअ वेयणा-दूसहं[6] विरह-दहण-सदीवणज्जं खु वंदिजण[7]-वण्णणं, ता णत्थि एत्थ विसए देवी-पसाद-मंतरेण पडिआरो ।

विदूषकः—एव्वं ।

राजा—को एत्थ दुवारे[8] ।

(प्रविश्य)

दौवारिकः—एदु एदु भट्टा[9] । (इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ द्वितीयं यवनिकान्तरम् ॥

---

१. सेदि तरुत्थले is corrected as णीजइ कोडरे on the margin in P । २. This verse is numbered 14, and so on in P । ३. P खेलदि । ४. थलजलहरण is corrected as सिहण जल समं in P । ५. T हिरीवलिय । ६. P omits this expression । ७. T वदिअय । ८. T दुवारियो । ९. T भट्टारयो ।

[३]

(तत प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

विदूषक —(स्वगतम्) ही हीमाणहे, किं ति परिहसामि पिअसह, होदु एव्व दाव । (प्रकाशम्, विहस्य) भो वअस्स किं णु खु लद्ध वेलुरिअ-रअणी दरिद्दो विअ मुसिद[1] मणि पेडिओ चोरो विअ भक्खिद[2]-मोदुओ वालो विअ सद्ध भुत्तो वम्हणो विअ पत्त सभोआ वाल रंडेव्व सतुस्ससि ।

राजा—(सानन्दम्) वअस्स, पसादिदा[4] खु देवी ।

विदूषक—ण पआरो कहिज्जदु ।

राजा—

गदे[5] सव्वोवत मइ लहु विदूर गअवदा
गदे[6] तत्थाआदा सवदि उण पल्लग[7]-सअण ।
ठिदे[8] तस्सि जादु वद वहि पउट्टा सरहस
कराड व्वासत्ते कढिण खिदि भाए ठिअवदी ॥१॥

विदूषक —(विहस्य) साहु तुए पसादिदा ।

राजा—मुक्ख, सुणाहि ।

विदूषक —तदो तदो ।

राजा—

पुणो मइ पुरोगदे[9] विमुहमजस व्व ट्ठिआ ।
मए गढुअ समुह [10]फरिसिदे कढिल्लचले ।
धुअ सरहसेण त करअलेण वीए तदो
कह वि धरिओ मए सह भिअ व्व [11]तिस्सा करो ॥२॥

विदूषक —(सविस्मयम्) किं तदा जाद ।

---

१ T मुसिअ । २ T भरिक्खय । ३ T हसमाणो तुमसि । ४ T पसादिया । ५ T गए सव्वा° । ६ T गए । ७ पल्लग is a correction for पल्लक in P । ८ T ठिए । ९. T पुरोगए । १० T फरिसिए, P परिसिदे । ११. T तिसे ।

राजा—

भमिदालसारुण विलोअण प्पहा-
किरणादि [1]लंब[2]-उण-बंधिअंगओ[3] ।
अहमच्चुदास मण संगिणीअ से
रमणीअ कोव-कवली कदो खणं ॥३॥

विदूषक —तदो तदो ।

राजा—तुज्झ पिअ म्हि[4] ण, पिओ सि तुमं ण मज्झ, जरिसं मणो तुह खु तीअ घर घुसेहि[5], इत्थं भणिद देवीए ।

विदूषक —तुए किं ण भणिद[6] तीअ घरं पेट्टारओ त्ति ।

राजा—णहि णहि ।

विदूषक —तरिहि किं तुए[7] किद ।

राजा—

वक्केहि सुत्ति रअणेहि किमत्थि कज्जं
एसो म्हि किंकर जणो[8] त्ति पदं गिहीदं[9] ॥४॥

विदूषक —[10](सहासम्) भो वअस्स, किदत्थो[11] सि ।

राजा—कह ण किदत्थो[11] ।

अजंपतिं[12] धिअ-कोहं फंसे[13] झत्ति धुदगअ[14] ।
पसादअत्ति घरणा खु वदणेहि णिदविणिं[15] ॥५॥

विदूषक.—तदो तीए किं किदं[16] ।

राजा—उट्ठेहि उट्ठेहि त्ति चत्ति-पुव्वं उट्ठाविदो ।

विदूषक —अअ जेव्व किं पसादो ।

राजा—सुणाहि पुणो वि ।

---

१. T किरणालि । २. लब is a marginal correction for दीह in P, गुण is corrected as उण in P । ३. अगओ is a marginal correction for विगहो in P । ४. T omits तु and reads झंप्पयम्मि । ५. पजाहि is thus corrected on the margin in P, the commentary perhaps takes तुज्झ etc as a verse । ६. T भणियं । ७. T तुमे कय । ८. T जणो । ९. T गहीद । १०. T has something more वि । स्वग । अहह घोवरिधेया विभाणएण सताडिओ एसो । प्रका० । सहास । ११. T कयथ्थो । १२. P अजप्पतिं, T अवोझतिं । १३. P पंसे । १४. T धुयंगय । १५. T णिअविणिं । १६, T कम ।

विदूषकः—किं एदं रामाअण मारद्धं।

राजा—(विहस्य) वअस्स, [१]तदा [२]सु

कुणंता पुव्वं मं कुवलअ-वणी-मज्जन-गअं
किरंता धाराल मइ तण[३] तदो कज्जल-रसं।
घरंता मोहं मे मणहरतमाणं खणमहो
दिअंता देवीए णिअ-मअण-मच्चे णिवडिदा[४] ॥६॥

विदूषकः—तदो तदो।

राजा—तक्खणं एत्थ सअणिज्ज णिअंगेहिं मट्टिदइ[५]।

अहं[६] वि

लामज्जअ-ज्जजण पिंढ-समीरणेहिं
देवि ठिओ खणमहो भुवि वीअअंतो[७]।

विदूषकः—हुं तदो तदो।

राजा—

सा उट्ठिऊण थण भार-वसा वह वि
धंगेण मं किदवई[८] सअणे करेण ॥७॥

[९]विदूषकः—अवि तदो संवुत्तो कुक्कुड-बंधो।

राजा—अलं मुक्ख, परिहासेण।

विदूषकः—भो एदं जरईजुत्तं[१०] चिट्ठदु, सा दाव[११] सिला-गोल त्थणी किं विमुक्का[१२]।

राजा—मुत्ता[१२] विअ।

विदूषकः—तं कहं।

राजा—अप्पडत्त अज्ज व्व[१३] सुज्झ मणागुरुवं पविस्सं ति देविं भणिदं।

विदूषकः—भो वअस्स, उवरि सुरअ ति वीए मावो।

---

१. T दइया। २. P सु। ३. T घवरि य मए *for* [illegible]। ४. T णिवडिया। ५. T मंदिमवई। ६. T दइय। ७. T [illegible]। ८. T कयवई। ९. These two speeches are [illegible] on the margin in P। १०. Perhaps वि is [illegible] into सु in P. T उत्तमखाला चिट्ठदु। ११. T उद मडमाई [illegible] कि॰। १२. T मोत्ता। १३. T च्चाव for व्व।

राजा—मुक्ख, अलं भाव-व्वक्खाणेण ।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

दौवारिकः—जेदु भट्टा ।—एसा देवी विवाहं कादुं आअच्छइ ।

विदूषकः—वअस्स, वंचिदो सि, णं एसा [1]अत्तणो जेव्व पुणो विवाह-णिमित्तं आअच्छई त्ति संके ।

राजा—(विहस्य) भमरअ होदु, गच्छ तुमं [2] दुवारदेसम्मि ।

दौवारिकः—तह[3] । (इति निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति देवी मङ्गलाभिषिक्ता मण्डितसर्वाङ्गी आनन्दसुन्दरी प्रतिहारी चतुरिका भानुमती विभवतश्च परिवारः ।)

देवी—हला सहीओ, अवि णाम तुम्हाणं [4]संमदं जं एदं कोउहल्लं कादुं पउट्टामि ।

भानुमती—(सश्लाघम्) णं सिविणए[5] वि णाकज्जं देवीए करीअदि[6] ।

चतुरिका—(सहर्षम्) भट्टिदारिए, सव्वहा एदं करणिज्जं । जेण संताण-जणण-मूलं ।

नायिका—(स्वगतम्) अम्हो[7], अणुऊलो विअ मह विही ।

प्रतिहारी—भट्टिणि, एव्वं किदे[8] अहं वि महाराअ-पादेसु[9] अणवराहा [10]भविस्सं ।

देवी—हंजे हेमवदि, तुण्णदरं[11] आदिस मग्गं ।

प्रतिहारी—इदो एदु, भट्टिणी । (देवी परिक्रामति ।)

भानुमती—देवि, एसो महाराओ चादओ विअ कादंबिणिं चओरो विअ चंदलेहं [12]चक्कवाओ विअ [13]रइ-प्पहं तुहागदिं[14] पडिवालेदि[15] ।

देवी—हला भाणुमदि,[16] से इत्ति भण ।

नायिका—(स्वगतम्) अम्हहे[17] कहमज्ज वि ईसुत्ति-दुहोली ।

---

१. T अण्णंधो । २. T तुम्ह । ३. P तहेत्ति ति° । ४. T संमर्द । ५. T सिविये । ६. T करीसइ । ७. P अंम्हे । ८. T कएहं । ९. T पापसु । १०. T होहामि । ११. T तुवयवरं । १२. T चक्कायो विय मारहत्तपंहं । १३. रवि is corrected as रइ in P । १४. तुहागमणं is corrected as तुहागदिं in P । १५. T पडिवालेइ । १६. T भाणुमइ । १७. T अंम्हो ।

चतुरिका—हला भट्टिदारिए, मा एव्वं भण, सव्वाणं वि तुमं जेव्व[1] मंडणं।

नायिका—(स्वगतम्) साहु, सच्चं भणिदं [2]इमाए।

देवी—(उपसृत्य) जेदु अय्यउत्तो।

राजा—देवीए पसादेण।[3]

विदूषक—सोत्थि होदीए।

देवी—अज्ज-पिंगलअस्स त्ति भण। (विदूषकः ससाध्वसं लज्जते।)

नायिका—(स्वगतम्) केत्तिअं दाव से कोडिल्लं। (प्रकाशम्। सविषादविस्मयाकुललज्जाभयप्रणय राजानमालोकते।)

राजा—(नायिकां विलोक्य। स्वगतम्)

जत्थ जत्थ णअणाइं मंथर
सुंदरीअ[4] पसरंति[5] वक्खणं।
तत्थ तत्थ मह चंगमग्गए
पुंडरीअ-जुअलं ठिअं विअ[6] ॥८॥

अवि अ।

दिट्ठीए पेसणेसुं वोडइ[7] विअ मज्झ बुद्धि-चित्त-जुअं।
ताण पच्चाहिदिसुं सोडइ[8] विअ तं पुणो रमणी ॥९॥

देवी—अय्यउत्त, जारिसा किए तुम्हेहिं णामवरेण[9] सह वेस-विसेसो, दिण्णो तं देमि दाणिं।

राजा—(स्वगतम्) एव्वं वि णाम भवे। (प्रकाशम्) एसो जणो देवीए-परवसो।

देवी—अय्यउत्त, जाणामि तं सव्वं।

नायिका—(स्वगतम्) कहं अज्ज वि वक्कोत्ति[10]-रिच्छोली[11]।

राजा—(अपवार्य) वअस्स, सच्च नु दाणिं।

विदूषकः—(जनान्तिकम्) भो वअस्स, मह एव पच्चओ, मिसायादिणो[12] नु णिमत्तणं मोअणाणतर[13] सयं जाणिदव्वं। सेह-

१. T जेव्व पेम्ममइ महाराअस्स। २. T भणिदं। ३. T परगदेण। ४. T सामवीअ। ५ P पसरदि। ६. T मिव। ७ This is a marginal correction for कसिदि in P। ८. This is a marginal correction for मुंचइ in P। ९ T णामंदरेण। १०. T वक्कुत्ति। ११. कोसडी is corrected as रिच्छोली on the margin in P। १२. T °वइणो। १३. P °मंदर।

दंसणाणंतरं[1] पुत्तो त्ति संतोसो[2] कादव्वो।

देवी—अज्ज वि कीस णाअदो पुरोहिदं[3] हक्कारिदुं णेदिश्रो मंदारश्रो।

(प्रविश्य, पुरोहितेन सह मन्दारकः)

मन्दारक—इदो इदो उवज्झाश्रो।

पुरोहित —(उपसृत्य) देवि, तुवर तुवर, वेला अदिक्कामदि[4]।

देवी—हजे हेमवदि, अय्यउत्तं एहाणिदं भूसिदं[5] च करेहि।

(प्रतिहारी सर्वं तथा नाटयति।)

पुरोहित—महाराअ, पाणिणा पाणिं से पीडेहि। (राजा तथैव नाटयति।)

देवी—कहं अय्य-मंडव्वेण झत्ति सज्जीकिदो अग्गी[6]।

विदूषकः—होदि, महाबम्हणो[7] अहं जेव्व एक्को अग्गी।

देवी—ण तत्थ संदेहो। [8]*(विदूषक लज्जते।)*

पुरोहित—महाराज, पज्जलंत-पिहुलगार[9]-भर-भरिदम्मि विहूमम्मि हव्ववाहम्मि लाआहुदि-विहिं आअरेहि। एक्क-समए जेव्व घरिणीए [10]तुह अ हिअएसु हिअअंजण णिहित्तं[11] हुए। (राजा तथा कुर्वन्सप्रदक्षिणं नमस्करोति।)[12] (सहर्षम्) महाराअ, इमस्सिं कलत्तम्मि अत्ताणुउण पुत्तं लहसु।

विदूषक —तहत्थु।

देवी—अय्यउत्त, गच्छीअदि[13] मए तुम्हाणं [14]सेज्जा-घरं अलंकादुं। आणंदसुदरी उण मुहुत्तमत्त भाणुमई चउरिआ विणोदिश्रा अय्य-मंदारएण सह एत्थ एव्व चिट्ठदु। (इति सपरिवारा निष्क्रान्ता।)

पुरोहितः—(विचिन्त्य) मए वि तत्थ गंदव्वं।

विदूषक —किं केलि-घरालंकार-समए वि दक्खिणा दिज्जइ।

पुरोहित—(विहस्य) अलं परिहासेहिं। फल-तंदूल-दाण-णिमित्तं तत्थ मए ठादव्वं।

---

१. P °णदर। २. P सदोसो। ३ T पुरोहियं। ४. T अइक्कामइ। ५. T पहाअ धारियट्टुयइ मूसिय च। ६ T सज्जीकयो वयहि। ७ T °बम्हणोह एव्व एक्को वयहि। ८. P omits this। ९. T पिहुलिंगालमारभरियम्मि। १०. T तुव। ११. P omits णिहित्त। १२. P T पुरो। सहर्षं। १३. T गम्मइ। १४. P, सभा।

विदूषकः—ता गच्छ गच्छ, पुढमं मज्झ [1]दुदीअं तुज्झ ।

पुरोहितः—(विहसन्) वह[2] । (इति निष्क्रान्तः ।)

राजा—(नायिकां विलोक्य सानन्दम्)

आणणस्स सविहे निराअदि[3]
भ्भू-लदा कर-मिअ-त्थणीअ से ।
संणिहाण-जणिदं[4] सुहंसुणो
दाण-वारि-पइणो धणू विअ ॥१०॥

विदूषक—(स्वगतम) अहं वि वण्णइस्सं । (प्रकाशम्)

विलसइ लोअण-जुअलं [5]जमुणा-जल-कंति-चूसणे सज्जं ।
मुह-पंकरुहारूढं वम्मह-केली-मिलिंद-मिहुणं व ॥११॥

राजा—भाणुमदि, तुमं किं तुण्हि चिट्ठसि ।

भानुमती—(सलज्जम्)

णाला-मणोण्णत्तण-सार-हारिणी
णासा परं से तरुणीअ दीसए ।
अच्चंत-सच्छंतर-चत्त-दप्पणी
निवग्गह-ट्ठाविद[6]-लट्ठिआ विअ ॥१२॥

राजा—साहु भाणुमदि साहु, चंगं दे [7]कइत्तणं ।

चतुरिका—

अण्णोण्णं मिलिदाण हाडअ-मआआराण[8] गोलाण जा
लच्छी तं हरिदुं णिनद्ध[9]-कुडुआ सोहंति[10] बाला-थणा ।
णाही-रंध-खलिन्त-सुत्त-णलिडम्मीलंत-रोमावली
णीलुच्चंचु-[11]भरी-गअवअ-तणू-जंमीर-मल्ला विअ ॥१३॥

राजा—(साश्चर्यम) अहो अपुन्वत्तणं उम्मेस्साए ।

चतुरिका—(सचमत्कारम्) सच्चं महाराअ-वअणं । अपुव्वत्तणं जेव्व इमस्स [12]सुलोअस्स ।

---

१. T दुदिवं । २. P तहेत्ति, T तहेति । ३. °इ is corrected as °दि in P । ४. T जणिदं । ५. T जउणा । ६. T ठाविय । ७. कवि° is corrected as कइ° in P । ८. T मयोराण । ९. T किद्धित for णिवद्ध । १०. P सोहदि, T सो ˉति । ११. T चेल्लुच्चंचु । १२. थि corrected into सु in P ।

राजा—(विभाव्य) साहु साहु, सव्वहा चउरिआ चउरिअ ज्जेव।

मन्दाकिनी—

ऊरुणो भंति कंताए कंदप्प-घडआरिणा।
सोणि-चक्काण मूलेसु दंडा[1] संदाणिदा विअ ॥१४॥

विदूपकः—अह केणावि ण मज्झं वण्णिदं।

चतुरिका—मुक्ख ण हु से मज्झं वट्टइ[2] जेण वण्णिदं[3] भवे।

[4]राजा—(स्वगतम्) हंत ण हु से मज्झं वट्टइ त्ति णिसेहो जेव्व मुक्खं वण्णणं।

भानुमती—हला चउरिए, सच्चं एव्व।

विदूपकः—हला चउरिए, सच्चं एव्व। (इति ओष्ठं विकरोति।)

भानुमती—तुज्झ ओट्ठो तह ज्व होदु।

विदूपकः—तुज्झ ओट्ठो तह ज्व होदु। (इति निमीलितैकनेत्रं वक्रितग्रीवं जिह्वां दर्शयति[5]।)

(नायिका राजानमवलोक्य साकूतं हसति।)

चतुरिका—हला भाणुमदि, एदस्स णेत्त-गल-जीहं एव्वं एव[6] भवे, तुमं दाव तुण्हीआ चिट्ठ।

भानुमती—हला, एसो खु सिंगार-वण-रक्ख-साहासु मोअणिज्जो, जेण तत्थ मिओ भवे।

विदूपकः—(सक्रोधम्) भाणुमदि,[7] तुमं वि मह सह-धम्म-आरिणी तत्थ च्चिअ[8] मोअणिज्जा।

भानुमती—किं अलक्को विअ किं वि किं वि भुंकसि। तुह कि भइणी णत्थि सा एव्व[9] होदु।

विदूपकः—एं तुमं एव्व मे भइणी होहि।

चतुरिका—अय्य, मा वह भण[10], भअवदी महालच्छी एसा।

विदूपकः—(सहासम्) चउरिए, सच्चं एव्व एसा भअवदी।

(सर्वे सलज्जं स्मितमभिनयन्ति।)

---

१. T दंडा संदाणिया। २. PT वट्टइ। ३. T वण्णियं। ४. This speech is written on the margin and सव्वयं is corrected as णिसेहो in P, T णिमेहो। ५. P दर्शयति। ६. T एव्व। ७. T भाणुमई। ८. P चीअ, T चीय। ९. T एव्व सा होदु। १०. P जम्प।

राजा—सुत्तस, केच्चिरं दाव चक्कार[1] ।

नायिका—णाह, मंगलग्गि-समीव-णिवासेण मह वलिअं आआसो, ता उववणं गच्छम्ह[2] ।

विदूषकः—भाणुमइ, तनवेंडं[3] गण्ह जेण सम-परिहारो भवे ।

राजा—(सविनयम्)

तुए सणाहो म्हि कहं वि एण्हि
हत्थं सदि[4] पेक्खसि पाए-णाहि ।
वासेत्ति सुत्ति-मह जुत्त-रूवं
मोत्तूण णाहेत्ति समीरिदं[5] कि ॥१५॥

नायिका—अय्यउत्त, जाणामि दे पीदिं ।

राजा—[6]इदो इदो पाए-चल्लहे ।

(सर्वे परिक्रामन्ति ।)

विदूषकः—णं सिंगार-वणं पत्त म्ह ।

राजा—पेक्खसि,

दइंतो सोरब्भं विविह-कुसुमाणं सुहभरं
करंतो थीसद्धं कुरल[7]-सिअआणं तरलणं ।
किरंतो सीदाइं सलिल-कण-जालाइ सुहओ
जगप्पाणो चट्टो[8] विअ सहसमालिंगइ तुमं ॥१६॥

चतुरिका—महाराअ, अहं विअ त्ति भण ।

नायिका—हला चउरिए, मा परिहस ।

विदूषकः—अज्ज व्व रअणीए सच्चं भविस्सदि[9] । (नायिका साकूतं लज्जते ।)

राजा—देक्ख सुंदरि, एदं घण-पवणंदोलिअ-सिण्ह[10]-जोण्हा-जल-णिह-गालिअ-डुकरी[11]-दहि-पंडुर[12]-पप्फुल्ल-पुल्ल-त्थवअ-थोर-त्थण-पल्लवा-हर-सोउमल्ल[13]-णिहि[14]-ललिद-लदा-सलणाअण-प्पदाअ-चाहा-सुहावे-

---

1. P perhaps चक्कारो । 2. T गच्छाम । 3. This speech is found only in T where the reading looks like तकवेंडं । 4. T सइ पेक्खसि । 5. T समीरियं । 6. T णो० ग वं विकाहरे गच्छामु instead । 7. T विहुर । 8. This is a marginal correction for कुणो in P । 9. T भविस्सइ । 10. T सण्ह । 11. T दहिविलिद पेंडरपंडर । 12. P पंडर । 13. T सोमल्ल । 14. T छविपक्षपाखलदा ।

ढिद[1]-लडह-विडवि विड[2]-पडल[3]-करंबिद णिअड-महीअं फलिद-जबीर-जंबूफल-पडण तरगिद-तुगदर[4]-तरग सघ-रिंगण-कंपंत पकरुहुप्पतत[5] लीला-लोल-लोलब णिउरुव-रल्लि-झकार-मुहरि[6]दतरालं अमोदिअ-परप्पर-णेह[7]-फार-जउड्डुत-जद्धू-कुसद्ध-विअड्ढ सिणिद्ध-मुद्ध-मसिण-मण-हरण-हरिणी सिसु[8]-गण पिज्जत-फलिह[9]-वेलुरिअ-विमल-जलं[10] माणसा-णदणाहिहेअ तडाअ।

मन्दारक —एत्थ देउ दिट्ठिं देवी, एसो[11] कप्पूर-प्पहवो छत्तवण्णो, एसा उण सोण-कदली, एसो उण सोण-मक्कड-कूड-चेविर-साहो खज्जूर-साही, अअ तबूली-चुबिओ केरल-कमुओ, सो उण [12]सोण-कीर-लञ्छणो जाइफल-महीरुहो, एसो एला-लदालिंगिओ[13] लवग[14]-दरू अअ दु पिप्प-लिआ-पिअसहो रोहण-दरू[15] अअ चदिमा गोर[16]-पिहु-मल्लिआ-सपण्णो चपेओ।

भानुमती—भट्टिणि, एसो सिंहल-दीव[17]-रसालो।

नायिका—को विसेसो।

चतुरिका—भट्टिदारिए, एकस्सि विडवे महुर फल अण्णस्सि तुवर परस्सि आमल[18] अवरस्सि कडुअ[19] एसो एव्व विसेसो।

नायिका—एत्थ कि भूमी फुडिदा[20]।

मन्दारक—एसो पणसो, अरस मूल-भूअलम्मि फल पक जाद, ता भूमी फुडिदा।

नायिका—एत्थ किं चदकत[21]-पुत्तलिआ।

राजा—पिए, चदण[22]-जल-सुत्त-प्पडिमा।

विदूषक—(सभयम्) भो वअस्स, तिल-पुरुसो[23] एत्थ चिट्ठइ।

भानुमती—अज्ज, णील[24]-जल-सुत्त-प्पडिमा खु।

---

१ ढिगिद is corrected as वेढिद in P। २ T घडुविड। ३. T करविधरमणटिमपेरतमहीयविक्कजवार। ४. T तरगियतुगयर। ५. T पकरुहप्पडत। ६. T मुहलियत°। ७ T णेहवेडिसघरदुवारफार°। ८ T सिसुयण। ९. P omits फलिह। १०. T पाणिय। ११. P एसा कप्पूर कदली। १२ T सेंदूरवयणकीर। १३. T लया°। १४. T थरु। १५ T रोहणो। १६. P omits चदिमागोर। १७ T दीवरयणहिमो अयमम्बो। १८ T अम्मल। १९ T adds अवरत्य तित्त। २० T मा० ॥ अथेर १। अन्यतोऽवलोक्य। एत्थ किं क्षमा फुडिया। २१. T चन्द°। २२. P omits चदण। २३. T फुरिसो। २४. T कज्जल for णील।

नायिका—अय्यउत्त, कहं एत्थ[1] उट्ठंत-जल-प्पवाहम्मि पराणस-समुप्पत्ती।

राजा—मुद्धे, एं कुदूहलाअ थिक्किदत्तं एदं।

नायिका—इदं किं ण पडइ।

मन्दारक—ण पडइ।

चतुरिका—एदस्सिं जल-सुत्तम्मि उंवर-प्पमाणं[2] जंबीरअं वट्टइ[3]।

विदूषक—भो रुक्खो रुक्खो।

नायिका—(ससाध्वसम्) अम्हो, कहिं सो कहिं सो।

विदूषकः—एत्थ एत्थ।

राजा—मुक्ख, जल-सुत्त-सिसुना[4]-रुक्खो।

विदूषकः—[5] (विहस्य) मह वि तह व्व भावो।

चतुरिका—को अण्णो तुम्हाहितो[6] भावण्णो।

विदूषक—(स्वगतम्[7]) एदेण[8] णारिएल-सिसु-पत्तेण विरइद-सप्पो एण भीसइस्सं। (प्रकाशम्। तथा कृत्वा) भो चउरिए, सप्पो सप्पो। (इति तदङ्गोपरि[9] पातयति।)

चतुरिका—(सभयसंभ्रमम्) कहिं कहिं।

विदूषकः—[10] तुह सरीरम्मि।

चतुरिका—(विलोक्य) अम्हो, सच्चं एव्व सप्पो।

भानुमती—(विभाव्य) एं वम्ह-बंधुणा वंचिदा[11] सि, पण्ण-सप्पो खु एसो।

चतुरिका—एं इमस्स जेव्व[12] एदं चेट्ठिदं। (विदूषकं हसति।)

नायिका—अय्यउत्त, कहं[13] तालस्स उवरि तालो।

---

१. T एत्थ हुण [रस]मीवे वड्ढत॰। २. P omits उवरप्पमाण। ३. T has an additional passage here thus : विए एत्थ विच्छु कंठअगतवमल्लिआफुल्लमालो कचअणामुआलिंगिओ मसिअसुदभूलयप्पडुरंगो तुणफलस्स णारिंगस्स मूलयळे सोहइ॥ ना॰॥ नमस्करोति। वि॰॥ भो चउरिए दावेहि मज्झ णारिंगफलाइ॥ भानु॰॥ अत्त किं जप्पेक्खिअमग्गिरोसि तुव॥ रा॰॥ हसति॥ वि॰॥ उच्चै भो रिच्छो॥ ना॰॥ समाध्वस अम्हो। ४. T कलव for सिसुना। ५ T has an additional sentence अहह रिच्छो त्ति पमाएण मए भणिय ता एव्व दाव॥ प्र॰॥ विहस्य॥ ६. P तुम्हाहिंतो। ७. T omits स्वगतम्। ८. T णारिएलपत्तणविरइदे सप्पे एण। ९. T तदुपरि। १०. T तुज्झ पट्टामज्झे। ११. T वंचिया। १२. T इद्द। १३. T तालोवरि।

मन्दारकः—णं एत्थ[1] पेच्छ एक्कस्सिए णारिएल-[2]तरुत्थंभम्मि सच [3]णारिएल-तरुणो जादा।

नायिका—अम्हो, विडवा विअ दीसंति [4]अच्चरिअं अच्चरिअं।

राजा—एत्थ सारिणी-समीवे [5]पंडुर-जंबल-रक्खो। (नायिका विलोकते।)

(नेपथ्ये वैतालिकयोरेकः)

[वैतालिक.]—सुहाअ समुवट्ठिआ[6] साअएह-समओ महाराअस्स। सपदं खु,

एसो चद-भएण[7] वासर-मणी किंचिप्पहा-चुंबिओ
दीणेहिं[8] किरणेहि केहि वि समं जादो दिसं वारुणिं।
गाम कं वि णवाहिआरि-[9]जणिद-त्तासाणिस-व्वाउलो
वधूहिं चइदेहि जाइ-सहिदो पुव्वाहिआरी जह ॥१७॥

अवि अ।

चचू-लसंत-कमलग्गिम[10]-मंजरीअ
णीड भअंति[11] णह-संगम-मंडलाइं।
जाआ-विओअ विहुरा विसिणी[12]-दलम्मि
[13]कदंति मद-करुणं सर-कोअ-लोआ[14] ॥१८॥

अवि अ।

गए दिणेसे णलिणी मिलाणा
को[15] णाम सदुस्सइ मित्त-हीणो।
पकेरहं [16]टक्कइ भिंगपाली
गच्छत [17]भग्ग भुवि का गणेइ ॥१९॥

---

१. T ण एत्थ महुण gap पर पेच्छ। २. T महीरुहवत्तमम्मि। ३. T णारिएला जादा। ४ T अच्चेर २। ५ P पडर, T पढर। ६. T °वट्ठि समा°। ७ P मयण, T मएण। ८ T करविंदरे ह दैवा अत्थगिरिं गच्छइ। ९. T अणियत्तासाहियव्वाउलो। १० T कमलग्गिम। ११. P भअदि। १२. T सिम्मिणी। १३. P कददि। १४. T reads this line thus कोसति चक्कवया हरिसेण हाया। १५ T को वा अप्प तूवइ मित्तहीणो। १६. The original reading is छुवदि in P, it is dotted above indicating that it is corrected, and on the margin there is a remark: ढक्कइ सोढइ इति वा पाठः॥ १७. T perhaps भिंगवग्ग।

द्वितीय —

जेत्त पचसरस्स रुप्प-पडिमा जत व कालक्खर[1]
मज्झे दिण्ण मिरिचिओ णह वहू कप्पूर चड्ड विअ।
वाउच्छिण्ण दिवच्चुअवर गओ लोलविआ-चुनिओ
मदार त्थवओ व सुन्दर मिओ[2] चदो पर दीसइ ॥२०॥

अवि अ।

सम्मा-णट्ट पउट्ट क्खिदिहर [3]तण्आकत कत-प्पवेअ
क्खोह-व्वालाल गगा-वह तर-पडिद[4]-ट्ठाइ-फुल्लालिसर्क।
देंती ताराण पती भजइ सरहस सव्वरी सव्वभोम
ण प्पाओ भीरु-लोओ [5]परिहरिअ रण वट्टइ प्पाणणाह ॥२१॥

अवि अ।

णहादो[6] रोममलकिअ घुसिणअ चुण्णगराअजण
पत्ताली सुम चदणाइ घरिअ प्पीदा [7]णरोढा-जणो।
सेरधी-कहिदाअणो घण-महा मजीर-मजुद्धणी
मद चोट्टअ[8]-एहाण टिक्किद पइ-प्पासादमारोहदि[9] ॥२२॥

अवि अ।

दुद्दव्व दुव्विलसिदेण[10] पिओ कहिं वि
दूरे वहा विरहिणीअ तहा वि एण्हि।
सेला[11] णई पुर-वणाइ पहि क्खणेण[12]
[13]उल्लडिअ व्वजइ तीअ मुहू मणो त[14] ॥२३॥

विदूषक —वअस्स, सेज्जा[15] घर सज्जा[16]-कदुअ देवी तुम पडिवालेदि[17] त्ति मणेणे।

राजा—ता गच्छम्ह[18]।

(इति निष्क्रान्ता सर्वे।)

॥ तृतीय यवनिकान्तरम् ॥

---

१ T कालक्खर। २ T Reading corrupt। ३ T तणुया°। ४ T पडिय। ५ T °हरिय च्चय। ६ T णादो खोमविहरघुसियाय। ७ T णवोढायणो। ८ T Reading corrupt। ९ T °रोहइ। १० T °सिएण। ११ P सेल T सेले। १२ T पहिक्खयति। १३ उल्लवि° corrected as डल्लडि° in P। १४ T डल्लाडिया मुहिग्र याइ परप्फरसिं। १५ P सज्जा। १६ T सज्ज कत्तुय। १७ T पडिवालेइ। १८ T गच्छामु।

(तत प्रविशति राजा विदूपकश्च ।)

विदूपक—भो वअस्स, अप्पाउड विअ णाडअ, अगब्भ णाडअ विअ सट्टअ, असट्टअ करो विअ सक्कई, अप्प [1]कवणारभ-सूरो विअ दुक्कई, अकच्छ सुद्धी विअ दिक्खिओ, अण्ण-णार-सगिणी विअ ठेर-भारिआ, अदिमुक्त विहु गओ विअ पडिओ [2]अणिस वाणी विक्कई विअ पोट्टदिण्ण दिट्ठी, अच्चत मूढो विअ [3]पढिद-कुमारो, अमुडिद-केसाविला विअ[4] बाल-रडा, [5]अणालवतो तुम [6]अवहास भाअण होसि । (राजा अश्रुतिमभिनयति ।) भो वअस्स[7], पिआ गब्भिणि त्ति गब्विदो किं ण भाससि ।

राजा—वअस्स, रत्ति वुत्तेण परवसो म्हि ।

विदूपक—(साशय) भो, किं त रत्ति वुत्त तुवगिद[8] भणिज्जदु ।

राजा—हिआ रत्तीए एआइणी तत्तहोदा अवि एसो पणओ णिच्च एव्व भवे । अवि गुणसीलो[9] पुत्तो भवे । अवि ण भवे अम्हाण विहडण । अवि मज्झ भवे सुहप्पसूदि त्ति अहिणव-गब्भदाए [9]सोअती [10]सेज्जुट्ठलम्मि ट्ठिआ ।

विदूपक—(स्वगतम्) सोअण वि सोहण भाइ । (प्रकाशम्) तुए किं ति समस्ससिअ ।

राजा—(सस्कृतमुपाश्रित्य ।)

अय प्रणय निर्भर सुमुखि नित्यमेव भवेत्
कुरङ्ग नयने गुणमदधिक कुमारो भवेत् ।
न वा विघटन भवेत्सुचरिते द्वयोरावयो
सुख प्रसव एव ते भवति सुभ्रु मैव शुच ॥१॥

इति ।

---

१ J कावारम । २ T मणिसवाण विक्कई । ३ T पढिय । ४ T पमेहसिरिसा विय । ५ T ययरअहजमपरो for अणालवतो । ६ T बोहास माय । ७ PT वि । भो etc । ८ T तुवरिय भणिज्जु । ९. T सोअती डोहलपिराए पोअंसा सेज्जापसमि ट्ठिपा । १० P सेज्जु°,

विदूषकः—किं पुण्ण गब्भा तत्तहोदी।

राजा—[1]मए ण जाणीअदि।

विदूषक—गब्भं कादुं कहं[2] जाणिदं।

राजा—किं मए किदो[3] गब्भो।

विदूषक—(विहस्य) किं चंपअ-वल्लीए किदो[3]।

राजा—मुक्ख, किं इत्थिआए इत्थिआ गब्भिणी होइ।

विदूषक—तुमं भणसि ण मए किदो[3] गब्भो त्ति, ता केण किदो[3]।

राजा—ईसरेण[4]।

विदूषक—वअस्स, बाल-रंडा-विसए किं ईसरो मुओ,[5] सा कीस गब्भिणी ण होइ।

राजा—भट्टा वि णिमित्तं खु।

विदूषक—(सहासम्) [6]तरिहि सिएहं वि णिमित्तं।

राजा—मुक्ख, अलं असप्पलावेण।

विदूषक—वअस्स, एण्हिं [7]वट्टंति अवत्थं कहेहि, तेण व्व अहं गब्भो पुण्णो वा णवेत्ति णिण्णेमि।

राजा—

णाही गाहदरा[8] मुआ किसकिसा थूलुत्तलं पोट्टअ
णट्ठ व्व त्तिवली गलो विस[9]-भिदू सोणी-जुअ खुल्लअ।
गडेसुं फुड-चाअचक्क[10]-लहरी लग्गा मिहो ऊरुणो
मज्झ दीसइ मसलं थण-जुअ से चुच्चुअ मेच्चअं ॥२॥

विदूषक—ता पुण्णो गब्भो।

राजा—वअस्स, ण जाणामि पुत्तो वा पुत्ती भविस्सदि[11]।

विदूषकः—अहं कहेमि[12]। (इति ध्यान नाटयित्वा) वअस्स, उद्दआणं[13] मज्झे एक्कं।

राजा—परिच्छेअ-करणम्मि कस्स[14] पंडिच्चं तुम्हाहिंतो[15]।

---

१. T ममाइ । २. T कइ तुमाइ जाणिय । ३. T कयो । ४. T दइवेण । ५. T किं दइव मुय । ६ T किं अणविसेसो भट्ट त्ति भणिअइ । ७. T वट्ट माण । ८. T गाहयरा । ९. T विणमऊ १०. The reading गडम्मि फुड appears to be corrected as गडेसु फुड°; T आयावक्क° । ११. T होहिइ । १२. P °मि त्ति ध्या° । १३. T बहाण । १४. T कास । १५. P तुम्हाहिंतो, T तुम्हासुतो ।

विदूषक —भो दाणिं तत्तदो भणामि, विहूदिं भक्खेदि[1] वा मिद वा तत्तहोदी।

राजा—विहूदिं।

विदूषक—ता पुत्तो, ण एत्थ सदेहो।

राजा—[2]कह तुए जाणीअदि।

विदूषक —पडिवरिस मह बम्हणी गब्भ-समए मित्तिअ खाऊए[3] पुत्तिअ पसूदा[4]। एक्कसिं एव्व वारिसे विहूदिं भक्खिअ[5] एक्क पोरअ पसूदा[6]।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

दौवारिक —जेदु देव्वो, एसो जिदसत्तू अमच्चो सपत्तो।

राजा—भमरअ, झत्ति पवेसीअदु।

दौवारिक —तह। ([7]इति निष्क्रान्त ।)

(प्रविश्य)

हिंडीरक —जेदु महाराअो।

राजा—हिंडीरअ, कहिज्जदु सुदुल्लअ रिउ-जअ-वुत्त।

हिंडीरक —महाराअ, पारिजाअ-वइणा त सव्वं वुत्त णाइअदाए णिमद्ध[8] वट्टइ, त पेक्खदु पसादो[9] कादव्वो।

विदूषक—अवि णाम सव्व सज्जीकद[10]।

हिंडीरक—सज्ज एव्व सव्व।

राजा—ता तुवरीअदु मह पि त पिअ एव्व।

हिंडीरक —(नेपथ्यभिमुख विलोक्य) णादरह, किं विलवीअदि।

---

१ T घसेइ षा। २. T किणो कह तुए [ण] जए। ३. मत्तिअ is corrected as खाऊय on the margin in P। ४. T पसूषा। ५ T पुक्कपोरय पसूया। ६ T has an additional passage presented here with corrections रा०। विधिमय सअउआरिमिसम्। घयस्स यायोडाए पसूयाए य हुरियियाए का उच पुरिसस्स हवइ ज मच्च कहेहि ॥वि०॥ स्वरा ॥ पवहा सु एसा पयहा ॥ प्र०॥ विहस्य ॥ वयस्स सुपाहि। मगाइ विराआइ हत वज्जिय ति[म्म] रयणा लखियो, महाभो सिढिला किसा कढितडी थोट्टो वि सुठा बड्ड। पट्टावोट्टयमोश्वअो सुयइ अ गल्ला सगड्डा सदो, यायोडा अह हवय या हु सहा खोए पसूया वहु ॥२०॥ रा ॥ पुत्र एव प्रविश्य etc। ७ P तहोच, T तहेति । ८ T गुट्ट for णिमद्ध। ९. T पसायो। १०. T सज्जाकय।

(प्रविश्य)

सूत्रधारः—(परिवृत्य पाण्डुपटकृतनेपथ्याभिमुखमवलोक्य)

सुहद-हारीद[1]-चलंगदेहि
णोआहिरूढो सजलो सुजुत्ती ।
डिंडीरओ सेवइ सिंधु-दुग्ग
विहंडअं मारिदुमएणवम्मि ॥३॥

ता मए वि जोग्ग संविहाण-करणाअ गदव्वं ।

(इति निष्क्रान्त ।)

(तत. प्रविशति तथाविधो डिण्डीरक' ।)

डिण्डीरकः[2]—

अम्हारिसो चिट्ठइ कोडिसो जणो
सज्जो[3] सदा कज्ज-विसेस साहणे ।
देव्वो पदत्थेदि[4] तहा वि मं मुहु
जोएदि एक्कं हि भरम्मि स प्पहू ॥४॥

हारीतः—अमच्चराअ-वट्टतेसु वि परस्सहस्सेसु को तुम्ह-सरिसो ।

सुभद्रः—सच्च भणिद, का णु सु एव्वं साहसी ।

अङ्गदः—वट्टंति[5] णाम साहसिणो, तह वि सिंधु मज्भम्मि जुम्म-[6] चिईसु को वि णत्थि ।

विदूषक —कहं समुद्दम्मि णोआहिरूढो अमच्चा धीरेण गदो[7] ।

राजा—अहो, सव्व एदं पच्चक्ख विअ ।

डिंडीरक'—महाराअ अदो एव्व वाआए ण कहिदं, जह दंसणे[8] कोदहल्ल तह ण होइ णिसमणे ।[9]

---

१. T हारीअ । २. T omits this । ३. T सहो । ४. T पदत्थेइ । ५. P वट्ट दि । ६. T जुद । ७. T गदो । ८ T णिसामणे । ९. T has an additional passage presented here with corrections अ । पारवंतोयणास्य । कह एत्थ पुव्वट्टिय गुदव्ववट्टणा ण दाणइ । हा० ॥ स सु एक्कदा सत्तट्टमालसम येहिं पवणा [मग्गम] पेरत फलिविअ मूणंहिं दुवेहिं तरगेहिं समुद्दे [=दे] ण विणाविअ । वस. । किणो इदो इदो आवत्तइ रय-वापारो । हिं ॥ पहिदम्मि आवत्तइ किंदु परिसामालम्मि पवहणि एव्व कत्तिकमामे फारकिलितघगुलुलकल्लोलइल्लाइवगग्गअ आवइदिमइपेरत अइह । चग ॥ सवंता भूमिं विलोक्य । इत समुद्दस्स थवत्तरोव साहुकीपाआआ विव हंसति भूगवाआ पट्टयारगाआ ॥मु०॥ हारीय हारिव पेरच्छ पुण्णुदइकणआ पत्तम-रक्कमसेण महावेवरवदसंमुद्दइ आइ वाआ । वसः ॥ etc

बलः—

तरंग-तरला तरी कुणइ लोल-डोला रइं

सुभद्रः—

बहुण्ह-सिसिरो मरूलवण-गंध-दाई मुहू ।

हारीतः—

कहंचि[1] परिदीसए जल-गदो वि जादोगणो[2]

अङ्गदः—

दिसा-विहअणे परं ण हु विलोअणं दक्खिणं[3] ॥५॥

डिण्डीरकः—

ण लगइ तरी सेवालेसुं

हारीतः—

ण ककडआ फसा

तरिणि-सविहे

बलः—

णो वा सेला सपाअ-परंपरा ।

सुभद्रः—

अणुउण-गाई वादो[4]

अङ्गदः—

मेहा ण वारिणि जं

डिण्डीरकः—

तदो

समर-सिरिसे तस्स क्खिप्पं

हारीतः—

वहो रिउणो भवे ॥६॥

[5]बलः—सच्चं भवे एव्व ।

डिण्डीरकः—(विचिन्त्य) ।

जस्सावासो साअरे सिंधु-दुग्गे

जो एक्कंतं रक्खसाणं सिणिद्धो

---

१. T कहं वि । २. T जादो यणो । ३. T सक्कए for दक्खिणं । ४. T वायो । ५. हा is corrected as ब in P

अम्हेहिं सो णं कहं मारणिज्जो
(क्षणं स्थित्वा सधैर्यम्)
किं चिंताए सोत्थि जुत्तीअ होदु ॥७॥[1]

---

१ T has a long additional passage after this verse, added here with minor corrections

हा० ॥ हन समुद्दमज्झम्म सपद सपत्त म्ह ॥सु०॥ अमच्चराअ एद समुद्दगअ अम्भुअ णिअच्छ । एमा खु णोआ पुरो वधिएण कावत्तमताणेण दीवजभायत गज्जनसद्द जडिल समीसपसर्स हदंधु०गतुद [र] गधन्नाणभक्कक्कद्दसधाहल इत्थिमइस्सराअवे प्रविपण मज्जमराइ सेवालकूडाइ कप्पूण कप्पूण जाइ ॥अ। सकौतुम् । एत्थ कन्दगवजाणुदयेसु पाणिएसु मोत्तिअसिप्पीओ दीसति ॥व०॥ साश्चर्यम् ॥ हन य [=र] रथ जवालेसु लग्गा वि का वि णोआ समुद्दसलिलवड्ढ-णेण सद्दो एव्व वहिणिग्गआ ॥हा०॥ सुहह एत्थ पेच्छ एक्कहिंम भाअम्मि दह-लक्खपमाणाओ तरंगमालाओ दीसति अवराहिंप ण ताओ ॥सु०॥ हारीअ एत्थ देरस्स सेवणिप्फज्जतणइं राइसडणवेएण सङ्घद्दो वि महुराइ समुद्दगणो अ घेप्पति कण्णधारअणेहिं ॥अ॥ पल अच्चम्भुद एद ज खु कहिं वि कहिं वि भाए समुद्दो सारगवणुमीआमोत्तवाणलेअ पवहइ ॥व० । अगाद समुद्दो उच्चुचो वि लक्खिज्जइ ॥अ । हन णिपणेण जेव्व भूवलयाद्दि वि समुद्दो उणण [ओ] ॥हा०॥ सच एव्व ज खु पुरो पुरो गच्छन्ताए अम्हाण सोवाणसतइपणादण समुद्दो उच्चुचो वट्टइ ॥हिं॥ एत्थ पेच्छह काण वि डोणीओ आ[व]ट्टमाणेसु आवट्टेसु चक्क-कमम ममतीओ सहसा वुड्डति ॥अ॥ सुमद एसो खु मोत्तणाथे अरुई अम्हाण णाविओ जलगआओ कढिणकक्कडअणक्खदलिआओ अनगासमीरणदाए ओल्लाओ पव्वाल-वेल्लीओ जलमाणुसहत्थ दु घेऊण खाइ ॥हा०॥ एत्थ देरस्स लक्खजोअणविच्छारदुग्ग पव्वअगाए घुम्मुहाहिट्टिए खडीरउज्जम्मि सोवण्णविद्दाणवालुकाए वईए जीवरअणाइ सद्दो सचरति एत्थ जेव्व रामरावणजुद्ध दु पलाइदो पहरक्खदसव्वगो को वि रक्खसो अज्ज वि लीणो चिट्ठइ ॥अ॥ समन्तादवलोक्य । अम्हो कह विउल वाधअ रुउत्त अ खु एक्कदव्वघणघडासिंधुसंखिक्केसु पाणस्स आयासादु ओदिण्णा ॥व०॥ अहह पाणिएहिं सह मेग्घपोट्टय पविट्ठा का वि डोणीपरपरा ॥हा०॥ साश्चर्यम् । कह पाणवेआदु सट्ठिनोयणपेरत तालसदृमाण णीरसु अडो पडिओ ॥सु॥ हन तस्सि अडे सह सव्वजन्तीओ णेक्काओ उड्डुप्पतरणीओ पडिआओ ॥ सर्वे भय नाटयन्ति ॥हिं॥ सधैर्यम् ॥ रे रे महमुद्दा कत्ति कप्पेसु लोहखाणु

अङ्गदः—कहं दिसा ण जाणीअदि[1]।

हारीतः—होदु, समुद्दा[2]-चक्कं पेक्खिस्सं। [3](तथा कृत्वा) भो, उत्तर-दिसा भाए आअदा णोआ।

सुभद्रः—णं तत्थ एव्व सिंधु-दुग्गो।

डिण्डीरकः—चल, दूर-दिट्ठि-णलिएण पेक्ख पेक्ख।

चलः—णं पेक्खामि[4]। (इति तथा कुर्वन् साश्चर्यम्) अमच्चराअ, एक्कस्सिं त्थवदे[5] तिण्णि पाआरा दीसंति[6]।

डिण्डीरकः—तं[7] एव्व तस्स दुग्ग-त्थलं[8] ता झत्ति डोणी ढक्कलिज्जा।

अङ्गदः—दसा ढिल्लीकिआ[9] पवण पट्टिआ, एसो उण णोआ मुह-दडो[10] संभमिअ उवरि किंचि कड्ढिदो[11]।

चलः—(पुरोऽवलोक्य) अमच्चराअ, एसो दीसइ णाइदूरे णाइ-समीवे दुग्गो।

हारीतः—कहं[12] अम्हे पाहूण[13]रक्खसेहिं सह सज्जइ विहंडअ-हदओ।

अङ्गदः—हंत, आअच्छइ[14] विअ दीसइ।

(ततः प्रविशति दुर्गास्थः सराक्षस सज्जो विभण्डकः।)

विभण्डकः—

कहं सिणिद्धो रक्खाणं[15] सिंधु-दुग्गाहिद-ट्ठिई।
माणुसस्स णिए भीदो[16] कर देमि जडो विअ ॥८॥

कक्करमगाडयेहिं डोणी जाए कुडेड ॥ सर्वे तथा नाटयन्ति ॥व०॥ पार्श्वतोऽवलोक्य। सखेदाश्चर्यम्। अहह एत्थ मच्छपुच्छच्छदाफाडयेहिं फड त्ति फुट्टिया कामो वि डोणीओ ॥हा०॥ पुरोवलोक्य ॥ हंत कायं वि डोणीपरंगरेण्व पाडिवसअलंतरी-धरक्खेणजलणिहिजलतरलत्तणकालणेण अकंडसमुवट्ठिएण अप्पसुखेण महंतेण झंझावाडएण कत्थ वि भाए खेड्डजइ कायंपिणी ॥डि॥ हा हा टवमतो झंझावाओ स। अम्हो णोआ ढक्कतणीआ ॥ सर्वे तथा नाटयन्ति ॥

1. T दिसाओ ण थाणंति [= णज्जंति]। 2. T समुद्दा। 3. P सं ॥ T continues without any स। 4. °मि त्ति तथा in P। 5. T अमच्चराअ चिवाणसे विए (= विअ) एक्कस्सिं पव्वए। 6. P दीसंदि। 7 T omits तं। 8. T दुग्गं। 9. T कया। 10. T दडो। 11. T कड्ढिओ 12. T कहं दैवमेयणा विअ अम्हे। 13 पेक्खिअ is corrected on the margin by पाहुण in P। 14. T आअच्छंतो। 15. T रक्खाणं। 16. T भीओ।

विदूषकः—(सभयम्) कहं रक्खसा आअदा ।

राजा—मुक्ख, पेक्खणिज्ज ।

हिण्डीरकः—अय्य, मा भआहि[1] ।

विदूषकः—(सोच्छ्वासम्) होदु, रक्खोग्घ[2]-मंतं पढिस्सं । (इति तथा करोति ।)

हिण्डीरक.—(विचिन्त्य । सानन्दम्) भो भो, जाव एसो[3] ण पचलीहोइ दाव विरइदग्गि-जंत-सद्दग्घो-डमरु डिंडिम-[4]मड्डु-दुंदुहि-ढक्का-चच्चरी-झल्लि झल्लरी-झज्झर-हुडुक्का-टाल मद्दल - मिअंग[5]-डप्फ ड-णीसाण-पडह णिग्घोसं दप्पण-विश्वा दंसणिज्जा तेसु अत्तप्पडिबिंबं अमुणंतो मुणंतो पडिरक्खस-बलं कदाचि[6] पलाअण-परो भवे ।

सर्वे—तह कादव्व । (इति यथोक्तं कुर्वन्ति ।)

विदूषक.—(कर्णयोरङ्गुल्यौ पूरयन्) अहो, कह उट्ठिओ एक्कद व्व[7] सद्द कोलाहलो ।

राजा—साहु साहु, अपुव्वो उवाओ णिम्मिदा[8] ।

हिण्डीरकः—महाराअ प्पसादा[9] ।

विभण्डकः—(विलोक्य । ससाध्वसम्, स्वगतम्) ह हो रक्खस बलं एदं, सद्द-कोलाहलेण सामग्गी-बहुलत्तणं[10] जाणीअदि, जअ पराजआ अ णिण्णआविसआ, कदाचि[11] दुव्विहि-दुव्विलास-वसाहि साजच्चेण अम्ह-रक्खसाणं पडिरक्खसाणं च जइ एकत्तणं भवे तदा महंतो अणत्थो भविस्सदि,[12] जाव अ एदे रक्खसा मह साहीणा दाव[13] एदेहिं सह कहिं वि गदव्वं ।[14] (प्रकाशम्) भो भो वअस्सा, आअच्छह । (इति सपरिवारो निष्क्रान्तः ।)

हारीत.—कहं ण को वि एत्थ दीसइ, अहो सहला जादा अमच्च-राअ[15]-जुत्ती ।

हिण्डीरकः—(स्वगतम्) अहो देव्व सहाअ महाराअस्स मण्णिमो

---

१. T भयाहि । २. T रक्खोग्घ । ३. P एसो पाडिप्फदी य प्पचलीहोइ । ४. T मड्डु । ५. T मुइंग । ६. T कदाइ । ७. T व्व पलयघणघडा घोर-गज्जणाडम्बरगंभीरो सद्दसंमड्डकोलाहलो । ८. T णिम्मिओ । ९. T °प्पसायो । १०. T corrupt । ११. T कदाइ । १२. T भविस्सइ जा एदे । १३. T दा । १४. T कहि विहं गदव्वं । १५. T राज ।

जं रक्खस-वलादिरित्तो[1] विहंडओ वि पलाइदो। (प्रकाशम्) भो, जअ वुत्तं णिवेदिदुं[2] महाराअ-समीवं गच्छम्ह।

अङ्गदः—(क्षणं स्थित्वा) ण अणुऊल-पवण-णुल्लिदाए डोणीए माहप्पेण झत्ति पत्त म्ह पारावार-वेलं[3]। ता ओदरम्ह। (इति सर्वे अवतरणं नाटयन्ति।)

डिण्डीरकः—भो सव्वे वि तुम्हे[4] णिअ-णिअ-घरं जाऊण[5] हुडुग-बाइलाओ उवह। अहं एक्को एत्व महाराअ पाअ-संणिहाणं जामि। (इति सपरिच्छदो निष्क्रान्तः।)

राजा—अहो अच्च सुदं एद[6] संविहाण।

विदूषकः—वअस्स, अदिसाइसं किअं[7] अमच्चेण।

राजा—णं रज्जं एव्व एदस्स[8]।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

दौवारिकः—(सहर्षगद्गदम्) देव, पुत्तस्स।

राजा—(स्वगतम्) णं रज्जं एव्व एदस्स[9] त्ति भणिदे देव पुत्तस्स त्ति एसो भणइ, सव्वहा एसा सरस्सई सच्चा होदु। (प्रकाशम्) भमरअ। किं तं। (दौवारिकः पुनस्तदेव पठति।)

विदूषकः—(सक्रोधम्) भो ठेर,[10] सव्वं वि कहेहि।

डिण्डीरकः—णं आणंद-परवसो ता एव्वं कहेदि[11]।

दौवारिकः—देव्व, पुत्तस्स जणणीए सह देवी आअच्छइ।

विदूषकः—भो ठेर, का णाम सा जणणी।

दौवारिकः—पुत्तस्स।

राजा—वअस्स, किं पीडेसि[12] गच्छदु जरढो।

दौवारिकः—तह।[13] (इति निष्क्रान्तः।)

(ततः प्रविशति देवी पुत्रवत्यानन्दसुन्दरी भानुमती चतुरिका मन्दारकः प्रतिहारी च।)

---

१. T बद्धावलित्तो परवोत्तो [=रावत्तो] विहंडओ। २. T णिवेइदुं। ३. T has some additional passage: सु० ॥ हंत तीरम्मि म्मुहो णिपणग्रो ता सावहाणं कोलसुद्तरणिफलअसाहय्येहिं ओदराम्ह। इति etc.। ४. T तुम्हे। ५. गच्छह is substituted by जाऊण etc. on the margin in P। ६. T अहो विरहदप्पाइं इमं संविहाणं। ७. T कयं। ८. T इमस्स। ९. T इमस्स त्ति भणिए देव्व। १०. T ठेर पढ सव्वं। ११. T परवसो पढत्ता [=दमो ता] एव्वं णाणारस्द्दुरं कहेइ। १२. T पीडेहि। १३. P तहेत्ति नि°, T तहेत्ति नि°।

देवी—(उपसृत्य) जेदु अय्यउत्तो पुत्त महूसवेण।

राजा—(सहसोत्थाय सानन्दम्) देवि, सव्वं[1] सव्वं एदं तुह प्पसादो।

विदूषकः—मज्झ पिअ-वअस्सस्स पुत्तो संजादो। (इति नृत्यति।)

डिण्डीरकः—उवविसदु महाराओ।

राजा—देवि उवविस, अहं वि उवविसामि। (इति सर्वे यथायथमुपविशन्ति।) [2](सविस्मयम्) देवि, कहं अत्तहोदी वही सचरदि।

भानुमती—सिद्ध-विज्ज-दिण्ण-वल्ली-भक्खणेण।

राजा—सिद्ध विज्ज दिण्ण-वल्ली-भक्खणेण एव सरीर-दिढत्तण।

देवी—किं सो सामण्णो।

विदूषकः—अवि सो च्चिअ जो अत्तहोदीए पिदुणा चण्डवेण्ण [3]अंगदेसाहि पेसिदो।

मन्दारकः—अह-इं।

विदूषकः—(नायिकामुपेत्य) होदि, वड्ढसि एदेण सिसुणा।

नायिका—कहं [3]आमंतणोइदेसु[4] देवी-गएसु मं आमतेसि,[5] कहिं गदाइं[6] वरिसाइं।

विदूषकः—(सलज्जम्। देवीमुपेत्य) वड्ढदु देवी पुत्तेण।

देवी—(स्वगतम्) एणं दाव कोदुअं करिस्सं। (प्रकाशम्) पुढमं जत्थ तुम गदो[7] तत्थ एव्व गच्छ।

विदूषकः—(सखेदम्। राजानमुपेत्य) वड्ढदु भवं पुत्त-महूसवेण।

राजा—णं सव्वस्स देवी छत्तं, को उण अहं।

विदूषकः—(सक्रोधमुच्चैः) किं अम्मालादो[8] पडिदो एसो बालो। (सर्वे उच्चैर्हसन्ति।)[9] (शिशुमुखमवलोक्य) अहो माढु[10] मुहो एसो, ता बहु-भग्गो[11] भवे।

चतुरिका—अय्य सच्च एव्व।

प्रतिहारी—महाराअ, दाणि अणवराहा अहं। (राजा हसति।)

---

१. T सव्वं only once। २. PT रा। सवि°। ३. T अंगदेसादो वअत्त चोद्दहीमज्झपयो एत्थ पेसियो। ४. P आमंदणो°, T आमंदणोइदाए। देवीए ममं। ५. P आमंदेसि। ६. T कहिं दे गआइं। ७. T गयो। ८. T अम्मालादु पडियो। ९. PT वि। शि° १०. T मायमुहो। ११. T बहुधण्णो।

देवी—अय्यउत्त, आणंदचंदो त्ति पदस्स[1] णामहेअं जदो तुम्हाणं उहआण वि णामकदेस[2]-घडिअं।

राजा—को णाम लंघइ देवी-[3]सासणक्खरं।

देवी—(सस्मितम्। शिशुं गृहीत्वा) अय्यउत्त, ऊसगे ठावेहि पुत्तअं।

राजा—(सानन्दबाष्पम्) जं देवी आणवेदि। [4](इति तथा करोति।)

(नेपथ्ये। वैतालिकौ पठतः।)

पथमः—

सव्व-क्खोणी-मंडली-णाह एण्हि[5]
भासि प्फीदं सूणुणा गेहिणीहिं।
गंगा-गोरी-छम्मुहेहिं हरो वा
भूमी-लच्छी वम्महेहिं विहू व ॥९॥

द्वितीयः—

पुत्तो जादो तुज्झ तूसति[6] लोआ
रित्तो कोसो संभिअ लोअ-गेहं।
बालं एव्व प्पेक्खिदुं एदि[7]लोओ
णव्वं णव्वं पट्टणे होइ वुत्तं[8] ॥१०॥

देवी—अय्यउत्त, किं दे पुणो वि पिअं करेमि।

राजा—अदो वि अवरं पिअं। पेच्छ।

एक-च्छत्त-पइत्तणं मह तुमं[9] रद्धा वि तुट्ठा परं
एसा पाण-वहू तरुण-पइणा बंधुत्तणं वधिअं।
सिंधुट्ठो विजिदो[10] विहंडअ-रिऊ वंसावदंसो सुदो[11]
किं मग्गामि गिहाण[12] णाम भुवणे जं देवि मे दुल्लहं ॥११॥

तह वि एदं अत्थु।

(भरतवाक्यम्)

---

१. T इमस्स। २. PT णामक°। ३. T सासणक्खरं। ४. °दि त्ति तथा in P। ५. T एण्हि। ६. P यादृदि,। ७. T एइ। ८. T वुत्तं। ९. T तुवं। १०. T विइदो। ११. T सुयो। १२. T गहाण।

सज्जा पंच-स-दुस्सुल्लोअ करणे णिंदंतु[1] मा सक्कइं
मिच्छा-दोस गवेसणेक्क[2] मइणो मा होंतु[3] सप्पंडिआ[4] ।
ईसारोस-करंतिए[5] णिअ-किदि वाएदु मा सक्कइं
मा वएहंतु[6] णर-त्थुइं सुकइणो दुप्पाट्टअं रक्खिदुं[7] ॥१२॥

अवि अ ।

आणंदसुंदरी गिरिभू-चंपअ-वल्लि[8] जएहुआ-जुट्टो ।
अ'णंद-चद-गुहवं[9] मिहंदचंदेसरो चिरं जेउ ॥१३॥

(इनि निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ चतुर्थं यवनिकान्तरम् ॥

॥ संपूर्णमिदमानन्दसुन्दरी-नामकं सट्टकम् ॥

॥ [10]श्रीरस्तु ॥ छ ॥

1. P णिंदंदु । २. P °ण०क°, T °णक्क° । ३. P होंदु । ४. T दुप्फंडिया । ५. T रोसअरंतिए णिअक्किइं । ६. P वएहंदु ७. T पोसिदुं । ८. T वेल्लि । ९. T चंद सम्हिइंद । १०. T omits this line ।

॥ श्रीः ॥

[। भट्टनाथविरचिता संस्कृतव्याख्या ।]

श्रीगणपतये नमः । अविघ्नमस्तु । इष्टसिद्धिरस्तु । श्रीरस्तु । सरस्वत्यै नमः । लक्ष्म्यै नमः । शुभमस्तु ॥

गणनाथपदाम्भोजद्वयं वयमुपास्महे ।
सर्वासामपि विद्यानां यदेव शरणं मतम् ॥ १ ॥
आनन्दसुन्दरीनाम्नो घनश्यामकवेः कृते ।
तन्यते भट्टनाथेन सट्टकस्य विवेचनम् ॥ २ ॥

[Page 1] अथ तावदारब्धग्रन्थपरिसमाप्त्यर्थं मङ्गलमाचरति ॥ अत्ताणं इति । आत्मानं कौस्तुभे प्रतिफलिततरं ज्ञात्वा कौतूहलं कर्तुं यावत्प्रपन्ना मन्मथमर्पं भार्गवी तारन्ध्रीम्म् । मुग्धे किं भ्रातृसंगं करोषि न खलु तवापत्रपेति सहासं वदन् चक्रपाणिः सरभसदयितालिङ्गितः पातु युष्मान् ॥१॥ अत्र अमर्षः अन्यस्त्रीधारणाभ्युक्तः । स च कौतूहलार्थमारोपित इति बोध्यम् । सहासमिति क्रियाविशेषणम् ॥ अपि च । जं इति । यत्राग्नीनलमन्थितत्रिमिपटीशार्दूलचर्माञ्चलम् अन्योन्यं रतिनाथशासनवशात्कौतुकेन रात्रिंदिवम् । तद्बिम्बाधरचुम्बिसुन्दरमसृणस्यूतस्तनालिङ्गितं मोहं सौख्यगृह प्रददातु मिथुनं युष्माकं विस्मापकम् ॥२॥ अलममुना । पंचेसु इति । पञ्चेषुप्रभोस्त्रिलोकजयिनो येषां कटाक्षाः शराः भ्रूदण्डो धनुर्वल्लरी भुजलतापाशश्च तत्तादृशाः । तेषां षोडशहायनानां महिलाहीराणां जीवौषधं नीवीमोक्षमहासुखं भजत ननु कामारेर्दुर्लभम् ॥ ३ ॥ 'दोलादशनदण्डेषु ह' इति दण्डशब्दे विद्यमानस्य हस्य डत्वम् ॥ अन्यच्च । लुलंत इति । लुलत्कुचमालिकं श्रवणशिथिलनीलोत्पलं मणुन्माणमण्डनं सलिलमण्डलवर्दलिकम् । स्खलच्च्युतविशेषकं स्थगितदीर्घदृष्टिच्छटं प्रमोदरसनिर्भरं जयति श्रीरुवीरायितम् ॥४॥ सलिलमण्डलानि सलिलबिन्दव इति यावत् । 'मण्डलं बिन्दुबिम्बयोः' इति यादवः ॥ स्थापकः इति सूत्रधार इत्यर्थः । तथा चोक्तमाचार्यैः । स च सूत्रधार एव पूर्वरङ्गस्य स्थापकत्वात् स्थापक इति चाभिधीयत इति ।

॥ श्रीः ॥

[। भट्टनाथविरचिता संस्कृतव्याख्या ।]

श्रीगणपतये नमः । अविघ्नमस्तु । इष्टसिद्धिरस्तु । श्रीरस्तु । सरस्वत्यै नम. । लक्ष्म्यै नमः । शुभमस्तु ॥

गणनाथपदाम्भोजद्वयं वयमुपास्महे ।
सर्वासामपि विद्यानां यदेव करणं मतम् ॥ १ ॥
आनन्दसुन्दरीनाम्नो घनश्यामकवेः कृतेः ।
तन्यते भट्टनाथेन सट्टकस्य विवेचनम् ॥ २ ॥

[Page 1] अथ तावदारब्धग्रन्थपरिसमाप्त्यर्थं मङ्गलमाचरति ॥ अत्ताणं इति । आत्मानं कौस्तुभे प्रतिफलिततरं ज्ञात्वा कौतूहलं कर्तुं यावत्प्रपन्ना मनस्यमर्षं भार्गवी तावल्लीनम् । मुग्धे किं भ्रातृसंगं करोषि न खलु तवापत्रपेति प्रहासं वदन् चक्रपाणिः सरभसदयितालिङ्गितः पातु युष्मान् ॥१॥ अत्र अमर्षः अन्यस्त्रीधारणाप्रयुक्तः । स च कौतूहलार्थमारोपित इति बोध्यम् । प्रहासमिति क्रियाविशेषणम् ॥ अपि च । जं इति । यत्रामीनलग्नग्रन्थितक्रिमिपटीशार्दूलचर्माञ्चलम् अन्योन्यं रतिनाथशासनवशात्कौतुकेन रात्रिंदिवम् । तद्बिम्बाधरचुम्बिसुन्दरमसृणस्थूलस्तनालिङ्गितं मोदं सौख्यगृहं प्रददातु मिथुनं युष्माकं विस्मापकम् ॥२॥ अलममुना । पंचेसु इति । पञ्चेषुप्रभोस्त्रिलोकजयिनो येषां कटाक्षः शरः भ्रूदण्डो धनुर्वल्लरी भुजलतापाशश्च तत्तादृशः । तेषां षोडशहायनानां महिलाहीराणां जीवौषधं नीवीमोक्षमहासुखं भजत ननु कामारेर्दुर्लभम् ॥ ३ ॥ 'दोलादशनदण्डेषु ड.' इति दण्डशब्दे विद्यमानस्य दस्य डत्वम् ॥ अन्यच्च । लुलंत इति । लुलत्कुचमालिकं श्रवणशिथिलनीलोत्पलं मरणन्मरणमण्डन सलिलमण्डलवद्दलिकम् । स्खलच्च्युतविशेषकं स्थगितदीर्घदृष्टिच्छटं प्रमोदरसनिर्भरं जयति मीरुचीरायितम् ॥४॥ सलिलमण्डलानि सलिलबिन्दव इति यावत् । 'मण्डलं बिन्दुबिम्बयो.' इति यादवः ॥ स्थापकः इति सूत्रधार इत्यर्थः । तथा चोक्तमाचार्यैः । स च सूत्रधार एव पूर्वरङ्गस्य स्थापकत्वात् स्थापक इति चाभिधीयत इति ।

किं णु खु इत्यादि। किं नु खल्वेतत्पाण्डुरं दृश्यते। भवतु, गृहीत्वा द्रक्ष्यामि। कथं पत्रकमेतत्।

[Page 2] हन्त अक्षरावल्यो लिखिताः। को नु खलु वाचयिष्यति। भवतु यवनिकान्तरात् कोऽपि तुण्डं दर्शयति, तं तावदाकारयिष्यामि। तुंडं आननम्। इत इतो भद्रमुखः॥ प्रस्तावनायां क्वचिद्विदूषकस्यापि प्रवेशो युज्यते। अत एवोक्तमाचार्यभरतेन। 'सूत्रधारो नटीं ब्रूते मारिषं वा विदूषकम्' इति॥ किं कार्यं कथ्यताम्॥ कथमार्यमाण्डव्यः। एतत्पठ्यताम्॥ कि तेन मम ब्राह्मणस्य लाभः॥ इदमेव पत्रकं दीयते॥ तस्माद्गमिष्यामि॥ आर्य, मा परिहस। वाचनानन्तरं ददामि॥ भवतु पोरकस्य वाचननिमित्तं भविष्यति। एष वाचयामि॥ अवहितोऽस्मि॥ स्वस्ति भरतकुलतिलकाय सुखमव्याहतं सर्वतो विशेषस्तु परःसहस्राणि नाटकानि गृहं गृहं वर्तन्ते प्रेक्षितानि चास्माभिः, इदानीं पुनरपूर्वं चमत्कृतिरसभरभरितं किमपि निबन्धनं दर्शनीयं युष्माभिरिति॥ हंहो विनयसूक्तिः प्राश्निकानाम्॥ किं सामाजिकलेख एष॥ अथ किम्॥ तेन हि त्वरस्व त्वरस्व॥ अस्त्यत्र आनन्दसुन्दरीनामधेयं तादृत्तं सट्टकं, तदेवास्मिन्महासमाजे योग्यम्॥ अनेन सामाजिकानां प्रबन्धस्य चातिमहत्तरत्वं व्यज्यते॥ प्राकृतं खलु तत्सर्वम्॥ अत एव सट्टकमिति भण्यते॥ अनेन सर्वप्राकृतं सट्टकमिति स्पष्टमुक्तं भवति। तथाचाहुराचार्याः। 'सैव प्रवेशेन विना विष्कम्भेन विना कृता। अङ्कस्थानीयविन्यस्ता चतुर्यवनिकान्तरा। प्रकृष्टप्राकृतमयी सट्टकं नाम नामतः। सैव नाटिकैवेत्यर्थः' इति॥ को नु खलु तस्य कविः॥

[Page 3] कोऽन्यः पुरातनकवीनामपि दुष्करे सरस्वतीभाषानिबन्धने राजशेखरकवेः परं निपुणः॥ पुरातनकवयो डिण्डिमसार्वभौमादयः। राजशेखरकवेः परं निपुण इति राजशेखरकवेरपि परम् उत्कृष्टं यथा तथा निपुणो भवतीत्यर्थः। तच्चोत्कृष्टत्वं गर्भनाटकद्वयसंविधानरहस्यसन्दर्भविशेषप्रयोगगहनत्ववस्त्वपूर्वत्वश्लेषोक्तिपरानुक्तार्थवर्णनादिविशिष्टप्रबन्धकर्तृत्वमेव। तत्र नैपुण्यं स्वस्यैव वर्तत इति कवेर्महतीयं प्रशस्तिरवगन्तव्या। अनेन अनीदृशप्रबन्धकर्तरि राजशेखरकवौ निकर्ष उक्तो भवति। अत एव 'अणहणाहअं विअ सट्टअ असट्टअरो विअ सकई' इति अग्रे चतुर्थयवनिकान्तरे कविना वक्ष्यते। श्रीकण्ठस्तु पुरातनकवयः कालिदासादयः, राजशेखरकवेरिति पञ्चमी। परम् अत्यन्तम्। तेन

राजशेखरकवेः पुरातनकवीनामपि दुष्करे सरस्वतीभाषानिवन्धने अन्यः कः परं निपुण इत्यन्वयो योज्यः। तेन च प्रकृतप्रबन्धकविरेव परं निपुण इत्यर्थो लभ्यते। कवेरप्ययमेवाभिप्राय इति व्याचकार। लक्ष्मणादयस्तु पुरातनकवयो वाल्मीकिप्रमुखाः। राजा चन्द्रः। 'राजा मृगाङ्के क्षत्रिये नृपे' इत्यमरः। तच्छेखरः परमेश्वरः तस्य कविर्ब्रह्मा ब्रह्मणश्च परमेश्वरकवित्वं 'शम्भो तव गुणस्तोत्रेष्वहं मर्त्यकवि. कियान्। यद्ब्रह्मविष्णुविर्वेद प्रबन्धैस्तौति ते गुणान्॥' इति पौराणिकवचनैः प्रसिद्धम्। तथा च पुरातनकवीनां *वाल्मीकिप्रमुखाना राजशेखरकवेरपि ब्रह्मणोऽपि दुष्करे* सरस्वतीभाषानिवन्धने कोऽन्य पर निपुण इति वाक्यार्थो योजनीयः। एतेन अस्यैव कवेः सर्वातिशायित्वं संसूच्यत इति व्याचकुरित्यलमति प्रसङ्गेन॥ अपि स महाराष्ट्रचूडामणिर्घनश्यामकवि.। ईसो इति। ईशो यस्य खलु पूर्वज' पुनर्महादेवः पिता, अम्बा काशी यस्य च सुन्दरी प्रियतमा शाकम्भरी च स्वसा। सप्ताष्टोक्तिलिपिप्रभुर्गुणखनिश्चौण्डाजिबालाजेः पौत्रो द्वाविंशतिहायनश्चतुरधीयः सर्वभाषाकविः॥ ५॥ पड् इति। षट्पद्भाषाकाव्यं नाटकभाणौ रसोर्मिलौ चम्पू। अन्यापदेशशतकं लीलया विरचितं येन॥ ६॥ अथ किम्। अपि प्रस्तुतरूपकारम्भसमये किमप्यभाणीत्। अभाणीदेव। भणीअ इत्यत्र 'ईअ भूते' इति ईअ-आदेशः। किमिति। वाणी इति। वाणीशासनगौरवे कृतमतिर्मय्याम्यहं सट्टकम् ईर्ष्यया न खलु तत्र शङ्क्यं मुधा धीरा गुणं गृह्णीत। ओ किं दीनवचोभिः शङ्क्यं सुखं पाण्डित्यगर्वोद्धटा इदानीं सर्वकलाम्बुराशितलकं युष्माभिरिष्टं यदि॥६०॥ इति। ओ पश्चात्तापे। अनेन च श्लोकेन कवेः प्रत्यक्षवाणीत्वं सर्वविद्यासमुद्रमूलभूतलद्रष्टृत्व च व्यज्यते। शोभन्ते नाम गर्वोक्तय॥ स एव कवि कण्ठीरवकविरिति च भुवनेषु कीर्त्यते। न जानामि तत्र को हेतुरिति॥ ननु तस्यैव एकं श्लोकं श्रुत्वा सर्वैरेव मनीषिमण्डलैः कण्ठीरव-कविरिति नामधेयपारितोषिकं दत्तम्॥ को नु खलु स एक. श्लोकः। अन्यापदेशनिबन्धनाथोऽयं सारङ्गा इति श्लोकः॥ युज्यते युज्यते॥ आय किं खाद्यमाननवदूर्वः सिन्धुदेशाघोट इव स्फुरदोष्ठो दृश्यसे॥ एतादृशकविर्भूत्वा कथं प्राकृतनिबन्धनकरणे न लज्जितः॥ न लज्जित.। तत्रैव शृणु।

[Page 4] पाखंडो इति। पाषण्डो न मरं तितिक्षते, विटः शीलानि, विद्यां जडो, यद्यस्य सुदुर्लभं क्षितिषु स तत्तन्मुधा निन्दति। हुं अवहितः शृणु। ते सर्वे पुनरेकदेशकवयो ये एकभाषाचणाः स सपूर्ण

कविर्विभाति भुवने यः सर्वभाषाकविः ॥ ८ ॥ अनेन कवेर्वैदिकलौकिकसरण्येसाधारणप्रागल्भ्यं वर्णितं भवति ॥ स्वस्ति भवते, गृहकार्यमुपरुध्यते, तस्माद् गमिष्यामि ॥ एवमिव ॥ तथा [इति]। अपि नाम आर्यमाण्डव्यो गृहीतभूमिकं मारिषं त्वरमाणः प्रेषयित्वा उपकारी भवेत्। आर्याः सामाजिकाः किं भणथ ॥ अहो इति। अहो अभिमुखो विधिस्तथा हि सारसीभूः सभा निरन्तरविभूषिता मधुररङ्गशालेयम्। महानटशिरश्चापगा नलिनसौरभं सट्टक सुधारसवचाः कविर्जयति षट्प्रबन्धीकरः ॥ १० ॥ सभेत्यत्र "ख घ थ ध भां हः" इति हकारो नेष्यते। तथा चोक्तं प्राकृतमञ्जर्याम्। 'पक्खण्णो पलअघणो सो पाथेअं वाधअं सभा च पुनः। पञ्चस्वेषु न हत्व प्रायावृत्तिप्रसङ्गेन॥' इति। यतो मङ्गलडिण्डिमसंगरवः समुज्जृम्भते ततः प्रकृतमुपस्थितं मन्ये ॥ लुढंत इति। लुठद्भसलावली [=भ्रमरावली]–प्रणयडम्बराचुम्बिताः स्फुरन्नवमल्लिका विनिपतन्ति रङ्गाङ्गणे। अनन्तमुखदेवतामथितवीचिसिन्धुस्थलीकथत्पयोमण्डलीनिबिडबिन्दुलीलाधराः ॥ ११ ॥ लुढंत-अलिमालिआ इति पाठे लुठदलिमालिकेत्यर्थः ॥ आर्याः किं भणथ। भरतपुत्र त्वर्यतां त्वर्यतामिति। अपि नाम ममापि

[Page 5] पुत्रो भूत्वा सोऽप्यहमिव भरतपुत्रेति आकारणस्य स्थानमर्ही भवेत्। कथं वा मम पुत्रयोग्यत्वं यद्गृहिणी अपुष्पिणी संवृत्ता। अलं विचारैः। अहं इति। अहं मनोज्ञां परिणयामि दण्डकुमारिकां पुत्रमहोत्सवाय। शिखण्डचन्द्र इव चण्डवेगकन्यां महीमण्डलसार्वभौमः ॥ १२ ॥ एतु एतु भर्ता ॥ अहो कथं प्रत्यूष एव प्रतिबुद्धः प्रतिहारिकानिवेद्यमानमार्गः महाराजोऽन्तःपुराद्धर्मासनस्थानमण्डपं सेवते, तस्मादहमप्यनुपदयोग्यकरणीयाय सज्जीभवामि ॥ आमुखमिति प्रस्तावनेति यावत्। तथा चोक्तमाचार्यभरतेन। 'स्वकार्यं प्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्त्या यत्तदामुखम्। प्रस्तावना वा तत्र स्यात्॥' इति। एतु एतु देवः ॥ जलणिहि इति। जलनिधिरसनाया वल्लभोऽस्मि क्षितेः प्रणयमरतिनीत्यैव रञ्जयामि लोकम्। कुलसमुचितशीला प्रेयसी सुन्दररूपा धरणिकृतनिवासाः शासनस्था नरेन्द्राः ॥ १३ ॥ सलिलहियसणाए इति पाठे सलिलाधिपमनाया इत्यर्थः ॥ सिन्धुमध्यमतलगते सिन्धुदुर्गे वर्तमानाय राक्षसपलातिरेकेण करद्रविणान्यददतः सिद्धकुलकक्षूरस्य विमण्डडक्षतकस्यापि समूलपातं घातनाय पूर्वपुरेव प्रभावे

प्रहितो हिण्डीरको विरचितपरम्परापराभवो न चिरमागच्छेत्। सर्वमिदं समञ्जसं परतु रात्रिंदिवप्रदीप्तप्रज्वलद् सहानिरन्तरपृथुलाधिदहनदह्यमानगात्रेतराङ्गस्य ममैकमेवात्र खेदावहम्॥

[Page 6] सामीरिम्न इति। सामीरितामृतमधुरगिरोत्तरङ्गम् उत्सङ्गमण्डनमणिं शुभपञ्चचूडम्। लालाजलैरीपदार्द्रतनु शिशुं यदालिङ्गितुं हतविधिर्न मा घटयति॥ १४॥ मामि अधम्। गिराशब्द आकारान्तोऽप्यस्ति। 'आत्व चैव हलन्तानाम्' इति प्रयोगश्च। अधिगम्य गिरामनीतमूल्यमिति॥ अथवा कियास्तावदेप निर्वेदो ननु स्थापितैव मया अन्तःपुरे मन्दारकरकुम्भजेशो देवी ज्ञास्यतीति भयेन पिङ्गलक इति नामधेयं विन्यस्य पुरुषवेषाच्छादितविग्रहा मम प्रीतिं सपादयितुकामेन सुगृहीतनामधेयेन अङ्गराजेन प्रेपिता आनन्दसुन्दरी नामात्मनः कन्या। तस्याः पुनरदूरे मम पुत्रो भवेत्। यतो जातकपत्रकेऽपि अस्य द्वितीयपरिग्रहे सन्तान इति जागर्ति दैवज्ञादिभिरपि तथेत्यालपितमालप्यते च॥ अथ जय जयेत्यादिस्तुतिर्वैतालिकैरितेति लक्षणात् जय जयेत्यादिना प्रातस्तन स्तोत्रमुपक्रम्यते॥ जय जय शृङ्गारवतीवल्लभ, जय जय भण्डीरकदेवनन्दन, जय जय लीलावतीदेवीगर्भशुक्तिरत्नमौक्तिक, जय जय डमरकहेलाविहार, जय जय चम्पकवल्लीकौमारहर, विजयी भव। इदानीं खलु। जाइ इति। याति स्थविरवियोगिनीसुखगतच्छायाश्रिय चन्द्रमा जाता शुष्ककपित्थडिम्भसदृशी नक्षत्रमाला तथा। शुक्र स ऋषिभिर्वहति दिवसे दीपस्य दीनां दशाम् आकाशो जलदैर्भाति म्रहणे सिन्धुस्तरङ्गैर्वे॥१५॥ इवार्थको वशब्दः। तथाचोक्तम् 'कादम्बरखण्डितदलानि व पङ्कजानि' इति॥ अपि च। लीला इति। लीलासङ्गरखिन्नभीरुसुरतस्वैरं विदग्धस्त्रीमहामानग्रन्थिविमुक्तिसाधितमणिं कन्दर्पदर्पायुधम्। मल्लीवृन्दमरन्दबिन्दुलुलित पाटीरगन्धावलिग्राहामन्दतरः समीरणशिशुर्मन्दं मुहुः स्पन्दते॥ १६॥ केचित् भीरुसुहृत्रो इत्यत्र भीरुसुभग इति व्याचक्रुः। लोके मन्त्रतन्त्रादिसाधितमणिदर्शने सति ग्रन्थिमोक्षो भवति॥

[Page 7] फारं इति। स्फार नन्दति चक्रवाकमिथुनं बन्धूकरक्ते यथा जीवजीवगणः खिद्यते तथा तवारियूथं यथा। दृष्ट्वा तव पातकमिव गतं दूरं तमिस्राङ्कुरं दुष्प्रेक्षो भुवने भवान् यथा तथा सूरः समुन्मी-

लति ॥ १७ ॥ राजदर्शनस्य पातकापनोदित्वं प्रसिद्धमेव । अत एवोक्तं महाभारते । 'अग्निचित्कपिला सत्री राजा भिक्षुर्महोदधिः । दर्शनेन पुनन्त्येते तस्मात्पश्येत्तु नित्यश' ॥' इति । श्रीकण्ठस्तु सूरो समुम्मीलइ इत्यत्र सूर्यः समुन्मीलतीत्यर्थमुक्त्वा सूरो इत्यत्र च 'तूर्यधैर्यसौन्दर्याश्चर्यपर्यन्तेषु रः' । 'सूर्ये वा' इति विकल्पेन यस्य रेफादेश इति व्याकरोत् । अन्येऽपि केचिदेवमेव व्याचक्रुः । भट्टराघवस्तु सूर्यस्य सूर इति च नाम्नो वर्तमानतया लाघवेन चास्मन्मतमेवानुसृत्य व्याचकारेति दिक् ॥ अपि च । उग्घाडिज्जइ इति । उद्घाट्यते सुन्दरीभिः स्वैरं लीलाकवाटं द्विजा अर्घ्यं ददति बिसप्रसूनकलितं मन्देहचण्डारये । धूमो दृश्यते दीक्षिताग्निजनितः शालागृहस्योपरि स्तोकं गोपुरमस्तकेषु पतितो हेलया बाला तपः ॥ १८ ॥ बिसप्रसून कमलम् । मन्देहचण्डारिः सूर्यः ॥ सव्वहा इत्यादि । सर्वथा स्वस्ति भविष्यति यतो जय जयेति जयपूर्वा उत्थिता सरस्वती ॥ हेमवति ज्ञायतां किमेतदिति ॥ यद्देव आज्ञापयति । जयतु भर्ता, आर्यमाण्डव्यो मण्डूरवेण समं कलहायते ॥ हेमवति अपि सत्यम् ॥ किं मौलेरुपरि मौलिर्मम येनालीकं देवपादयोर्विज्ञापयामि ॥ विचारणीयमेतत् । तेन हि त्वरिततरं द्वावपि प्रवेशय ॥ तथा । इत इतः कलहचण्डौ ॥ वर्धतां भवान् ॥ हे राजन् स्वस्ति भवते ।

[Page 8] वयस्य किं नु खल्वेतत् यत्सर्वैरेव युध्यसे ॥ हु, मा पृच्छसि ॥ किं त्वं राजा ॥ राजसख ॥ शृणु भो राजन् । एष खलु अद्य अस्माकं गृहे स्वयमागत्य उपर्यवलोकयन् सर्वतोऽपि बालेषु खेलत्सु वशाय इति भणितवान् ॥ अहो अस्य दुर्विनीतत्वम् ॥ किं मया अलीकं मन्त्रितम् । कीचकगृहमिति तथा भणितम् ॥ रे रे मूर्ख सत्यं कथय पुनरपि किं भुक्ति बुक्कितमित्यर्थः ॥ श्वरवे बुक्कधातुः ॥ वयस्य किं कर्तव्यं मया ॥ समान्त्येद्वि कर्तुं परःसहस्रा अकालमृत्यवो मिलितास्तत्क्षणं प्राणसंरक्षणाय । नहि नहि वंशस्य निर्वंशस्ते आलय इति भणितम् ॥ मण्डूरक क्षमस्व, संप्रति गृहं गच्छ ॥ यद्देव आदिशति ॥ एष महाब्राह्मणस्तस्मात्परितोषणीयः । हेमवत्यस्य मण्डूरकस्य सहस्रं दीयताम् ॥ लगुडताडनानाम् ॥ तस्यान्यः को योग्यस्त्वत्तः । कोऽन्यपरो विषयः पादरक्षाताडनानां कुक्कुरदष्टात् । कुक्कुरः शुनकः ॥ भर्तः किं पणानाम् आहोस्विद्दीनाराणाम् ॥ ननु प्रथमानाम् ॥ पश्चिमानाम् ॥ मम धर्म एषः ॥ तथा ॥ वयस्य कस्मात्पुनस्तस्य गृहं गतोऽसि ॥

[Page 9] भो निद्रापरवशतया ॥ किं तत्र कारणम् ॥ प्रत्यूषनिद्रा अनुभवितव्येति निशीथ एव स्नानसंध्याहोमादिकं सर्वं ब्राह्मणकर्मजातं समापितम् ॥ हुमित्याकर्णनाभिनयः ॥ अनन्तरं बहिर्देशे लघुशङ्कायै आगतोऽहं मध्ये पुनर्निद्रापिशाचिकाविष्टो निजगृहशङ्कया तद्गृहं प्रविष्टः ॥ अहो कीदृशं तावत्तत्र ब्राह्मणत्वम् ॥ भो मुष्टिमेययज्ञोपवीतस्य मम ब्राह्मण्ये का हानिरासीत् ॥ तिष्ठत्वेतत् । भो मुष्टिमेयपदेन स्मृतं मयेदानीं यत्खलु पारिजातकविना तस्या मुष्टिमेयमध्याया आनन्दसुन्दर्याः समागमनादिकं सर्वं वृत्त नाटकतया ग्रथितमिति त्वया पुरा कथितं तद्द्रष्टव्यम् ॥ साधु वयस्य साधु, युक्तमुक्तम् ॥ कोऽत्र द्वारे ॥ आज्ञापयतु भर्ता ॥ हेमवति पिङ्गलकेन सह मन्दारक आकार्यताम् ॥ तथा, इत इतो भद्रमुखौ ॥ जयतु देवः ॥ अत्रोपविशतु पिङ्गलकः । एवमिव ॥ तथा । आर्य सर्वं सज्जीकृतम् ॥ किं विलम्ब्यते ॥

[Page 10] इतस्तावन्नन्दरथः ॥ अथेदानीं गर्भनाटकं प्रक्रम्यते । अएणाए इति । आज्ञया वितरेया कन्याऽऽनन्दसुन्दरी । युक्ता कञ्चुकिधात्रीभ्यां प्राप्ता ननु शृङ्खलावताम् ॥ १६ ॥ तस्मादहमप्यनन्तरकरणीयाय गच्छामि ॥ अज्जुए इत्यादि । अम्ब किं निमित्तमत्र मां तातः प्रेषयति ॥ जाते वयोनुरूपं तव मङ्गलं कर्तुम् ॥ हंहो प्रत्यक्ष इव वेप. ॥ कंचोली इति । कञ्चोली दृढमन्थिता कुचतटे पादे कृता पादरक्षा वेश्या मणिभूषणेषु शीर्षे दत्तं वस्त्राञ्चलम् । घोलः काञ्चनकाञ्चिकायां गुणितः कच्छेन पश्चात्समम् एषा मन्मथवल्लभा विलसति प्रस्थानशीलेव ॥ २० ॥ कञ्चोली कञ्चुकः । घोलः आपादलम्बिनीचीसारसमुच्चयः । अत्र केचित् पट्टाणसीला इत्यत्र पट्टाणशब्दो म्लेच्छविशेषवाची देशायः तच्छीलेव विलसतीति व्याचक्षुः । रामचन्द्रेणाप्येवमेव व्याकृतम् ॥ पिङ्गलअ इत्यादि । पिङ्गलक, सदृशः खलु तव स्वरः ॥ इदानीं लज्जा आगमसमये पुनः संभ्रमः ॥ आर्य अलं परिहासैः ॥ मया परिहसितमाहोस्वित् सत्यं भणितं वेत्ति तव नामकरणोपाध्यायः पृच्छ्यताम् ॥ नामकरणोपध्यायो राजेत्यर्थः । इयं च परिहासोक्तिः ॥ आर्य कुरङ्गक शिबिका वर्तमान्न दृश्यते ॥ कदाचिदस्य राज्ञो देवी अस्माकं समागमनं श्रोष्यतीति यदैतत्पुरोपशल्यं प्रपन्ना वयं तदैव घात-नगरं प्रेपिता ॥ भो वयस्य मम एकस्यैव न भयं देव्याः यत्कुरङ्गकादयोऽपि बिभ्यति ॥ कथमात्मनः पाण्डित्यं कृतं कञ्चुकिना ॥

[Page 11] निमित्येकदा नाहं पृष्टा ॥ उदार इति । उदारभ्रूकम्पं

भ्रमिततरलारुणनयनं कृतग्रीवाभङ्ग स्फुरितसुकुमाराधरपुटम् । यतो दृष्ट एष सुमुखि त्वया सप्रति तत, अयमेको धन्यो विधिकृतिपु शेषो न हि कृती ॥ २१ ॥ अहो एषा देवीतोऽपि चण्डिका ॥ जाते मा कुप्य, तदा निद्रिता खलु त्वम् । निद्रिता सजातनिद्रेत्यर्थ ॥ ननु विस्मृत मया ॥ अव्वो पादद्वयो लोष्टखण्ड पतित तस्मादेन परिहर । अव्वो इति खेदवाचको निपात ॥ एष परिहरामि ॥ पाआणं इति । पादयोर्यथा शोणिमा विलसति स्फारस्तथा नाधरे स्वेदाम्बु निटिले विराजति यथा कण्ठे न हारस्तथा । नि श्वासे न पुरातने तथा भवेदिदानीं यथा सौरभी मन्ये चन्द्रमुख्यै सुन्दरश्रीर्मार्गेण दत्तेव ॥ २२ ॥ श्री शोभा श्रीर्वेषरचना शोभा सपत्सरलशाखिपु । वाणी लक्ष्मीर्लवङ्गेपु विपे बिल्वेऽपीति पदार्थरत्नमाला ॥ कथ महाराजनिकट महित अस्माक विभो पुराणमध्यस्थ आर्यमाण्डव्यस्त गृहीत्वा अद्यापि नागच्छति ॥ मूर्ख आगतोऽस्मि खलु राज्ञा समम् ॥ त्वमेव मूर्ख ॥ आं दास्या पुत्रि हेमवतीति किम् अधिक्षिपसि माम् ॥ आर्य मा रुष्य । प्रेक्षणीय खलु ॥ ओ पदशब्द इव ॥ आ इति सूचनार्थको निपात ॥

[Page 12] अपि सत्य सगीतशालाद्वारे तिष्ठति ॥ किं दीक्षितोऽहमिदानीं पूर्वमिव अलीक भणामि ॥ कतिवार दीक्षितस्त्वम् ॥ यदा यदा मामखादने वाञ्छा तदा तदा दीक्षितो भवामि ॥ आर्य माण्डव्य ब्राह्मणेपु खाटकोऽसि त्वम् । खाटक शौनिक इत्यर्थ ॥ आ गर्भदासि किम् अमन्त्रक मया पशुर्मार्यते ॥ आर्य त्व समन्त्रक मारयसि अन्य पुनरमन्त्रकम् ॥ हिसा तु तुल्या खलु ॥ हेमवति साधु भणितम् ॥ एषा पुना रण्डा आक्षेपक रिणी । एष पुन पिङ्गलचक्षी अभिनन्दक ॥ वयस्य त्वरिततरमागम्यताम् ॥ एष एमि ॥ तिष्ठ मूर्खशिरोमणे ॥ आर्य किं भ्रमसि प्रेक्षणीय खलु ॥ हन्त सत्यमेव भ्रम सवृत्त तस्मादेव तावत् ॥ हेमवति तव पराक्षणाय पदे पदे एव करामि ॥ घडिघडि इति देशीय शब्द ॥ आर्य जानामि जानामि ॥ अहो विचित्र सविधानम् ॥ एष आगतोऽस्मि । भा वयस्य गच्छ दूरम् एष कालसर्प ॥ आय क स क स ॥ मुग्धे तवापि भ्रमो जात ॥_

[Page 13], क्षुधितस्यास्य चन्द्रलीमासमिव चिरादेतत् मम सन्निहित स्थम् । गौली सर्वेपामपि शकुन कथयति स्वय गत्वा तण्डुल जलभाण्डे पतति ॥ एष महाराष्ट्रीय आभाणक ॥ वयस्य मा बिभिहि ।

कस्मिन् देशे खलु स कालसर्पः ॥ अत्र अत्र ॥ भो मूर्खपदप्रथमाभिधेय, कौपीनं खलु ॥ भोरत्रयाणामपि अग्निहतकानां धूमैर्मन्दीभूते एते अक्षिणी। अपि सत्य कौपीनं येन पोरकनिमित्तं ग्रहीष्यामि ॥ अच्छीओ इत्यत्र 'पृष्ठाक्षिप्रश्नाः स्त्रियां वा' इति प्राकृते अक्षिशब्दस्य स्त्रीलिङ्गत्वमपि वर्तते। पोरको बटुः ॥ अहो ब्राह्मणस्य कियती दुराशा ॥ मैवं भण 'संग्रही नावसीदति' इति त्वयैव सर्वदा कथ्यते खलु ॥ अलमेतादृक्-संग्रहबुध्या ॥ एषाऽस्माकं चोरदेवी तव प्राणवल्लभा आनन्दसुन्दरी संगीत-शालाद्वारम् अलंकरोति ॥ मूर्ख शनैरेव भण ॥ किं चौर्यं कृतम्। अलं राजाज्ञया। कथं राजाज्ञा न भवतु ॥ न मम त्वं राजा, ननु वयस्यः ॥ वयस्य यौवने वर्तत इवात्रभवती। यतोऽस्याः। सुदिं इति। श्रुतिं भजति क्षोधनं वदनमिन्दुसुन्दरत्वं दरस्फुटितदाडिमीस्फुरितबीजलक्ष्मीं रदः। कुचोऽपि लिकुचत्वं फणिश्रियं च रोमावली कचोऽपि कुटिलत्वं कुहरतां च नाभी तथा ॥२३॥ भो न सुष्ठु त्वया वर्णितम्। तस्मादहं वर्णयिष्यामि ॥

[Page 14] मूर्ख अत्र विषयेऽपि प्रष्टव्यम् ॥ मुहं इति। मुखं चन्द्राकारं नयनयुगलं कैतस्निभं लतादीर्घे बाहू रदनकुसुमा [=कुसुमा] कुन्दसदृशी। स्तनौ बदरस्थूलौ चक्रचतुर श्रोणिवलयं कचा मेघच्छाया दशनवसनं बिम्ब-मधुरम् ॥ २४ ॥ चन्द्राआरं इत्यत्र 'सर्वत्र लवराणाम्' इति रलोपस्य 'द्रे रो वा' इति विकल्पादभावः ॥ साधु वयस्य साधु। इदानीं वर्तमानं दशाविशेषम् अनतिक्रम्य वर्णितम् ॥ अस्ति मयि सरस्वतीप्रसादः ॥ कौ पुनर्द्वावेतौ। एष कञ्चुकी एषा पुनर्धात्री। दाई इति देशीयः शब्दः ॥ अपि कुशलं धात्रीकञ्चुकिनोः ॥ कथं महाराज एव समागतः। महाराजस्य पादकमलनिभालनेन ॥ ममापीति भणतम्। आर्य कथमभितोऽपि मर्कट-चेष्टां प्रकटयसि ॥ हुं इदानीं मा किमपि भण। क्षुधापिशाचाविष्टोऽस्मि। हुमिति रोषाभिनयः ॥ वेत्र तिष्ठति मम हस्ते ॥ न खलु पिशाच पिशाचो बाधते ॥ मा तथा वद ब्राह्मणः खलु ॥ स्थविरापसद पुनरप्येकवारं वद ॥ किं तव तातः स्थविरो न जातः ॥ कथं सन्निधाने राज्ञो वयस्यतातं दूषयसि ॥ त्वं कथं महाराजस्य कञ्चुकिनमुपालभसे ॥

[Page 15] पिङ्गलकभर्तुः प्रियसखं मा मावमन्यस्व। भर्तुः स्वामिनः पत्युश्चेति चमत्कारः। 'भर्ता स्वामिनि पत्यौ' चेति केशवः ॥ आर्य किमिति त्वं धनिगृहजामातेव ब्राह्मणदासीव तुरुष्कपोषितविश्व-कद्रुरिव रोगिगोमायुरिव सर्वं लोकं दशसि। विश्वकद्रुमृगयाकुशलः शुनकः

'मृगयाकुशलो यः श्वा विश्वकद्रुः स कथ्यते' इति हलायुधः। जामाअरो इत्यत्र 'पितृभ्रातृजामातॄणामरः' इत्यरादेशः। गदाधरस्तु जामातर इवेति व्याचकार। तदसत्। (सर्वत्र एकवचनस्यैव जागरूकत्वेन बहुवचनस्य नितरामसंगतत्वात्) उत्तरत्र इसासि इत्येकवचनान्तत्वात् दार्ष्टान्तिकैकवचनानुसारात् दृष्टान्तान्तरानुगुण्याच्चैकवचनस्यैवाचितत्वात्॥ बुक्करो बुक्कति, राजा आकर्णयति। बडवडइ इति देशीयः शब्दः। आभाणकोऽयं देशीयः। यद् ब्राह्मणशिरोमणिराज्ञापयति॥ अहो ब्राह्मणस्य अनागरिकत्वम्॥ वयस्य अन्तःपुरं गत्वा रहस्यतया मन्दारककञ्चुकिनमाह्वयस्व॥ तथा। कथं प्रतिस्थानं स्खलामि। पणामो इति। प्रणामो देवाय प्रबलकचये दीयते मुहुः महातीर्थं सेव्यते प्रतिकलं मन्त्रिभिः सह। कुर्वती निर्वेदं तथापि न मां मुञ्चति असौ कथं देहे लग्ना चलद्दलपिशाचीव जरा ॥ २५॥ देवो देवता राजा च महातीर्थं सेत्वादिकं गुरुजनश्च मन्त्रिणो मान्त्रिका अमात्याश्च। चलद्दलोऽश्वत्थः॥ देव्वस्स इत्यत्र 'चतुर्थ्याः षष्ठी' इति षष्ठी॥ जयतु भर्ता॥ भो व्याघ्र: व्याघ्रः॥ किमेतदुपस्थितम्॥ क नु खलु धावामि॥

[Page 16] हुं मूर्ख कथं प्रतिघटिकं भ्रमः॥ सत्यं प्रेक्षणीयं खलु॥ पेक्खणअं खु इति पाठे प्रेक्षणकं खल्वित्यर्थः॥ ननु ममापि भ्रान्तिर्जाता॥ ससि इति। शशिकरमहस्यचन्द्रकान्तः चणकहिमाम्बुविघृष्टचन्दनं वा। सुरकुलपतितः सुधारसः किं प्रियजनस्पर्शवशान्न भवत्येवम्॥२६॥ चणकहिमाम्बु चणकगुल्मेषु आस्तीर्णैर्वस्त्रादिभिः संभृतं तुषारोदकमित्यर्थः। एतेन अतिशैत्यं द्योत्यते। सिसिरहिमंबु इति पाठे शिशिरहिमाम्बु इत्यर्थः॥ तथाहि॥ अंगेसुं इति। अङ्गेषु पृथुविचकीलपुष्पमुद्रा नयनयोः सरससरोजकोशलक्ष्मीः। मूर्तो नववर्षापयोदकृत्यं चित्ते मे पुनः परमप्रमोदसारः॥ २७॥ विचकिलं मल्लिका। 'स्यान्मल्लिका विचकिलम्' इति जयः। विचकीलशब्दश्च वर्तते। तथा चोक्तं द्विरूपकोशे 'विचकीलं विचकिलम्' इति। अवयवेषु पुलकमुद्रा, नयनयोर्मुकुलीभावः, गात्रे सात्त्विकभावात् स्वेदसमृद्धिर्मनसि चाखण्डसच्चिदानन्दपरब्रह्मसाक्षात्कारो भवतीति भावः। कत्थ इत्यादि॥ कुत्र भागे स व्याघ्रः॥ संगीतशालाद्वारवलीपरिभागे॥ अहह कुम्भकारेण विप्रव्याघ्रं प्रेक्ष्य तूष्णीं कोलाहलः कृतः॥ किं नु खल्वस्य ऊनत्वं परंतु गल्लस्फुरणादिकं नास्ति। व्याघ्रस्य भीषणगम्भीरकण्ठध्वनिर्गल्लस्फुरणशब्दार्थः। भोः कश्चमाऽसि यन्मम

प्रभावेन आलिङ्गनं प्राप्तोऽपि एवं मन्त्रयसे ॥ तव प्रभावः ॥ भो ब्रह्म-
ण्यधर्ममहीमार्वभौमः ॥ तत्कथम् ॥ यस्तवैव ममाप्येकं हस्तकटकम् ॥
वयस्य कत्ते किम् ॥

[Page 17] शष्पावलिः । नहि नहि पुरुषवेषोपकरणानि । उपकरणं सामग्री ॥ मन्दारक अत्रभवतीं पुरुषवेषवतीं कुरुष्व ॥ ननु पुरुषवेषवत्येव तिष्ठति ॥ आर्य कथ पदे पदे व्यामोहः ॥ हंहो वृद्धापसद ॥ अनेन सविधानेन कस्य वा न भ्रमो भवेत् ॥ यद्देव आज्ञापयति ॥ णरस्स इति । नरस्य नार्याश्च भूमिके निजास्पदं भूमिषु शोभयेते । एष समासाद्य तत्र भवतीं वेषः स्वयं शोभते ननु विचित्रम् ॥२८॥ अनेन चास्या लोकोत्तरः सौन्दर्यातिशयो व्यज्यते । मन्दारक अद्यप्रभृति पिङ्गलकेत्याकारयन् देवी यथा न द्रक्ष्यति तथैनां रक्ष ॥ यद्देव आदिशति ॥ द्वावपि युवां निजपत्तनं गच्छतम् ॥ वयस्य साधु विदग्धोऽसि, तरुणजनं गृहीत्वा स्थविरजनं प्रेषयसि ॥ मूर्ख देव्याः साध्वसेन ॥ एतत्साध्वसं अत्रभवतीविषये कस्मान्न भवतु ॥ आर्य वेषो दत्तः खलु ॥ तर्हि एतयोरपि वेषो दीयताम् ॥

[Page 18] साधु ब्राह्मण कन्यामपि दत्त्वा वेषधारिभ्यामिव वेषोऽपि ग्रहीतव्यः । सोंगशब्दो वेषवाचको देशीयः ॥ मन्दारक गन्ता भव त्वम् ॥ तथा ॥ जम्मणो इति । जन्मनः प्रभृति वर्धिता मया लाल-नैर्विविधैः कन्यका । साम्प्रतं तव करे समर्पिता अस्याः प्रियो गुरुजनः सखी त्वम् ॥ २६ ॥ सही अ तुं इति पाठे सखी च त्वमित्यर्थः ॥ ननु सर्वस्येति वक्तव्ये कथमस्या इति विशेषनिर्देशः कृतः ॥ हेमवति साधु त्वया चिन्तितम् । एवमेव मन्त्रयितव्यम् ॥ पुरा अम्बाविसर्जनकाले ममापि शनैरेव किंचित्खेद आसीत् । शनैर्मन्दम् ॥ एतदपि मम कथयि-तव्यम् ॥ जयतु भट्टारकः । 'राजा भट्टारको देवः' इत्यमरः । जय जय भूमण्डलाखण्डल जय जय शिखण्डचन्द्रनरेन्द्रचूडामणे सुखाय ते भवतु मध्याह्नभोजनवेला ॥ वयस्य गच्छामः ॥ तथा ॥ एतावता गर्भनाटकं प्रवृत्तमिति ज्ञेयम् ॥ अहो अद्भुतमिदं सविधानम् ॥ को नु खलु वर्तते गुणग्राही त्वत्त ॥ सुखाय भवतु स्नानभवनो देवस्य ॥ एहि गच्छामः ॥

[Page 19] तथा ॥ इत एतु भर्ता ॥ आगच्छ विदूषक ॥

इति पदवाक्यप्रमाणप्रमदाकान्तवासुदेवविरचितायाम् कर्पूर-
सुन्दरीनामसट्टकव्याख्यायां प्रथमं यवनिकान्तरम् ।

भो वयस्य किं बालविधवेव खिद्यमानः क्षीयमाणो विह्वल उद्वेष्टसे ॥ किम् अकारणं खिद्यते ॥ किमत्र कारणम् । वयस्य हेमवत्या देवीनिकटे अस्माकं वृत्तभाण्डं सर्वं स्फोटितम् ॥ साधु कृतं तया । खिद्यता तावत् ओलम्पट एष । मेंगो इति देशीय शब्दः । भो पूर्वमेव मम हृदये एवं शङ्काऽऽसीत्, एषा दुष्टदासी अनर्थं करिष्यतीति । तत्रापि पूर्वप्रभृति सा देव्या द्वितीय शरीरम् । अथ देव्या श्रुत्वा किमाचरितम् ॥ यदा चरितव्य तदाचरितम् ॥ कथयतु प्रियवयस्यः ॥ शृङ्खलासदानितो मन्दारकः । सा पुनस्तपस्विनी साध्वसवेपमाना क्लेशक्लान्तसुकुमारश्यामलाङ्गी अङ्गराजकन्यका भूषणपेटिकायां स्थापिता । अनुपदमेव पञ्चाशदङ्गना—

[Page 20] परिवारिता च । वेवमाणी इत्यत्र 'आदीतौ बहुलम्' इति ईकारः ॥ मण्डयतु नाम सा अङ्गानि मण्डनै, मा त्वं खिद्यस्व ॥ अलं मूर्खसमाश्वासनप्रकारेण ॥ भो किं दूयसे, तिष्ठतु सुरङ्ग निवातस्थले ॥ अत्थि इति । अस्ति नि श्वसितु यत्र नावकाश कथमिव । अङ्गसङ्कोचनेन सा तत्र वर्तता पेटके ॥ १ ॥ अथ हेमवत्यै पारितोषिकं किं दत्त देव्या ॥ अङ्गेषु यत् स्थित तदा तत्सर्वम् ॥ अहो न मया कथितं मूर्खेण ॥ तव परिहासो मम पुनरायासः ॥ किणो सा तस्मिन् काले दृष्टा त्वया तत्रभवती ॥ किणो इति प्रश्न ॥ धाराल इति । धारालबाष्पविसरार्द्रमुखस्तनाङ्घ्रि कम्पमानपेशलतनुस्तन्वी रुदती । अत्युष्णायतघननिःश्वासितानिला सा दृष्टिभ्या तादृशादृशापि कथंचिद् दृष्टा ॥ २ ॥ किं न प्रतिषिद्धा क्रुध्यता त्वया देवी । जूरन्तेण इत्यत्र 'क्रुधेजूर' इति जूरादेश ॥ बालं इति । बाला ताडयितुमत्युदारगमनावेगस्खलद्दंशुकम्, क्रोधाज्जृम्भणदष्टदन्तसिचया प्रेङ्खोलितभ्रूलताम् । एषा मम सपत्नीति यद्रुषो देवीं भयन्तीं तदा, लाक्षाशोणमुखी न किमपि सविधे द्रष्टु मया पारितम् ॥३॥

[Page 21] क नु खलु गत तव शौर्यम् ॥ किं गृहिणीजनेषु शौर्यं कर्तव्यम् ॥ भव तावत्त्व मङ्गलभाजनं प्रतिवसन्तदीक्षितस्य जटापदक्रमाध्ययनदक्षिणस्य तपोविधिशुष्कशरीरस्य संप्राप्तमुनिनामधेयस्य

मम ब्राह्मणस्य वचनेन । भाणं इत्यत्र 'भाजने जस्य' इति जकारस्य लोपः ॥ अहो विशेषणपरम्परा ॥ वयस्य कथमीदृशः कालोऽतिवाहनीयः ॥ अहं वदामि ॥ जयतु भर्ता, पारिजातकविः संप्राप्तः ॥ वयस्य इदानीं तव विनोदकालो भविष्यति ॥ भ्रमरक विनयात् झटिति प्रवेशयताम् ॥ तथा ॥ जो इति । यो जानाति न किमपि निन्दति खलु स जानाति यः किमपि स ईर्ष्यया न खलु गृह्णाति स्फुटरसग्रन्थान्तरस्थं गुणम् । एषा कस्मान्म-मानने वसति ननु वाणी महाकेतकीकुल्कीलप्रवहत्सौधलहरी सौभाग्य-सारावहा ॥ ४ ॥ केतकीकुल्कीलप्रवहदित्यनेन वाण्या सौरभ्यातिशयः । सौधलहरीत्यनेन च माधुर्यविशेषो लक्ष्यते । कुल्कील. पर्वतः । 'निलिम्प-कन्तुकुल्कीलकलशाघ्याजवंजवा' । देवस्मरगिरिक्षीरवार्धिससारवाचकाः' इत्यमरस्यः । तत्ताक्कित्त इति । तत्तादृक्त्वग्भिः स्निग्धचरणा सौरभ्य-संकेतभूः शय्याकौशलशालिनी सुरचना वर्धमानलीलारसा ।

[Page 22] एषा वारवराङ्गनेव कविता मुक्त्वा लज्जागुणं पश्यत्सु जनेषु संसदि कथं ममाननं चुम्बति ॥ ५ ॥ रुचिर्माधुर्यं कान्तिश्च । शय्या पदवाक्यसन्दर्भः शयनं च ॥ इत एतु तत्रभवान् । एष महाराज उत्तिष्ठति अवलोकयतु तत्रभवान् । ओलोएदु इति पाठेऽप्ययमेवार्थः ॥ एष प्रणामः ॥ स्वस्ति भवते ॥ आसनम् आसनम् ॥ इदं मसूरकम् उपविशतु पारिजात-कविः । 'पूरितं पेशलैः तूलैः पट्टवस्त्रादिभिः कृतम् । यदासनं चतुष्कोणं तन्म-सूरकमीरितम् ।' गादी इति महाराष्ट्रा वदन्ति ॥ वयं न केवलं कवयो भवामः विभवोऽपि । विभवः राजतन्त्रधुरंधरा इति भावः । अनेन वैदिकलौकिक मार्गप्रावीण्यमुक्तं भवति ॥ न खलु राजेति शिक्षयामि यत्किंचिद्वैदर्भी-प्रमुखनिखिलरीतिगर्भितं कालविनोदकाव्यं निबन्धनीयम् । गब्भिणं इत्यत्र 'गर्भिते णः' इति णत्वम् । निखिलरीतयः षड्विधा रीतय इत्यर्थः । तथाचाहुराचार्याः । 'वैदर्भी साथ पाञ्चाली गौडी चावन्तिका तथा । लाटी तथा मागधी च षोढा रीतिर्निगद्यते' इति ॥ अहो इति ॥ अहो स्वयं प्राज्ञतरप्रभूणां राजन्ति गाढं विनयातिरेकाः । वृत्तागमालङ्कृति-कुण्डलाना साहित्यहारा इव पण्डितानाम् ॥ ६ ॥ अयं च श्लोकः प्राकृत-संस्कृतसाधारणवृत्तः ॥ तुवरीअदु इत्यादि । त्वर्यताम् ॥ उपनय तूर्णं पुस्तकम् । उपनय समीपं नयेत्यर्थः ॥ किं बधिरोऽसि किं न श्रुतं त्वया कर्णाभ्यां निबन्धनीयमिति वचनम् ॥ कदा नु खलु निबन्धनीयम् ॥ ननु

बश्यवचाः खलु एष कविः॥ मया न ज्ञातम्॥ शृणु इदानीम्॥ अव-हितोऽस्मि॥

[Page 23] अस्ति निखिलपृथिवीमण्डलीमण्डनायमाना अमरावतीव बहुविधबुधनिवहनिवासानुकूला। बुधाः पण्डिताः सुराश्च। भोगवतीव रत्नराजच्छीर्षनागसहस्रसंकुला। नागाः कुञ्जराः सर्पाश्च। मिथिलेव-जनकानुवर्तिजनवसतिः। जनकः पिता जनकराजर्षिश्च। विशालेव अभीक्ष्णं सुमतिमानसानन्दसदायिनी। सुमतिः कविजनः सुमतिर्नाम राजा च। वाराणसीव विश्वनाथपादपुष्करवन्दारुसर्वप्रजा। विश्व-नाथः एतत्पुरीस्थितदेवः काशीस्थदेवश्च। अलकेव सततोपचीयमान-मनुष्यधर्मा। पुरीपक्षे मनुष्याणां धर्मा इत्यर्थः अन्यत्र मनुष्यधर्मा कुबेरः। द्वारवतीव वसुदेवाभिनन्दितगोविन्दा। वसूनां द्रव्याणां देवाः भर्तार इत्यर्थः, धनिका इति यावत्। अन्यत्र वसुदेवः कृष्णस्य पिता। गोविन्दाः गोष्ठाध्यक्षाः। 'गोष्ठाध्यक्षेऽपि गोविन्दः' इत्यमरः। अन्यत्र गोविन्दः कृष्णः। लङ्केव निरन्तररत्नाकरपरिवृता। रत्नाकरः रत्नखनिः समुद्रश्च। किष्कि-न्धेव मांसलस्कन्धयुग्ममनोहराङ्गदकुमारा। अङ्गदं केयूरम्। कुमाराः तनयाः। अन्यत्र अङ्गदो वालिपुत्रः स एव कुमारो युवराज इत्यर्थः। हस्तिनेव मांसलरमश्रुभीषणसुयोधनभुजबलपरिपालिता। सुयोधनाः समीचीनयोधाः दुर्योधनश्च। अयोध्येव सेव्यमानमहारामा। आराम उपवनम्। अन्यत्र रामो रामभद्रः। गङ्गेव परमहंसचक्रपरिवारिता। परमहंसचक्रं महायोगिसमूहः। अन्यत्र हंसाः मानसौकसः चक्राः चक्र-वाकाः। रेवेव सोमप्रभवा सोमलतानां प्रभवा उत्पत्तिस्थानमित्यर्थः। श्रीकण्ठस्तु उमया सहितः सोमो विश्वनाथः तस्याविर्भावस्थानमिति व्याचकार। अन्यत्र सोमप्रभवा चन्द्रोत्पन्नेत्यर्थः। गोदावरीव पद्मिनी-शतसमेता। पद्मिन्यः स्त्रीविशेषाः कमलिन्यश्च। यमुनेव भुजङ्गसंगता। भुजङ्गा धूर्ताः कालियश्च। सुरलेव प्रतिकूलदत्तभङ्गा। पुरीपक्षे शत्रुभ्यो दत्तपराभवेत्यर्थः। नदीपक्षे तु प्रतितटदत्ततरङ्गेत्यर्थः। तमसेव समर्याद-वर्तिसकरुण पुंनागा। पुरीपक्षे सविनयवर्तिसदयपुरुषश्रेष्ठेत्यर्थः। नदीपक्षे तु समीपवर्तिसवृक्षविशेषपुनागवृक्षेत्यर्थः। 'करुणस्तु रसे वृक्षे कारुण्येऽपि च कथ्यते' इति विश्वः। करतोयेव सदा जीवनप्रदा। जीवनं जीविका सलिलं च। ताम्रपर्णीव प्रतिपदशिखरिकरम्बिता। शिखरिणो वृक्षाः शैलाश्च। कावेरीव नानाविधद्विजविहरणा। द्विजाः पक्षिणो ब्राह्मणाश्च। प्रवरेव

भण्डीरकसनाथा। प्रवरा नाम नदी। भण्डीरकः शिखण्डचन्द्रपिता वृक्षविशेषश्च। गिरिदरीव हरिविवर्तनास्पदम्। हरयो वाजिनः सिंहाश्च। गगनस्थलीव प्रतिक्षणवर्धमानमित्रमण्डला। मित्रमण्डलं सुहृद्वर्गः सूर्यबिम्बं च। सरसीव रचितकुवलयप्रमदा। कुवलयं भूवलयम् उत्पलं च। सन्ध्यावेलेव परिदृश्यमानैकवर्णा। वर्णा- ब्राह्मणादयो रक्तपीतादयश्च। ज्वलनसंहतिरिवानेकहेतिसहिता। हेतयः आयुधानि ज्वालाश्च। कलशसिन्धुसीमेव निवसन्महोदारपीताम्बरा। निवसन्तो महान्त उदारा यस्यां सा तथा। पीतान्यम्बराणि वस्त्राणि यस्यां सा। तथा पदद्वयस्यापि कर्मधारय.। अन्यत्र तु निवसन्महसो दाराः तदर्थोऽयस्य तादृशः पीताम्बरो विष्णुर्यत्रेत्यर्थः। कुमुदबन्धुलेखेव हरिणालङ्किता। हरिणेति तृतीया। स च हरिरेतत्पुरीस्थो देवः कीर्त्यते। अन्यत्र हरिणः कुरङ्गः। कादम्बिनीव रच्यमाणदूरागतस्तोकरुलोका, स्तोककालजनाश्चातकाश्च। वनराजीव भूदारपरम्परानिषेविता। भूदारा महीजानयो वराहाश्च। शृङ्खलावती नाम नगरी। यत्र अष्टादशवर्षदेशीयानां विदग्धस्त्रीणां मन्दनिश्वासपवनघनसौरभाघ्राणलम्पटानेकभ्रमरग्रामझङ्कारवाचालितं शोणाङ्गुली विद्रुमकाण्डदह्यमान—

[Pgae 24] विपञ्चिकातन्त्रीकलक्वाणस्थूलीकृतम्। आनिषादमापञ्चमं प्रत्येकतया व्यक्तीकृतसप्तस्वरं प्रत्यूपसंगीतसमृद्धिभरं श्रुत्वा लज्जाशीला इव न दर्शयन्ति निजतुण्डं गन्धर्वजना। अत्र निषादमारभ्य पञ्चमपर्यन्तं गणने कृते सप्त स्वरा भवन्ति। तथा चोक्तं संगीतसागरे 'निषादर्षभगान्धारषड्जमध्यमधैवताः। पञ्चमश्चेति कथ्यन्ते सप्ततन्त्रीस्वरा इमे॥' इति। यस्या. पुन रत्नकल्पिताभ्रंकषवप्राकारभित्तिखचितपद्मरागराजिदीप्तिच्छटाघोरणीभिः सारथिना सह चिरमरुणाभिख्या प्राप्तो दिवसमणिः। अरुणाभिख्या शोणकान्तिः अरुणनामधेयं च। यस्यां मज्जनोन्मज्जनशीलयादस्सन्तविदन्तुरदुरवगाहा. अगाधा. महापरिखाः दृष्ट्वा एवा पुनरद्यापि सप्तार्णवीं पीत्वा वाडवहिंसादोषं विशङ्कमान इव झटित्येव न पुनस्तज्जीवनोचितानि तानि सलिलानि च सलीलमुदरान्मुक्तवान्मैत्रावरुणिः। वाडवो ब्राह्मण और्वश्च। अपि च यस्यां चञ्चच्चटुलचटपटात्करणपेलवपताकादण्डपट्टिकाचण्डगन्धवाहयुवधावितामुवाहः प्रकटकुटिलविवट कठिनविषमभीषणाराल- करालकडाराक्षिवीक्षणविक्षेपदुर्लक्ष्यदष्टदंष्ट्रादन्तुरितवदनकालायसपरिघसदृश-

चण्डदन्दशूकप्रतिच्छन्दसंदर्शनभयाक्रन्दन्मध्यदेशाहिण्डमानसुन्दरचन्द्र-बिम्बः, चूडावगुम्फितसंफुल्लपुष्पमालिकासंदोहसंदेहसदायिसौन्दर्य-सन्दानिताशेषनक्षत्रवीथिकः मुकुटशिखरावस्थापितकान्तकामधेनुतक्रा पाण्डुरच्छत्रकः चतुरगवाक्षकोटिमणिविच्छुरितदशदिशः जयति काऽपि डमरुकनामधेयः प्रासादविशेषः । कालास इत्यत्र 'कालायसे यस्य वा' इति यकारस्य लोपः । अस्माकं पुरं वर्णितं भवतु पुनरपि भोष्यामि ।। तिष्ठति तत्र जिष्णुरिव घनवाहः । घनवाहो दृढाश्वो मेघवाहनश्च । कृशानुरिव दीर्घशिखावान् । शिखा चूडा अर्चिश्च । कीनाश इव परदण्डधरः । परदण्डः शत्रुषु दण्डः उत्कृष्टदण्डश्च । नैऋत इव पुण्यजन—

[Pgae 25] वरिष्ठः । पुण्यजनाः पवित्रजनाः राक्षसाश्च । प्रावृड्राज इव भुवनपतिः । भुवनं जगत् सलिलं च । प्रावृड्राजो वरुण इत्यर्थः । पवन इव जगत्प्राणः । जगतां प्राणः रञ्जकत्वेन प्राणवत्परमप्रेमास्पद-मिति राजपक्षेऽर्थः । पवनपक्षे तु मञ्चाः क्रोशन्तीतिवत् जगच्छब्देन तत्रत्या जना लक्ष्यन्ते तेषां प्राणः संरक्षणशील इत्यर्थः । यक्षपतिरिव राजराजपदलाञ्छितः । राजराजपदं सार्वभौमपदम् अन्यत्र राजराज इति पदेन लाञ्छित इत्यर्थः । चन्द्रकलापीड इव वृषवर्धनविदग्धः । वृषो धर्मो वृषभश्च । श्रीकण्ठस्तु विसवड्ढणविअड्ढो इत्यत्र विषवर्धनवि-दग्धो विषच्छेदनचतुर इति पक्षद्वयेऽपि व्याचकार । विष्णुरिव विर-चितोन्मत्तबलिध्वंसनः । बलिनो बलवन्तः अन्यत्र बलिर्दानवेन्द्रः । शता-नन्द इव चतुराननः । चतुराननः पेशलाननः चिह्नं च । तीक्ष्णमयूख इव लोकबान्धवः । पक्षद्वयेऽपि साधारणमिदं पदम् । श्रीकण्ठस्तु सूर्य-पक्षे रूढं, राजपक्षे यौगिकमिदं पदमिति व्याचकार । शशधर इव सकलकलाप्रकाशनाभिज्ञः । कलाः विद्याः भागाश्च । हिमालय इव पृथिवीधरश्रेष्ठः । पृथिवीधराः राजानः शैलाश्च । सुरालय इव कल्याण-रूपाभिरामः । कल्याणरूपं शुभसौन्दर्यं सुवर्णाकृतिश्च । गन्धर्वराज इव चित्ररथः एतच पदम् एकत्र रूढम्, अन्यत्र यौगिकम् । युधिष्ठिर इव धर्मभूः । धर्मभूः आचारस्थानम् अन्यत्र धर्मराजात्पन्न इत्यर्थः । पाण्डु-द्वितीयपुत्र इव भीमसेनः । अभिमन्युपितेव सुभद्रालंकृतशरीरः । सुभद्रं सुमङ्गलम्, अन्यत्र सुभद्रा कृष्णस्य सोदरी । दुर्योधन इव अन्या-दृशाधृतराष्ट्रप्रसादः । अन्यादृशं यथा तथा धृतो राष्ट्रे प्रसादो येनेत्यर्थः ।

अन्यत्र अन्यादृशो धृतराष्ट्रस्य प्रसादो यस्मिन्नित्यर्थः। अङ्गराज इव शू (सू) रदायादः शूराणां दायादो बान्धवः, अन्यत्र सूरस्य रवेर्दायादः सुत इत्यर्थः। 'दायादौ सुतबान्धवौ' इत्यमरः। हेरम्ब इव विनायकः। विगतो नायको यस्य स तथोक्तः। सर्वोत्कृष्ट इति भाव.। अन्यत्र विनयति शिक्षयति इति विनायकः। तस्य सर्वविद्यागुरुतया शिक्षकत्वमुपपद्यते। कार्त्तिकेय इव तत्तादृशशक्तिधर'। शक्तिर्बलम् आयुधविशेषश्च। आदिमत्स्य इव कृतमहागमोद्धारः। महागमा. उ सवद्रुमाः। 'मह उद्धव उत्सव'। 'पलाशी द्रुद्रुमो गमः' इति चामरः। अन्यत्र महागमा महावेदाः। महाकमठ इव निमग्नमहीधरावलम्बनश्वरः। निमग्नमहीधराः राज्यभ्रष्टराजाः। अन्यत्र महीधर' पर्वतः मन्दर इति यावत्। पुराणवराह इव विपुलास्फोटनपटुतरः। विपुलास्फोटनं महायुद्ध महीदारण च। नरसिंह इव आर्तभक्तप्रह्लादकरुणाकरः। आर्तस्य भक्तप्रह्लादवरणानाम् अन्नसतोषदयानाम् आकर इत्यर्थः। अन्यत्र आतमभक्तप्रह्लादकरुणाकर। वामन इव त्रिभुवनाक्रमणपराक्रमी। त्रिभुवनं गङ्गा-यमुना-सरस्वत्यात्मिका त्रिजलीत्यर्थ. तस्याक्रमणमवगाहः तत्र पराक्रमी साहसी कुशल इति यावत्। अन्यत्र त्रिभुवनं त्रिजगत्। परशुराम इव अनुत्तणक्षत्रियवंशवर्धननिष्णात.। वर्धनं पालनं छेदनं च। दशरथराम इव निजगुणविरचितसुमित्रानन्दः। सुमित्राणि सुहृदः। अन्यत्र सुमित्रा लक्ष्मणमाता। बलराम इव गदैकसहायः। गदा आयुधविशेषः। अन्यत्र गदो यादवभेदः। कृष्ण इव बहुप्रमदालिङ्गितः। प्रमदाः संतोषाः स्त्रियश्च। कसणो त्रिभ इति पाठेऽपि कृष्ण इवेत्येवार्थः। कुद्दनाघोट इव अङ्गीकृतभाण्डः। भाण्डं मूलवणिग्धनम् अश्वाभरणं च। 'स्याद्भाण्डमश्वाभरणेऽमत्रे मूलवणिग्धने" इत्यमरः। शिखण्डचन्द्रो नाम महीमहेन्द्रः॥ यं खलु निजधीनिन्दितबृहस्पति' सैन्धववारणारोहकुशलः अमलिनशीलः अखण्डपृथिवीमण्डलाखण्डलो भण्डीरको हेमवर्मणोऽपत्येन लीलावत्या धर्मदारैः सह स्थविरजनशरण्यम् अरण्यं जिगमिषुरात्मना चिरकालगोपायिते सर्वसर्वसहामण्डलेऽभिषिक्त वान। दोग्घन्दो [= दोग्घट्टो] इति वारणवाचको निपातः। रण्णं इत्यत्र 'लोपोऽरण्ये' इत्यकारस्य लोपः। यस्य भुजप्रतापज्वलज्ज्वलनज्वालास्फडित्युड्डीनम् अम्बराभ्रमग्नं शुद्रमेकं स्फुलिङ्ग सूर्यः

[Page 26] सूर्य इति वदन्ति मुग्धा जनाः। फडिति शब्दानुकारः। यस्य महत्यः कीर्तयः शोभन्ते महीषु हिमानीधरखर्जूरमहीधरदुग्धवार्धि-

रूपैः नभस्तले पुनः शरत्कालतारतारेशरूपैः। हिमानीधरो हिमवान
खर्जूरमहीधरः कैलासः। सरदआल इत्यत्र 'शरदो द.' इति दकारः। अ
राजनीतिं वक्तुमुपक्रमते। एसो उण इति। एष पुनः स्वयं बालोऽपि अ
सरन् कुलक्रमागतानां धीसचिवानां धिषणाम्, अनुल्लङ्घमानो वृद्धपुरोहि
निर्दिष्टं नीतिपथं, संमानयन् बन्धुसहस्रं, मण्डयन् स्निग्धमण्डलमखेद
नागरं जनम्, अगृह्णन् षष्ठभागाधिकम्, अपश्यन् परकीयं स्त्रीरत्नम्, आह
नानाविधानि यज्ञशतानि, असहमानः दुर्विधदीनाक्षराणि, अहसन् प
वामनपङ्गुकुब्जबधिरान्, प्रणमन् स्थविरयोगियतिदेवता', कु
जीर्णदेवकुलोद्धारम्, निर्मापयन प्रपामण्डपतडाक्शालाः कारयन्नुप
यनविवाहकर्माणि, शृण्वन् स्पशकथ्यमानं पुरराष्ट्रवृत्तान्तम
स्पशाः चाराः। बुध्यमान. प्रणिधिजनै परराजकार्यरहस्यानि। 'प्रणि
धिर्गूढचारः स्यात्' इति वामनः। परिहरन् स्थलजलदुर्गेषु सुरङ्गादिकप
मार्गम्। विचारयन् प्रतिक्षणं किंवदन्तीविशेषम् अपृशन्नन्याय्यधनम
अफरिसंतो इति पाठेऽप्यापृशन्नित्येवार्थः। विकलयन्मलिम्लुचव
प्रहरन् पिशुनलोकं, शिक्षयन् मृषावादिनं, बहु मन्यमानो दूरागतं धी
जनम्, विस्मरन् दोषशतम्, कीर्तयन् गुणलेशमनतिक्रामन् आर्यवच
मदूषयन् बालभणितमपि मतिमार्गम्। अत एवोक्तं नीतिचिन्तामणौ
'युक्तियुक्तं वचो ग्राह्यं बालादपि शुकादपि' इति। अप्रवेशयन् रहस्यगोष्ठ्यां
तृतीयं जनम्। तथा चोक्तं मन्त्रसर्वस्वे 'षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रः' इति। अ
धिक्षिपन् शिशुस्थविरललनाः द्विगुणयन् हरिविश्वनाथप्रमुखदेवमहो
षम् अच्छिन्दन् महाशाखिन अस्तुवन्नात्मनो गुणगणं मार्जयन् धनैर्दरि
जनललाटगतदरिद्रत्वाक्षराणि अक्लेशयन् भृत्यसार्थं निर्वेशयन्नुन्मत्तवि
धिनः वर्धयन् साधुप्राणिनः स्मरन्

[Page 27] पुराणराजपावनचरितानि, मुञ्चन् विगीतचरि
अमुञ्चन् कौलधर्मं नल इव नहुष इव धर्म इव राम इव हरिश्चन्द्र इ
शिबिरिव पृथुरिव मुचुकुन्द इव मुकुन्द इव मान्धातेव मनुरिव जनक इ
रक्षति सर्वं जनम्। मंधाआरो इत्यत्र 'ऋत आरः सुपि' इत्यारादेशः
अलमित' परं काव्यबन्धेन। इदं विज्ञाप्यते। हत्थी इति। हस्ती घो
स्यन्दना योधवर्गः कोशो राष्ट्रं नागरा राज्यं वयम्। एतत्सर्वं ते वश
धोरण्याः नूनं प्राप्तं नाथ स्वाधीनभावम् ॥७॥ एतत्सर्वं राज्यं ते वशः स्व
धीनमिति भावः॥ अलं ते एकं वचनामृतमेव, किं तेन मम कार्यम्
अस्ति खलु मम सूतं कविताम्हाराज्यम्। एतेन राज्यापेक्षया सर्वविद्ये

यथा च कविताशास्त्रात्तदाधिक्यं वर्णितं भवति। तथा चोक्तं भर्तृहरिणा 'सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम्' इति। 'का विद्या कवितां विना' इत्याचार्याश्चाहुः। 'विद्यारत्नं परमकविता' इति मल्लिनाथोऽप्याह। अत एवोक्तं कविकल्पलताकारेण 'सर्वं विनश्यति विहाय कवित्वमेकं कायेन साकमिति साधु विचार्यमार्याः। तस्मादनन्यमनसः सुकृतैरलभ्या स्वभ्यासमेव कवितासु परं कुरुध्वम् ॥' इति दिक्॥ ननु सत्यमेव ॥ चिरं जीव साध्यते। गम्यत इति यावत्॥ वयस्य एतावन्तं कालं कथमपि पारितम्, इदानीं पुनर्न पारयामि। तत्खलु मम मनसि शल्यं वर्तते। यत् खलु अस्याः प्रियो गुरुजनः सखी त्वमिति धात्र्या पुरा भणितम्॥ वयस्य धीरो भव॥ वयस्य एकैकं तस्याः प्रतीकं वर्णयन्तौ कालयापनं कुर्वः॥ किं तत्र मृष्टान्नं प्राप्यते। तथैव कर्तव्यम्॥ वंकं इति। वक्त्रं तस्याः समुकुरबिम्बडम्बराभम्।

[Pgae 28] नेत्रे घनकदलीदलायते। मध्यं तन्नलिनमृणालतन्तुतुच्छम्। श्रोत्रे रतिकृतशष्कुलीसमे ॥८॥ शष्कुली भक्ष्यविशेषः॥ चंपेअ इति। चाम्पेयप्रतिकृतिहारिणी च नासा। शैरीषीं धरति श्रियं युगं भुजयोः। भ्रूदण्डौ स्मरधनुर्विडम्बचण्डौ। कण्ठस्तस्या विलसति पाञ्चजन्यशोभः ॥९॥ दंताली इति। दन्तालिर्न सहते कुन्दपुष्पलक्ष्मीम्। वक्षोजौ गणपतिमोदकोपमानौ। नाभी तस्या मनोरमगम्भीरान्धुबन्धुः। पादौ तस्याः स्थलशतपत्रकान्तिचोरौ ॥ १० ॥ अन्धु. कूपः॥ बन्धूअ इति। बन्धूकद्रुमसुमबन्धुररक्तौष्ठः। रोमालिर्मलयजधूमरेखिकाली। जङ्घे सुमशरकाहलानिभे।

[Page 29] ऊरुस्तस्या नृपकदलीसब्रह्मचारी ॥११॥ मलयजं कृष्णागरुरिति भावः। आली सखी समानेति यावत्॥ सोमाण इति। सोपानप्रतिकुलितं त्रयं वलीनाम्। श्रोणिस्तस्या मदनशकटचक्रमनोहरा। कद्दलिच्छदसरला दशाङ्गुलयः। खर्जूरीशुकमुखपाटला नखास्तस्याः ॥१२॥ वयस्य किं क्रियताम्। अच्चुण्हा इति। अत्युष्णा मे पृथुलवेदना भवन्ति निश्वासदण्डा, जिह्वा शुष्का भवति सलिल लोचने वमत् अङ्गम्। कल्पस्थूलं केवलं निमिषः कण्ठनालः शिथिलः, दीर्घा मोहा न रोचते जनो इन्व तस्या वियोगे ॥ १३ ॥ अहो पत्रवल्लखलु मदनायलङ्कविलासलिष्ट एषः। मदनापङ्कं मदनोत्कण्ठा। समाधसिद्धि समार्थसिद्धि॥ रमणी इति ॥१४॥ भावः आत्मा। प्राकृतसंस्कृतसाधारण्यपादरोऽयं श्लोकः॥ सुखं ददातु देवस्य मध्याह्नवेला। इदानीं खलु। तत्तं इति। ततमाच्छादयति

धूलिभिर्मदकलं मरतं मुहुर्हास्तिकं पान्था झटिति चलन्ति तान्ततनवो धर्मप्रपापालिकाम् ।

[Page 30] मयूरो निद्राति कोटरे कलरवा गोपानसीपु स्थिताः कीरः पञ्जरमेति भवन्ति बलवत्तृष्णाकुलाः शारिकाः ॥१५॥ हास्तिकं हस्तिसमूहः । (पालिकाः प्रदेशाः । पवामञ्झमं इति पाठे प्रपामध्यमित्यर्थः ।) अपि च । वक्खेण इति । वक्षसा प्रेरयन्त्यो घटं निजस्तनाहितम् । खेलन्ति सरोनीरेषु सारङ्गशिशुलोचनाः ॥ १६ ॥ परिहरिअ इति । परिहृत्य जवेन कञ्चुकानि निजसिचयाञ्चलवायुना कुर्वन्तः । स्तनजलशमं निभालयन्त्वं तरलयन्ति जनं वधूविशेषाः ॥१७॥ स्तनजलशमं स्तनसंजातस्वेदजलापनोदम् । अत्रोत्तरार्धे सिहणजलसमं वहूविसेसा सडपडअंति जणं णिहालअंतं इति पाठे स्तनजलशमं वधूविशेषाः तरलयन्ति जनं निभालयन्तमित्यर्थः । अपि च । हिरी इति । ह्रीवलितकन्धरं धुरिस्थितानां बालानां ये हिमाम्बुरसघृष्टं सहिमवालुकं चन्दनम् । गले सरभसं स्तनोपरि स्खलद्धस्तं चिरं विलिप्तमुरोमण्डले सदा कुर्वन्ति धन्याः खलु ते ॥१८॥ हिमवालुका कर्पूरम् ॥ वयस्य वृश्चिकवेदनादु:सहं विरहदहनसंदीपनाज्यं खलु वन्दिजनवर्णनम् । तस्मान्नास्त्यत्र विषये देवीप्रसादमन्तरेण प्रतिकारः ॥ एवं ॥ कोऽत्र दौवारिकः ॥ एतु एतु भट्टारकः ॥

इति पदवाक्यप्रमाणज्ञमहोपाध्यायभट्टनाथविरचितायाम् आनन्दसुन्दरीनामसट्टकव्याख्यायां द्वितीयं यवनिकान्तरम् ।

[३]

[Page 31] ही हीमाणहे इत्याश्चर्यद्योतको निपातः । किमिति परिहसामि प्रियसखं, भवत्वेवं तावत् । भो वयस्य किं नु खलु लब्धवैदूर्यखनिर्दरिद्र इव मुषितमणिपेटिकश्चोर इव भक्षितमोदको बाल इव श्राद्धभुक्तो ब्राह्मण इव प्राप्तसंभोगा बालरण्डेव हसन् तुष्यसि ॥ वयस्य प्रसादिता खलु देवी ॥ ननु प्रकारः कथ्यताम् ॥ गए इति । गते शय्योपान्तं मयि लघु विदूरं गतवती गते तत्रागता सपदि पुनः पर्यङ्कशयनम् । स्थिते तस्मिन् यातुं यत बहिः प्रवृत्ता सरभसं कवाटव्यासक्ते कठिनक्षितिभागे स्थितवती ॥१॥ साधु त्वया प्रसादिता ॥ मूर्ख शृणु ॥ ततस्ततः ॥ पुणो इति । पुनर्मयि पुरोगते विमुखमद्धसैव स्थिता मया गत्वा संमुखं स्पृष्टे वस्त्राञ्चले।

धुतं सरभसेन तत्करतलेन तया ततः कथमपि धृतो मया सह मिथैव तस्याः करः ॥२॥ किं तदा जातम् ॥

[Page 32] भमिद् इति। भ्रमितालसाक्ष्णाविलोचनप्रभाकिरणाल्पायतगुणबद्धाङ्कः। अहमत्युदासमनसगिन्यास्त्वरया रमण्याः कोपकवलीकृतः क्षणम् ॥ ३ ॥ श्रीकण्ठस्तु रमणीअरोवकवलीकओ इत्यत्र रमणीयेन कोपेन कवलीकृत इति व्याचख्यौ ॥ ततस्ततः ॥ तुज्झ इति। तव प्रियासि न प्रियोऽसि त्वं न मम यस्यां मनस्तव खलु तस्या गृहं प्रविश। इत्थं भणितं देव्या ॥ त्वया किं न भणितं तस्या गृहं पेटिकेति ॥ नहि नहि॥ तर्हि किं त्वया कृतम् ॥ वक्केहि इति। वक्रैः सूक्तिरचनैः किमस्ति कार्यम् एषोऽस्मि किंकरजन इति पदं गृहीतम् ॥४॥ अहह नूपुरचिह्नेन प्रियापादेन संताडित एषः। भो वयस्य कृतार्थोऽसि ॥ कथं न कृतार्थः ॥ अग्गेल्लं ति इति। अवदन्तीं धृतक्रोधा स्पर्शे झटिति पुलाङ्किताम्। प्रसादयन्ति धन्याः खलु वन्दनैर्नितम्बिनीम् ॥५॥ ततस्तया किं कृतम् ॥ दत्तिउत्तिट्ठेति दत्तिपूर्वमुत्थापितः ॥ अयमेव किं प्रसादः ॥ शृणु पुनरपि ॥

[Page 33] किमेतद्रामायणमारब्धम् ॥ वयस्य तदा खलु। कुणंता इति। कुर्वन्तः पूर्वं मां कुवलयनयनीमध्यमगतं स्निग्धो धारालमनन्तरं मयि कज्जलरसम्। प्रददतो मोहं मे मनोहरतमसां क्षणमथो दृगन्ता देव्या निजशयनमङ्के निपतिताः ॥६॥ ततस्ततः ॥ तत्क्षणमेव शयनीयं निजाङ्कैर्मण्डितवती ॥ अहमपि। तामज्जअ इति। ताम्रजव्यजनविच्छसमीरणैः देवीं स्थितः क्षणमधो भुवि वीजयन् ॥ हुं ततस्ततः ॥ सा स्न्याय स्तनभारवशात्कथमपि मनोहरेण मां कृतवती शयने करेण ॥७॥ अपि ततः संवृत्तः कुमुदबन्धः ॥ अलं मूर्ख परिहासेन ॥ भो एषा जरतीपृच्छगाथा तिष्ठतु सा पुनः सुकुमाराङ्गदूषितहरिद्रावर्णा शिलागोलस्तनी किं मुग्धा ॥ मुक्तेव ॥ हिण्डता नाम क्षणम् आलानशृङ्खलाभ्रष्टेव बालकरेणुः पेटिकामुक्ता। आणालमित्यत्र परोक्ष इत्यत्र च 'आलाने लनोः' 'करेण्वा रणो' इति लनोः रणोश्च स्थितिपरिवृत्तिः ॥ तत्कथम् ॥ आर्यपुत्र अद्यैव तव मनोऽनुरूपं करिष्यामीति देव्या भणितम् ॥ भो वयस्य उपरि सुरतमिति तस्या भावः ॥

[Page 34] मूर्ख अलं भावव्याख्यानेन ॥ जयतु भर्ता, एषा देवी विवाहं कर्तुं आगच्छति ॥ वयस्य यद्यपि तोऽपि नन्वेषा आत्मन एव पुन-

पुत्रं लभस्व । वयस्य इदानीं खलु रुक्मिणीरमण इव भाससे ॥ तथास्तु ॥ आर्यपुत्र गम्यते मया युवयोः शय्यागृहं अलंकर्तुम् । आनन्दसुन्दरी पुनर्मुहूर्तमात्रं भानुमतीचतुरिकाविनोदिताआर्यमन्दारकेण सहात्रैव तिष्ठतु ॥ मयापि तत्र गन्तव्यम् ॥ किं केलिगृहालङ्कारसमयेऽपि दक्षिणा दीयते ॥ अलं परिहासैः । फलताम्बूलदाननिमित्तं तत्र मया स्यातव्यम् ॥

[Page 37] तस्माद् गच्छ गच्छ प्रथमं मम, द्वितीयं तव । प्रथमं फलं द्वितीयं ताम्बूलम् ॥ तथा ॥ आणणस्स इति । आननस्य सविधे विराजति भ्रूलता: करमितस्तन्या अस्याः । संनिधानजनितं सुधांशोर्दानवारिपतेर्धनुरिव ॥ विराअदि इत्यत्र फलक्कइ इति पाठे प्रकाशत इत्येवार्थः । भूमआ इति भ्रूवाचका निपातः । दानवारिपतिरिन्द्रः ॥ अहमपि वर्णयिष्यामि ॥ विलसइ इति । विलसति लोचनयुगलं यमुनाजलकान्तिचूपणे सज्जम् । मुखपङ्करुहारूढं मन्मथवेलिमिलिन्दमिथुनं च ॥ ११ ॥ प्राकृतसंस्कृतसाधारणवृत्त एष श्लोकः ॥ भानुमति त्वं किं तूष्णीं तिष्ठसि ॥ णाला इति । नालामनोज्ञत्वसारहारिणी नासा परमस्यास्तरुण्या दृश्यते । अत्यन्तस्वच्छान्तरतुण्डदर्पणी बिम्बमहस्यापितयष्टिकेव ॥ १२ ॥ साधु भानुमति साधु । मनोहरं ते कवित्वम् ॥ अण्णोण्णं इति । अन्योन्यं मिलितयोर्हाटकमयस्थूलयोर्गोलियोर्या लक्ष्मीस्तां हर्तुं फलतुत्सुकौ शोभेते बालास्तनौ । नाभीरन्ध्रसलिलसूत्रनलिकोन्मीलद्रोमावलीनीलोशाम्बुफरीगतैककतनूजम्बीरमल्लाविव ॥ १३ ॥ एककतनूजम्बीरे परस्परलग्नजम्बीरे इत्यर्थः ॥ अहो अपूर्वत्वमुत्प्रेक्षायाः ॥ सत्यं महाराजवचनम् । अपूर्वत्वमेवास्य श्लोकस्य । अकारः पूर्वो यस्य सोऽपूर्वस्तमस्य श्लोकस्य वर्तत इति चमत्कारः ॥

[Page 38] साधु साधु सर्वथा चतुरिका चतुरिकैव निपुणैवेति यावत् ॥ ऊरुणो इति । ऊरु भातः कान्तायाः कन्दर्पघटकारिणा । श्रोणिचक्रयोर्मूलयोर्दण्डौ संदानिताविव ॥१४॥ घटकारी कुलालः । ऊरुणो इत्यादिषु 'द्विवचने बहुवचनम्' इति बहुवचनत्वम् ॥ अथ केनापि न मध्यं वर्णितम् ॥ मूर्ख न खल्वस्या मध्यं वर्तते येन वर्णितं भवेत् ॥ हन्त न खल्वस्या मध्यं वर्तत इति निषेध एव मुख्यं वर्णनम् ॥ हला चतुरिके सत्यमेव ॥ हला चतुरिके सत्यमेव ॥ तत्रीभवत्यैव भवतु ॥ तत्रीभवत्यैव भवतु ॥ हला भानुमति एतस्य नेत्रगलजिह्वम् एवमेव भवेत् । त्वं तावच्चूप्पीका

विवाहनिमित्तम् आगच्छतीति शङ्के ॥ भ्रमरक भवतु गच्छ त्वं द्वारदेशे ॥ तथा॥ हला सख्यौ अपि नाम युवयोः संमतं यदेतत्कौतूहलं कर्तुं प्रवर्ते ॥ ननु स्वप्नेऽपि नाकार्यं देव्या क्रियते ॥ भर्तृदारिके सर्वथा एतत्करणीयम् । येन सतानजननमूलम् ॥ अम्हो अनुकूल इव मम विधिः ॥ अम्हो इत्यानन्दे ॥ भट्टिनि एव कृते अहमपि महाराजपादयोरनपराधा भविष्यामि ॥ हञ्जे हेमवति तूर्णतरम् आदिश मार्गम् ॥ इत एतु भट्टिनी स्वामिनीति यावत् ॥ देवि एष महाराज. चातक इव कादम्बिनीं चकोर इव चन्द्रलेखां चक्रवाक इव द्वादशात्मप्रभा तवागतिं प्रतिपालयति ॥ हला भानुमति अस्या इति भण ॥ अव्वो कथमद्यापि ईर्ष्योक्तिप्रणाली । प्रणाली परम्परेत्यर्थः ॥

[Page 35] हला भर्तृदारिके मैवं भण । त्वमेव प्रेमभाण्डं महाराजस्य ॥ साधु सत्यं भणितमनया ॥ जयत्वार्यपुत्रः ॥ देव्याः प्रसादेन ॥ स्वस्ति भवत्यै ॥ आर्य पिङ्गलकायेति भण ॥ कियत्तावदस्याः कौटिल्यम् । जत्थ जत्थ इति । यत्र यत्र नयने मन्थरं श्यामलायाः प्रसरतस्तत्क्षणम् । तत्र तत्र मम मनोहरमङ्के पुण्डरीकयुगलं स्थितमिव ॥८॥ श्यामलायाः यौवनमध्यस्थायाः अभिनवतारुण्याया इत्यर्थः । सारसाण जुअलं इति पाठे सारसयोर्युगलमित्यर्थः ॥ अपि च । दिट्ठीण इति । दृष्ट्योः प्रेषणेषु कर्षतीव मम बुद्धिचित्तयुगम् । तयो. प्रत्याहृतिषु मुञ्चतीव तत्पुना रमणी ॥९॥ आर्यपुत्र यस्यै युष्माभिर्नामान्तरेण सह वेषविशेषो दत्तस्तां ददामीदानीम् ॥ एवमपि नाम भवेत् । एष जनो देव्याः परवशः ॥ आर्यपुत्र जानामि तत्सर्वम् ॥ कथमद्यापि वक्रोक्तिरीतिः ॥ वयस्य सत्यं खल्विदानीम् ॥ भो वयस्य मम न प्रत्ययो मृषावादिनः खलु निमन्त्रणं भोजनानन्तरं सत्यं ज्ञातव्यम् । अङ्गविशेष-

[Pgae 36] दर्शनानन्तरं पुत्र इति सतोषः कर्तव्यः ॥ अद्यापि कस्मान्नागत. पुरोहितमाकारयितु नोदितो मन्दारक ॥ इत इत उपाध्यायः । देवि त्वरस्व त्वरस्व वेलातिक्रमति ॥ हञ्जे हेमवति आर्यपुत्रं स्नातं धारित दुकूलं भूषितं च कुरुष्व ॥ महाराज पाणिना पाणिमस्याः पीडय ॥ कथमार्यमाणवकेन झटिति सज्जीकृतो वह्नि' ॥ भवति महाब्राह्मणः अहमेव एको वह्निः ॥ न तत्र संदेह. ॥ महाराज प्रज्वलत्पृथुलाङ्गारभरभरिते विधूमे हव्यवाहे लाजाहुतिविधिमाचर । एकसमय एव गृहिण्यास्ते च हृदययोर्ह्दयाञ्जनं निहितं कुरु । महाराजास्मिन् कलत्रे आत्मानुगुणं

पुत्रं लभस्व । वयस्य इदानीं खलु रुक्मिणीरमण इव भाससे ॥ तथास्तु ॥ आर्यपुत्र गम्यते मया युवयोः शय्यागृहं अलंकर्तुम् । आनन्दसुन्दरी पुनर्मुहूर्तमात्रं भानुमतीचतुरिकाविनोदिताऽऽर्यमन्दारकेण सहात्रैव तिष्ठतु ॥ मयापि तत्र गन्तव्यम् ॥ किं केलिगृहालङ्कारसमयेऽपि दक्षिणा दीयते ॥ अलं परिहासैः । फलताम्बूलदाननिमित्तं तत्र मया स्थातव्यम् ॥

[Page 37] तस्माद् गच्छ गच्छ प्रथमं मम, द्वितीयं तव । प्रथमं फलं द्वितीयं ताम्बूलम् ॥ तथा ॥ आणणस्स इति । आननस्य सविधे विराजति भ्रूलताः करमितस्तन्व्या अस्याः । सनिधानजनितं सुधाशोर्दीनवारिपतेर्धनुरिव ॥ विराअदि इत्यत्र फलक्कइ इति पाठे प्रकाशत इत्येवार्थः । भूमआ इति भ्रूवाचका निपातः । दानवारिपतिरिन्द्रः ॥ अहमपि वर्णयिष्यामि ॥ विलसइ इति । विलसति लोचनयुगलं यमुनाजलकान्तिचूपणे सज्जम् । मुखपङ्कजन्हारूढं मन्मथकेलिमिलिन्दमिथुन व ॥ ११ ॥ प्राकृतसंस्कृतसाधारणवृत्त एष श्लोकः ॥ भानुमति त्वं किं तूष्णीं तिष्ठसि ॥ णाला इति । नालामनोज्ञत्वसारहारिणी नासा परमस्यास्तरुण्या दृश्यते । अत्यन्तस्वच्छान्तरतुण्डदर्पणी बिम्बग्रहस्यापितयष्टिकेव ॥ १२ ॥ साधु भानुमति साधु । मनोहरं ते कवित्वम् ॥ अएणोएणं इति । अन्योन्यं मिलितयोर्हाटकमयस्थूलयोर्गोलयोर्या लक्ष्मीस्तां हर्तुं कलशकुचौ शोभेते बालालनौ । नाभीरन्ध्रसलिलसूत्रनलिकोन्मीलद्रोमावलीनीलोद्याम्बुझरीगतैककतनूजम्बीरमल्लाविव ॥ १३ ॥ एककतनूजम्बीरे परस्परलग्नजम्बीरे इत्यर्थः ॥ अहो अपूर्वत्वमुत्प्रेक्षायाः ॥ सत्यं महाराजवचनम् । अपूर्वत्वमेवास्य श्लोकस्य । अकारः पूर्वो यस्य सोऽपूर्वस्तमस्य श्लोकस्य वर्तते इति चमत्कारः ॥

[Page 38] साधु साधु सर्वथा चतुरिका चतुरिकैव निपुणेवेति यावत् ॥ ऊरुणो इति । ऊरु भातः कान्तायाः कन्दर्पघटकारिणा । श्रोणिचक्रयोर्मूलयोर्दण्डौ संदानिताविव ॥१४॥ घटकारी कुलालः । ऊरुणो इत्यादिपु 'द्विवचने बहुवचनम्' इति बहुवचनत्वम् ॥ अथ केनापि न मध्यं वर्णितम् ॥ मूर्खे न खल्वस्या मध्यं वर्तते येन वर्णितं भवेत् ॥ हन्त न खल्वस्या मध्यं वर्तत इति निषेध एव मुख्यं वर्णनम् ॥ हला चतुरिके सत्यमेव ॥ हला चतुरिके सत्यमेव ॥ तवौष्ठस्तथैव भवतु ॥ तवौष्ठस्तथैव भवतु ॥ हला भानुमति एतस्य नेत्रगलजिह्वम् एवमेव भवेत् । त्वं तावत्तूष्णीका

तिष्ठ। नेत्रगलजिह्वमित्यत्र प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः ॥ हला· एष खलु शृङ्गारवनवृक्षशाखासु मोचनीयो येन तत्र मृगो भवेत्। शाखामृग इति चमत्कारोक्तिः ॥ भानुमति त्वमपि मम सहधर्मचारिणी तत्रैव मोचनीया॥ किं अलर्क इव किमपि किमपि बुक्कसि। तव किं भगिनी नास्ति, सैव भवतु॥ ननु त्वमेव मे भगिनी भव॥ आर्य मा तथा भण भगवती महालक्ष्मीरेषा॥ चतुरिके सत्यमेव एषा भगवती॥

[Page 39] मूर्ख कियच्चिरं तावत्परिहासः॥ मङ्गलाग्निसमीपनिवासेन मम बलवदायासः तस्मादुपवनं गच्छामः। भानुमति तालवृन्तं गृहाण येन श्रमपरिहारो भवेत्॥ तुण् इति। त्वया सनाथोऽस्मि कथमपीदानीमित्थं सति प्रेयसि प्राणनाडि। दासेति सूक्ति मम युक्तरूपां मुक्त्वा नाथेति समीरितं किम्॥१५॥ आर्यपुत्र जानामि ते प्रीतिम्॥ बम्बे बिम्बाधरे गच्छामः। बम्बे आमन्त्रणे॥ ननु शृङ्गारवनं प्राप्ताः स्मः। प्रेयसि। ददंतो इति। ददत्सौरभ्यं विविधकुसुमानां सुखकरं कुर्वन् विस्रब्धं चिकुरसिचयानां तरलनम्। किरञ्छीतानि सलिलकणजालानि सुभगो जगत्प्राणो विट इव सततमालिङ्गति त्वाम्॥१६॥ महाराज अहमिवेति भण॥ हला चतुरिके मा परिहस॥ अद्यैव रजन्यां सत्यं भविष्यति॥ पश्य सुन्दरि एतद्घनपवनान्दोलितशलक्ष्णज्योत्स्नाजलनिभगालितसूकरीदधिनिबिडपिष्टपिण्डपाण्डुरप्रफुल्लमल्लिकापुष्पस्तबकस्थूलस्तनपल्लवाधरसौकुमार्यनिखिललवलीललनाजनप्रतानबाहा—

[Page 40] सुखावेष्टितलटहविटपिचटुविटपटलकरम्बितरत्नकुट्टिमपर्यन्तमहीकं पक्वजम्बीरजम्बूफलोत्करपतनतरङ्गिततुङ्गतरतरङ्गसंघरिङ्गणकम्पमानपङ्करुहोत्पललीलालोललोलम्बनिकुरुम्बरल्लिझङ्कारमुखरितान्तरालं अभग्नपरस्परस्नेहश्वेतसगृहद्वारस्फारजवोड्डीयमानजघकुशाग्रमुखविदग्धस्निग्धमुग्धमसृणमनोहरणहरिणीशिशुगणपीयमानस्फटिकवैदूर्यविमलपानीयं मानसानन्दनाभिधेयं तटाकम्॥ गालितं शोधितम् अतिनैबिड्यद्योतनार्थं सूकरीदधीत्युक्तम्। लटहा सुन्दराः। रल्लिझङ्कारः मधुरदीर्घझङ्कारः। रल्लि इति देशीयं पदम्॥ अत्र ददातु दृष्टिं देवी। एष कर्पूरप्रभवः सप्तपर्णः। एषा पुनः शोणकदली। एष पुनः शोणमकटकूटवेषमानशाखः खर्जूरशाखी। अयं ताम्बूलीचुम्बितः केरलक्रमुकः। स पुनः सिन्दूरवर्णकीरलाञ्छनो जातिफलमहीरुहः। एष एलालतालिङ्गितो लवङ्गतरुः। अयं तु पिप्पलिकाप्रियसखो रोहणः। अयं

चन्द्रिकागौरपृथुमल्लिकासंपन्नश्चाम्रेयः। रोहणश्चन्दनः। चन्दिमा इत्यत्र 'चन्द्रिकायां मः' इति मादेशः॥ भट्टिनि एष सिंहलद्वीपारण्यस्थित आम्रवृक्षः॥ को विशेषः॥ भर्तृदारिके एकस्मिन् विटपे मधुरं फलम् अन्यस्मिन् तुवरं परस्मिन्नाम्लम् अपरस्मिन् कटुकम् इतरस्मिन् लवणम् अपरत्र तिक्तम् एष एव विशेष.॥ आश्चर्यमाश्चर्यम्॥ अत्र किं क्ष्मा स्फुटिता॥ एष पनसः। अस्य मूलभूतले फलं पक्वं जातं तस्माद्भूमिः स्फुटिता॥ अत्र किं चन्द्रकान्तपुत्तलिका पाञ्चालिकेति यावत्॥ प्रिये चन्दनजलसूत्रप्रतिमा॥ भो वयस्य विलपुरुषोऽत्र तिष्ठति॥ आर्य कज्जलजलसूत्रप्रतिमा खलु॥

[Page 41] आर्यपुत्र कथमत्र लतागृहसमीपे उड्डीयमानजलप्रवाहे पनससमुत्पत्तिः॥ मुग्धे ननु कुतूहलाय निर्मितमेतत्॥ इदं किं पतति॥ न पतति॥ एतस्मिन् जलसूत्रे उदुम्बरप्रमाणं जम्बीरकं वर्तते। उम्बरमित्यत्र 'उदुम्बरे दोर्लोप.' इति दुकारस्य लोपः॥ प्रिये अत्र पश्य कण्ठलग्नताम्रमल्लिकापुष्पमाल' कात्यायनीभुजालिङ्गितो भासितसमुद्धूलनात्यन्तपाण्डुराङ्गो महेश्वरस्तुङ्गफलस्य नारिङ्गस्य मूलतले शोभते॥ पंडुरंगो इति महेश्वरवाचको निपात'॥ भोश्चतुरिके दापय मम नारिङ्गफलानि॥ आर्य किं दृष्टमात्रयाचकोऽसि त्वम्। भो ऋत्त. ऋत्त.। अम्हो क स क स.॥ अत्र अत्र॥ मूर्ख जलसूत्रकदम्बवृक्ष.॥ अहह ऋत्त इति प्रमादेन मया भणितं तस्मादेवं तावत्॥ ममापि तथैव भाव॥ कोऽन्यस्त्वत्तो भावज्ञ.॥ एतेन नारिकेलपर्णविरचितेन सर्पेण एनां भाययिष्यामि। भोश्चतुरिके सर्पः सर्प'॥ क क॥ तव पृष्ठमध्ये॥ अम्हो सत्यमेव सर्प॥ ननु ब्रह्मबन्धुना वञ्चितासि पर्णसर्पः खल्वेषः॥ नन्वस्यैवेदं चेष्टितम्॥ आर्यपुत्र कथं तालोपरि तालः॥

[Page 42] नन्वत्र मधूकात्परं पश्य एकस्मिन्नारिकेलमहीरुहस्तम्भे सप्त नारिकेला जाताः॥ महुआदु इत्यत्र 'उदूतो मधूके' इत्युकारः॥ अम्हो विटपा इव दृश्यन्ते। आश्चर्यमाश्चर्यम्॥ अत्र सारिणीसमीपे पाण्डुरजम्बूवृक्षः॥ सुखाय समुपस्थितः सायाह्नसमयो महाराजस्य। साम्प्रतं खलु॥ एसो इति। एष चन्द्रभयेन वासरमणि' किंचित्प्रमाचुम्बितो दीनैः करवृन्दैर्देवादस्तंगिरिं गच्छति। ग्रामं कमपि नवाधिकारिजनितत्रासाधिकृत्याकुलो बन्धुभिश्चकिनैर्झटिति सहितः पूर्वाधिकारी यथा॥१७॥ गच्छइ इत्यत्र पोषइ इति पाठे प्राप्नोतीत्यर्थ॥ अपि च। चंचू इति। चञ्चूलसत्कलमाग्रिममञ्जरीकं नीडं भजन्ति नभसंगममण्डलानि। जाया-

वियोगविधुरा विसिनीदले क्रोशन्ति चक्कवज्जा ह्र्षेण हीनाः ॥ १८ ॥ भिसिणी इत्यत्र 'विसिन्यां भः' इति भकारः। श्रीकण्ठस्तु चक्कअवआ इत्यत्र चक्रवाकव्रजा इत्यर्थमुक्त्वा 'यावदादिषु वस्य' इति वकारस्य लोप इति व्याचकार। अपि च। गए इति। गते दिनेशे नलिनी म्लाना को वा जनस्तुष्यति मित्रहीनः। पङ्केरुहं त्यजति भृङ्गवर्गो गच्छद्भाग्यं भुवि को गणयति ॥१६॥

[Page 43] जेत्तं इति। जैत्रं पञ्चशरस्य रूप्यप्रतिमायन्त्रमिव कालागरं मध्ये वृत्तमरीचिको नभोऽधूकपूरकन्दुक इव। वायुच्छिन्नदिव-च्युर्तौम्बरगतो लोलम्बिकाचुम्बितो मन्दारस्तबक इव सुन्दरमृगश्चन्द्रः सुखं दृश्यते ॥२०॥ दिवं स्वर्गः दिवशब्दोऽपि वर्तते। तथा चोक्तं बुद्धचरिते। 'न राजते तेन विना महापुरं मरुत्वता वृत्रवधे यथा दिवम्।' इति। अपि च। संभा इति। संध्यानाट्यप्रवृत्तचितिधरतनुजाक्रान्तकान्तप्रवेक-क्षोभव्यालोलगङ्गातटतरुपतितस्थायिपुष्पालिशङ्काम्। दधती ताराणां पङ्क्तिर्भजति सरभसं शर्वरी सार्वभौमं न प्रायो भीरुलोकः परिहृत्य क्षणं वर्तते प्राणनाथम् ॥२१॥ प्रवेको नामाभिनयविशेषः। तथा चोक्तं ताण्डवोल्लासदर्पणे 'चक्राकारभ्रमिर्या सा प्रवेको विदुषां मतः' इति। अपि च। एहादो इति। स्नातः क्षौमविभूषणं घुसृणकं चूर्णाङ्गरागाञ्जनं पत्राली-सुमचन्दनानि धृत्वा प्रीतो नवोढाजनः। सैरन्ध्रीकथिताय नो घनमहा-मञ्जीरमञ्जुध्वनिर्मन्दं मनोज्ञरत्नालंकृतपतिप्रासादमारोहति ॥२२॥ अयनं मार्गः। अपि च। दुद्देव्व इति। दुर्दैवदुर्विलसितेन प्रियः क्वापि दूरे प्रिया च निवसति तथापीदानीम्। शैलान्नदीपुरवनानि पथि व्रजति सल्लंघ्याशु हृदये परस्परं तयोः॥२३॥ परस्परं व्रजत इत्यर्थः। वयस्य शय्या-गृहं सज्जं कृत्वा देवो त्वां प्रतिपालयतीति मन्ये॥ तस्माद्गच्छामः॥

इति पदवाक्यप्रमाणज्ञमहोपाध्यायभट्टनाथविरचितायाम् आनन्द-सुन्दरीनामसट्टकव्याख्यायां तृतीयं यवनिकान्तरम्।

[४]

[Page 44] भो वयस्य अप्राकृतमिव नाटकम् अगर्भनाटकमिव सट्टकम् असट्टकक्कर इव सत्कविः अल्पकवनारम्भशूर इव दुष्कविः अकच्छशुद्धिरिव दीक्षितः अन्यनरसंगिनीव स्थविरभार्या अतिमूर्खविधु-गत इव पण्डितः अतिशयाणीविक्रयीव उदरदत्तदृष्टिः अत्यन्तमूढ इव

पण्डितकुमारः अमुण्डशीर्षेव बालरण्डा अराज्यकार्यपरस्त्वं अपहासभाजनं भवसि। भो वयस्य प्रिया गर्भिणीति गर्वितः किं न भाषसे॥ वयस्य रात्रिवृत्तेन परवशोऽस्मि॥ भोः किं तद्रात्रिवृत्तं त्वरितं भण॥ ह्यो रात्र्यामेकाकिनी तत्रभवती अप्येष प्रणयनिर्भरो नित्यमेवं भवेत्। अपि गुणशीलः पुत्रो भवेत्। अपि न भवेदावयोर्विघटनम्। अपि मम भवेत् सुखप्रसूतिरिति प्रथमगर्भतया शोचती दौहृदनिद्रया घूर्णमाना शय्यातले स्थिता। आशासनवाचका अपिशब्दाः॥ शोचनमपि शोभनं भाति। त्वया किमिति समाश्वासितम्॥ मैवं शुच इति यद्यपि शुचशोक इति धातोर्भौवादिकस्य नेदं रूपं तथापि शुचिर् पूतीभाव इति दैवादिकस्य ईरित्वादभिरूपं सिध्यति। धातूनामनेकार्थत्वाच्च प्रकृतार्थोपपत्तिः॥ किं पूर्णगर्भा तत्र भवती॥ मया न ज्ञायते॥ गर्भं कर्तुं कथं त्वया ज्ञातम्॥ किं मया कृतो गर्भः॥ किं चम्पकवल्ल्या कृत॥ मूर्ख किं स्त्रिया स्त्री गर्भिणी भवति॥ त्वं भणसि न मया कृतो गर्भ इति तस्मात्केन कृतः॥ दैवेन॥ वयस्य बालरण्डाविषये किं दैवं मृतं सा कस्मात् गर्भिणी न भवति॥ भर्तापि निमित्तं खलु॥ किंमङ्गविशेषो भर्तेति भण्यते॥ मूर्ख अलम् असत्प्रलापेन॥ वयस्य इदानीं वर्तमानावस्थां कथय.तेनैवाहं गर्भः पूर्णो वा नवेति निर्णयामि॥ णाही इति। नाभी गाधतरा भुजौ कृशकृशौ स्थूलोत्तलमुदरं नष्टेव त्रिवली गलो विसमृदुः श्रोणीयुगं क्षुल्लकम्। गण्डयोः स्फुटचाकचिक्यलहरी लग्नौ मिथ ऊरू मध्यं दृश्यते मांसलं स्तनयुगं तस्याश्चूचुकं मेचकम्॥२॥ उत्तलं उत्तानम्। मंसला घणथणा इति पाठे मांसलौ घनस्तनावित्यर्थः। मेचकं श्यामम्॥ तस्मात्पूर्णो गर्भः॥ वयस्य न जानामि पुत्रो वा पुत्री वा भविष्यति। दोहिइ इत्यत्र 'धातोर्भविष्यति हिः' इति हिप्रत्ययः॥ अहं कथयामि। वयस्य उभयोर्मध्ये एकम्॥ परिच्छेदकरणे कस्य पाण्डित्यं त्वत्तः। परिच्छेदोऽर्थनिश्चयः॥

[Page 46] भो इदानीं तत्त्वतो भणामि विभूतिं प्रसते वा मृदं वा तत्रभवती। पसेइ इत्यत्र "प्रसेर्पसः" इति पसादेशः॥ विभूतिम्॥ तस्मात्पुत्रो नात्र संदेहः॥ किमेतत् कथं त्वयाः ज्ञायते॥ प्रतिवर्षं मम ब्राह्मणी गर्भसमये मृत्तिकां खादित्वा पुत्रिकां प्रसूता। एकस्मिन्नेव वर्षे विभूतिं भक्षयित्वा एकं पोरकं प्रसूता॥ वयस्य नवोढायां प्रसूतायां च स्त्रियां का पुनः पुरुषाय रोचते यत्सत्यं कथय॥ प्रकृत' खल्वेष प्रश्नः॥ वयस्य शृणु। अंगाइं इति। अङ्गानि विरलानि हन्त गलवद्भवतः स्तनौ लम्बिनौ। ऊरू

शिथिलौ कृशा कटितटी ओष्ठोऽपि शुण्ठीकटुः। पृष्ठोदरमुलूखलो भवति यद्वल्लौ सगतौ ततः नवोढा यथा रोचते न खलु तथा लोके प्रसूता वधूः ॥२॥ हौंतीत्यत्र भवन्तीति चार्थः। पृष्ठोदरमुलूखलो भवति उलूखलसदृशं भवतीत्यर्थः। अत्र विरलाइं हौंति इति पाठे विरलानि भवन्तीत्यर्थः। वलिश्रं हौंति इत्यत्र वलवद्भवत इत्येवार्थो बोध्यः॥ एवमेव ॥ जयतु देवः। एष जितशत्रुरमात्यः संप्राप्तः॥ भ्रमरक झटिति प्रवेश्यताम् ॥ तथा ॥ जयतु महाराजः॥ डिण्डीरक कथ्यतां सुदुर्जयरिपुजयवृत्तम् ॥ महाराज पारिजातकविना तत्सर्वं वृत्तं नाटकतया मथितं वर्तते। तत्रेक्षितुं प्रसादः कर्तव्यः॥ अपि नाम सर्वं सज्जीकृतम् ॥ सज्जमेव सर्वम् ॥ तस्मात्त्वर्यतां ममापि तत्प्रियमेव ॥ नन्दरथ किं विलम्ब्यते ॥ अथेदानीं गर्भनाटकमुपक्रम्यते।

[Page 47] सुहृद् इति। सुभद्रद्दारीतबलाङ्गदैर्नौकाधिरूढः सबलः सुयुक्तिः। डिण्डीरकः सेवते सिन्धुदुर्गं विभण्डकं मारयितुमर्णवे ॥३॥ तस्मान्मयापि योग्यसंविधानकरणाय गन्तव्यम् ॥ अम्हारिसो इति। अस्मादृशस्तिष्ठति कोटिशो जनः सज्जः सदा कार्यविशेषसाधने। देवः पदार्थयति तथापि मां मुहुः यो जयत्येकं हि भरे सत्प्रभुः ॥४॥ भरे सर्वराज्यनिर्वाहरूपे भार इत्यर्थः। अमात्यराज वर्तमानेष्वपि पर सहस्रेषु कस्तव सदृशः॥ सत्य भणितं को नु खल्वेव साहसी ॥ वर्तन्ते नाम साहसिनस्तथापि सिन्धुमध्ये युद्धचिकीर्षुः कोऽपि नास्ति। युद्धचिकीर्षुरित्यत्र आनन्दमकरन्दपिपासुरित्यादिवत् द्वितीयेति योगात्समासः॥ कथं समुद्रे नौकाधिरूढोऽमात्यो धैर्येण गतः॥ अहो सर्वमेतत्प्रत्यक्षमिव। महाराजात एव वाचा न कथितम्। यथा निशामने कौतूहलं तथा न भवति निशमने। निशामननिशमने दर्शनाकर्णने ॥ कथमत्र पूर्वस्थित तुरुष्कपत्तनं न दृश्यते ॥ तत्खल्वेकदा सप्ताष्टतालप्रमाणाभ्यां पञ्चाशद्ग्रामपर्यन्तस्पृष्टभूमिभ्यां द्वाभ्यां तरङ्गाभ्यां समुद्रेण विनाशितम् ॥ किणो इत इत आगच्छति रत्नाकरः॥ प्रतिवर्षमागच्छति। किंतु वर्षाकाले एकस्मिन्नेव कार्तिकमासे स्फारकल्लप्रघनोल्लोलकल्लोलहल्लोहलगर्जनं नवदशदिवसपर्यन्तं शुष्यति। हल्लोहलमाडम्बरविशेषः॥ हन्त समुद्रस्योच्चत्वेन शाकिनीपालय इव दृश्यन्ते भूगताः पत्तनपरम्पराः॥ हारीसेदानीं पश्य पुच्छदण्डकलानिर्भरभ्रमणेन महावेगपवनसंमुखं याति नौका। पुच्छदण्डकला नाम नौकापश्चाद्भागवर्ती अनिलाभिमुखगमनहेतुर्दारुनिर्मितो भ्रमणशीलो यन्त्रविशेषः॥

[Page 48] तरंग इति। तरङ्गतरला तरीः करोति लोलदोलारतिं

वर्त्मावरि शिरो मल्लवल्लवधानी टुडु। कथनमि परिदृश्यते जलगते-ऽपि यद्गत दिशाविमन्ने परं न खलु विलोचनं शक्नोति ॥२॥ य इति। न लगति तरीः शैवालेषु न कर्कटका म्लस्करिणविधे नो वा शैलाः समादृश्यन्ताः। अनुकूलगतिर्वातः मेघा न वारिरि यत् ततः समरशीर्षे तन्द छिन्नं वचो रिपोर्भवेत् ॥६॥ सत्यं भवेदेव ॥ उस्स इति। पत्तावालः सागरे सिन्धुदुर्गे च एकान्तं राक्षसानां निलयः।

[Page 49] अस्माभिः स ननु स्वयं मारणीयः किं चिन्तया स्वस्ति युक्त्यै भवतु ॥७॥ युक्तिरुपायः। एतेन पराक्रमापेक्षया युक्तेराधिक्यं लक्ष्यते। तथाचोक्तमाचार्यैः। 'उपायेन तु यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः' इति। हन्त समुद्रमध्यमं साम्प्रतं संप्राप्ता स्मः॥ अमात्यराज एतत्समुद्र-गतम् अद्भुत पश्य। एषा खलु नौका पुरो यद्वेन करपत्रसवानेन द्वीपजृम्भमाणगर्जत्सटाजटिलांसभीपणसिंहबन्धुराङ्गतुवरगन्धाम्बुभय-कन्दद्वावद्धस्थितदृस्तगदवेगविन्यासजर्जराणि शैवालकूटानि कतित्वा कर्तिन्त्रा याति। करपत्रं क्रकचम्। कतित्वा छित्त्वेत्यर्थः॥ अत्र कण्ठदघ्न जानुदघ्नेषु पानीयेषु मौक्तिकशुक्तयो दृश्यन्ते॥ हन्तात्र जम्बालेषु लग्नापि कापि नौका समुद्रसलिलवर्धनेन स्वत एव बहिर्निर्गता। श्रीकण्ठस्तु लग्ना वि का नि ग्रीष्मा इत्यत्र गिन्गाश्रा इत्यत्र च लग्ना अपि का अपि नौकाः निर्गता इति बहुवचनतया व्याकुरुत। रामचन्द्रेण तु अस्मन्मतानुसारेणैव व्याकृतम्॥ सुभद्रात्र पश्य एकस्मिन् भागे दशतालप्रमाणास्तरङ्गमाला दृश्यन्ते, अन्यस्मिन्न ताः। तरङ्गमालात इत्यत्र 'जसो वा स्त्रियामुदोतौ' इत्युकारः॥ हारीतात्र पश्य शैलनिष्पद्यमाननदीप्रवाहपतनवेगेन सर्वतोऽपि मधुराणि समुद्रपानीयानि गृह्णन्ते कर्णधारजनैः॥ पल अन्यद्भुतमेतत्। यत् खलु क्वापि क्वापि भागे समुद्रः शार्ङ्गधनुर्ज्यामुक्तशरवेगं प्रवहति॥ अङ्गद समुद्रः उद्योग इव लक्ष्यते। हन्त निसर्गेणैव भूवलयादपि समुद्र उन्नतः॥ सत्यमेव यत् खलु पुरः पुरो गच्छतामस्माकं सोपानसंतति-न्यायेन समुद्र उन्नतो वर्तते। संततिः परम्परा॥ अत्र पश्यत केषामपि द्रोण्यः आवर्तमानेषु आवर्तेषु चक्रभ्रमं भ्रमन्त्यः सहसा मज्जन्ति॥ सुभद्र एष खलु मुक्तपाथेयरुचिरस्माकं नाविको जलगता कठिनकर्कटकनख-दलिताः अलग्नसमीरणतयार्द्राः प्रवालपल्ली. जलमानुपहरणाद्गृहीत्वा खादति॥ अत्र पश्य लक्षयोजनविस्तारदुर्गपर्यन्तगते पशुरक्षाधिष्ठिते खण्डी-राज्ये स्वर्णनिदानवालुकायां नरा ओघरत्नानि स्वयं संचरन्ति। अत्रैव रामरावणयुद्धात्पलायितः प्रहारक्षतसर्वाङ्गः कोऽपि राक्षसः अद्यापि

लीनरतिप्रति । वालुकाः सिकताः ॥ अम्हो कथं विपुलं बाधकं संवृत्तं यत् खलु एकदैव घनघटा सिन्धुसलिलेषु पानाय आकाशादवतीर्णा ॥ अहह पानीयैः सह मेघोदरं प्रविष्टा कापि द्रोणीपरम्परा ॥ कथं पानवेगात् षष्टियोजनपर्यन्तं तालशतप्रमाणं नीरेष्ववटः पतितः । अहो इत्यत्र 'यावदादिषु वस्य' इति वकारस्य लोपः । हन्त तस्मिन्नवटे सहसैव यान्त्यो नैकाः उडुपतरण्यः पतिताः । रे रे भद्रमुखाः झटिति कबन्धेषु लोहस्थाणुकंदकपातनैः द्रोणीयानं कुण्ठयत । कबन्धेषु जलेषु ॥ अहह अत्र मत्स्यपुच्छच्छटाधूननैः फडिति स्फुटिताः का अपि द्रोण्यः ॥ हन्त केषामपि द्रोणीपरम्परेव पातितसकलान्तरीपवृत्तेण जलनिधिजलतरलत्वकारणेन अकाण्डसमुपस्थितेन अपांसुलेन महता झञ्झावायुना कुत्रापि भागे नीयते कादम्बिनी ॥ ही ही उपशान्तो झञ्झावायुः । तस्मादस्माकं नौका प्रेरणीया । ही हीति हर्षद्योतको निपातः ॥

[Page 50] कथं दिशा न ज्ञायन्ते ॥ भवतु संमुखाचक्रं द्रक्ष्यामि । संमुखाचक्रं नाम दिक्परिज्ञानहेतुर्यन्त्रविशेषः ॥ भो उत्तरदिग्भागे आगतं प्रवहणम् ॥ ननु तत्रैव सिन्धुदुर्गः ॥ बल दूरदृष्टिनलिकेन पश्य पश्य । दूरदृष्टिनलिको नाम दूरतरवर्तिवस्तुनिर्णयैकहेतुः पर्वपरिहीणो वेणुविशेष ॥ ननु पश्यामि । अमात्यराज किरातसेविते एकस्मिन् पर्वते त्रयः प्राकारा दृश्यन्ते ॥ तदेव तस्य दुर्गम् । तस्माज्झटिति द्रोणी प्रेरणीया ॥ एषा शिथिलीकृता पवनपट्टिका । एष पुनर्नौकामुखदण्डः संभ्रम्योपरि किंचित् कृष्टः । पवनपट्टिका नाम नौकातिशीघ्रगमनहेतुर्महत्तरस्तिरस्करणिका विशेष । मुखदण्डो नाम पुरोभागवर्ती नौकायाः पुरोगमनपार्श्वगमनपश्चादागमननिवर्तनमन्दगमनशीघ्रगमनस्तम्भनादिहेतुर्भ्रमणशीलो नानासूत्रः काष्ठनिर्मितो दण्डविशेष. ॥ अमात्यराज एष दृश्यते नातिदूरे नातिसमीपे दुर्ग. ॥ कथं देवसेना इवास्मान् दृष्ट्वा कैटभ इव दैत्यैर्दशास्यैः राक्षसैः सह सज्जते विभण्डकहतक ॥ हन्त आगच्छन्निव दृश्यते ॥ कहं इति । कथं स्निग्धो रक्षसां सिन्धुदुर्गाहितस्थितिः । मानुषस्य कृते भीतः करं ददामि जड इव ॥८॥

[Page 51] कथं राक्षसा आगताः ॥ मूर्ख प्रेक्षणीयम् ॥ आर्य मा भैषीः ॥ भवतु रक्षोघ्नमन्त्रं पठिष्यामि ॥ भो भो यावदेष प्रतिस्पर्धी न प्रबलीभवति तावत् विरचिताग्नियन्त्रशतघ्नीडमरूडिण्डिमभड्डुदुन्दुभिढक्काचर्चरीझल्लिझल्लरीझर्झरहुडुक्कातालमद्दलमृदङ्गडप्फध्वनि.सारणपटह -

निर्घोषं दर्पणबिम्बा दर्शनीयास्तेषु आत्मप्रतिबिम्बमजानन् जानन् प्रतिराक्षसबलं कदाचित् पलायनपरो भवेत् ॥ तथा कर्तव्यम् ॥ अहो कथमुत्थित एकदैव प्रलयघनघटाघोरगर्जनाडम्बरगम्भीरः शब्दसंमर्दकोलाहलः॥ साधु साधु अपूर्व उपायो निर्मितः ॥ महाराजप्रसादः ॥ अहो राक्षसबलमेतत् । शब्दकोलाहलेन सामग्रीबहुलत्वं ज्ञायते । जयपराजयौ च निर्णयाविषयौ । कदाचिद्विधिदुर्विलासवशात् स जारयेनास्माकं राक्षसानां प्रतिराक्षसानां च यद्येकत्वं भवेत् तदा महाननर्थो भविष्यति । यावदेते राक्षसा मम स्वाधीनास्तावदेतैः सह क्वापि गन्तव्यम् । भो भो वयस्या आगच्छत । जा इत्यत्र दा इत्यत्र च 'यावदादिषु वस्य' इति वकारस्य लोपः ॥ कथं न वोऽप्यत्र दृश्यते । अहो सफला जाता अमात्यराजयुक्तिः ॥ अहो दैवं सहायं महाराजस्य मन्यामहे ।

[Page 52] यद्राक्षसबलावलिप्तः प्रबलो विभण्डकोऽपि पलायितः । भो जयवृत्तं निवेदयितुं महाराजसमीपं गन्तारो भवामः ॥ नन्वनुकूलपवननोदिताया द्रोण्या माहात्म्येन झटिति प्राप्ताः स्मः पारावारवेलाम् । णोल्लिदाए इत्यत्र 'नुदेर्णोल्लः' इति णोल्लादेशः । हन्त नीरे समुद्रो निम्नतरस्तस्मात्सावधानं कोलक्षुद्रवरणिफलकसाधनैस्तरामः ॥ भोः सर्वेऽपि यूयं निजनिजगृहं यात्वा शिशुदारान् पश्यत । अहमेक एव महाराजपादसंनिधानं यामि । शिशुदारानित्यत्र शिशूंश्च दारांश्चेत्यर्थः ॥ अहो विस्मयप्रदमिदं संविधानम्॥ वयस्य अतिसाहसं कृतममात्येन॥ ननु राज्यमेवास्य॥ देव पुत्रस्य ॥ ननु राज्यमेवास्येति भणिते देव पुत्रस्येति एष भणति । सर्वथैषा सरस्वती सत्या भवतु । भ्रमरक किं तत् ॥ भोः स्थविर स्पष्टं सर्वमपि कथय ॥ नन्वानन्दपरवश एष तस्मादेव गद्गदाक्षरं कथयति । गग्गरमित्यत्र 'गद्गदे रः' इति रेफादेशः ॥ देव पुत्रस्य जनन्या सह देवी आगच्छति ॥ भोः स्थविर का नाम सा जननी ॥ पुत्रस्य ॥ वयस्य किं पीडयसि गच्छतु जरठः ॥ तथा ॥

[Page 53] जयत्वार्यपुत्रः पुत्रमहोत्सवेन ॥ देवि सर्वमेतत् तवैव प्रसादः ॥ मम प्रियवयस्यस्य पुत्रः संजातः ॥ उपविशतु महाराजः ॥ देव्युपविशा । अहमप्युपविशामि । देवि कथमत्रभवती बहिः संचरति ॥ सिद्धविद्दत्तवल्लीभक्षणेन ॥ सिद्धविदत्तवल्लीभक्षणेन एवं शरीरदृढत्वम् ॥ किं स सामान्यः ॥ अपि स एव योऽत्रभवत्याः पित्रा चण्डवेगेनाङ्गदेशादनन्तचतुर्दशीमध्याह्नेऽत्र प्रेषितः ॥ अथ किम् ॥ भवति वर्धसे पत्रेन शिशुना ॥ कथमामन्त्रणोचितायां देव्यां मामामन्त्रयसे । क वे

गतानि वर्षाणि ॥ वर्धता देवी पुत्रेण ॥ क्षण साधत्कौतुक करिष्यामि । प्रथम यत्र त्व गतस्तत्रैव गच्छ । वर्धता भवान् पुत्रमहोत्सवेन ॥ ननु सर्वस्य देवी छत्र क पुनरहम् ॥ छत्र प्रधानमित्यर्थ ॥ किमाकाशात्पतित एव बाल' ॥ अम्भालशब्दो देशीय' । अहो मातृमुख एव तस्माद्बहुधन्यो भवेत् । तथा चोक्त ज्योतिश्चक्रार्णवे । 'धन्यो मातृमुख सुत ' इति । बहु भूय । श्रीकण्ठस्तु बहुधण्णो इत्यत्र बहुधान्य इति व्याकार्षीत् । तस्याय भाव । बहुषु धान्येषु सत्सु बहूनि धनानि तेषु सत्सु कोशसमृद्धि , तस्या सत्या राज्याभिवृद्धिरिति । रामभद्रेण तु बहुधण्णो इत्यत्र धनशब्दस्य सेवादित्वेन द्वित्वमङ्गीकृत्य बहुधन इति व्याचक्रे ॥ आर्य सत्यमेव ॥ महाराज इदानीम् अनपराधाहम् ॥

[Page 54] आर्यपुत्र आनन्दच द्र इति अस्य नामधेय कर्तव्यम् । यतो युवयोरुभयोरपि नामैकदेशघटितम् ॥ को नाम लङ्घते देवीशासना क्षरम् ॥ आर्यपुत्र उत्सङ्गे स्थापय पुत्रकम् ॥ यद्देवी आज्ञापयति ॥ सद्य इति । सर्वक्षोणीमण्डलीनाथेदानीं भासि स्फीत सूनुना गेहिनीभ्याम् । गङ्गागौरीषण्मुखैर्हर इव भूमिलक्ष्मीमन्मथैर्विधुरिव ॥६॥ विधुर्विष्णु ॥ पुत्तो इति । पुत्रो जातस्तव तुष्यन्ति लोका रिक्त कोश सभृत लोकगेहम् । बालमेव प्रेक्षितुमेति लोको नव्य नव्य पत्तने भवति वृत्तम् ॥१०॥ आर्यपुत्र किं ते पुनरपि प्रिय करोमि ॥ अतोऽपि किमपर प्रियम् । पश्य , एक इति । एकच्छत्रपतित्व मम त्व रूपापि तुण परम् एषा प्राणवधूस्तथाङ्ग- पतिना व धुत्व बद्धम् । सिन्धुस्थौ विनितो विभण्डकरिपुर्वशावतस सुत किं याचे गृहाण नाम भुवने यद्देवि मे दुर्लभम् ॥ ११ ॥ तथाप्येतदस्तु ॥

[Page 55] सज्जा इति । सजा पङ्कपटु श्लोककरणे निन्दन्तु मा सत्कविं मिथ्यादोषगवेषणैकमतयो मा भवन्तु दुष्पण्डिता । ईर्ष्या- रोषकरान्तिके निजकृतिं वाचयतु मा सत्कवि मा वघ्नन्तु नरस्तुति सुकवयो दुरुदर पोषयितुम् ॥१२॥ अपि च । अथ गगागौरीषण्मुखैर्हि हरो वा इति दृष्टान्ते पूर्वमुक्तेऽपि भङ्गयन्तरेण पुनराह ॥ आणंद इति । आनन्दसुन्दरीगिरिभूचम्पकवल्लिजह्नुजाजुष्ट । आनन्दचन्द्रशारज शिखण्डचन्द्रेश्वरश्चिर जयतु ॥ १३ ॥ गिरिभू पार्वती । जह्नुजा गङ्गा । शारज षण्मुख । प्राकृतसस्कृतसाधारणगण स एष श्लोक ॥

इति पदवाक्यप्रमाणज्ञमहोपाध्यायभट्टनाथविरचिताया आनन्दसुन्दरी- नामसट्टकव्याख्याया चतुर्थ यवनिकान्तरम् ॥ संपूर्णमिदं व्याख्यानम् ॥

NOTES

Page 1 : Note the initial doubling in प्पडिहलिद्दरं, प्पत्तपत्ता and प्पहासं; many such instances are seen in this text; obviously the author has first the Sanskrit expression in mind, and then he puts it into Prakrit. भामह illustrates काउं and ताव; in dramas कादुं and दाव are quite usual in prose, Hemacandra would find the latter as normal in शौरसेनी. In this context पहर, वीराहदं in verse 4 and संपदि, किदिसु in verse 21 below may also be noted. Verse 2 cf Marathi कोड–कौतुक, Desi कुड्डं–कुतुकम्. Verse 3 : Com. specifically reads मूढंडो.

Page 2 : The correction of मुहं into तुंडं shows the author's desire to use more Marathi (Mar.) or Mārathi-like words हक्कारिस्सं cf. Mar. हाकारणें. Note भयंदरं= अभ्यन्तरम्, परंदु = परंतु, णिरन्तर = णिरंदर (p 5) (Hema iv. 261). पोरअ cf. Mar. पोर or पोरगा. Against the specific grammatical tradition, more than once this text shows वि after अनुस्वार. अहइं = अथ किम् which is treated as one word. Normally तादृश = तारिस, so here तादृक्ष = तारिक्ख. Note पाउद for प्राकृत.

Page 3 : Verse 5 : सत्तट्ठोचिलिविप्पहु indicates his mastery over seven or eight languages and scripts. Verse 6 : Com. रसुम्मिल्लो = रसोन्मीलो ! After अहइं, the Com. presumes an additional passage with a verse which *may be tentatively reconstructed thus :* अवि पज्जुण्णकवरासंसमए किं पि (or वि) भणामि । बालीसालवणगारवे कथमई गंठमि इं सदम्मं, ईसाए य हु तस्य संकह सुहा धीरा गुणं गेण्हद । थो किं दीपवमोदि (or *वपहि) संकइ सुहं पंडिच्चवन्भुम्भदा, दाणि सम्मक्खंबुरासिवक्खं सुम्मेदि सिट्ठं

जइ ॥१४॥. With चक्खिज्जंत, घोडो and फुरफुरंत cf. Mar. चाखणें, घोडा and फुरफुरणें. Is there no दूर्वा grass in सिन्धुदेश, for, as the author puts, it seems something new to horses? विदूषक's remark presumes that to compose in Prakrit was something below dignity.

Page 4: We come across plenty of change of स to द in these verses (see my observations on this point in my Intro to चंदलेहा, pp. 62 ff). Note होदे=भवते Verse 10 Com specifically presumes सभा for सहा. Verse 11 Now and then the Com. proposes alternative readings

Page 5 ठाणमही looks like a doublet? Is दण्डकुमारिका to be explained on the analogy of दण्डदास? Note the use of Dative महूसवाय, करणिज्जाय, धादुवाय etc. भद्दंतस्स is abnormally Sanskritic. सिन्धुदुर्ग is a well-known fort on the Western Coast near Malvan (Dt. Ratnagiri); it was built by Shivaji and was often a scene of conflct between Marathas and Siddis The author has in mind some historical episode from the Maratha period The term सिद्द stands obviously for सिद्दी, a term used for Africans or Abyssinians. cf सिद्दी-जोहार etc. in Mar. Compare फलि, पहट्ट and पेट्टंत with Mar. फाल, पहाट and पेटणें.

Page 6: Verse 14. One is reminded of ग्रावस्थपतन्त्य मुहुर्मुहुः etc शाकु° VII 17. Com. reads णिरुत्तरंगं agreeing with P corrected. चहुट्ट=निमग्न, लीन in देशी, but here मग्न according to the Com. Cf. popular Mar. चकोट. Cf. गांव टेंबून, फाकणें, पोट in Mar. with गामहेऊणं टेम्बूण, फक्किअ and पोट्टए Verse 15: Should we read गहणो for गहणे? जअदेहि गहणो भामासो तरंगेहि (गहणो) सिन्धु व भाइ।. पंदइ for फंदइ?

Page 7 : Verse 18 : Perhaps Com. सहरं for मवये. घूर for घूम is Marathi. खड्ड cf. Mar. खड्यों. According to the Com. मण्डूरक perhaps says हे रायं सोत्थि होदे instead of जेदु महाराओ।

Page 8 : राजा has perhaps an additional sentence, according to Com., like this, जं सव्वेहि ज्जेव जुज्झसि. Com. has perhaps भो रायं instead of महाराओ in the speech of मण्डूरक. The source of the wit lies in the double meaning of वंश (family as well as bamboo) and क्षय (ruin as well as house). शुक्क cf. Mar. शुंकणें. मोच्चिआ cf. Mar. मोजा Kannada *mocci,* shoes. विदूषक creates laughter : it may be at his or other's cost.

Page 9 : It is a part of the sacred routine of a Brahmana that he should get up early in the morning and finish his holy rituals. विदूषक amusingly sets aside the routine, and thus an occassion for humour. Com. perhaps has only हुं for वद्दो तद्दो said by राजा. cf. Mar. लघुशङ्का, passing urine. The king's speech has some more sentences according to Com. : the jocular adjective मुट्ठिमेय, used by विदूषक, reminds the king of मानन्द-सुन्दरी whose waist was slender enough to be held in a fist. गुहं = ग्रथितम्. वसदु cf. Mar. वसणें.

Page 10 : Here we have a गर्भनाटक which extends almost up to the end of this Act. Com. has perhaps कम्मोगुरुत्वं for अत्तणा सह. Terms like मङ्गल, कल्याण etc. are used specifically for wedding, especially in the South. Verse 20 : कंचोलि, cf. काचोळी in Mar. मोचिया is more akin to Kannada pronunciation. घोलो cf. Mar. *ghola* as in पायघोळ. Note Com. on पट्टाण. Note मय्य for मार्य, generally मज्ज. It is the king who had given मानन्दसुन्दरी,

in her male dress, a name पिङ्गलक and hence विदूषक jocularly refers to him.

Page 11 · Verse 22 : Are we to read सुंदरसिरी भगोद ?. घेऊण cf. Mar. घेऊन.

Page 12 · The humour lies in the reference that विदूषक, though a Brahmana, is addicted to flesh; and still he parades that he kills an animal only after uttering मंत्र चक्खणे cf. Mar. चाखणें, खाइको cf. Mar. खाटीक, घडि घडि cf. घडोघड 'every moment' in Mar.

Page 13 · कदली is a kind of deer गोली or गौली stands for गोधिका, domestic lizard, पाल in Mar. The author is referring to some popular saying. मुक्खपदपुढ-माहिहेअ, Voc., 'you who have the first claim to the title of a fool'. पोरअ as on p 2 above In discussing the gender of अच्छी, the Com. has the reading of T in view. कियत्ती cf Mar किती. Note पदारिक्ख or पदारिच्छ for पुतारक. Verse 23 : One is reminded of a सुभाषित verse 'अरसिकजनभाषणतो रसिकजनैः सह वरं कलहः । लम्बकुचालिङ्गनतो लिकुच-कुचापादताडनं श्रेयः ॥'. कुहलदं = कुहरतां.

Page 14 : Verse 24 : Better रअणसुसमा = रदनसुषमा; please omit [=कुसुमा] in the Com चकिर = चक्र is abnormal. थपराङ्गे मुहुरास्फालयन्, cf पाट थोपटीत in Mar. धाई a maid servant' in Mar. मक्कडचेट्टं cf. माकडचेष्टा in Mar. टेर cf. थेरडा in Mar.

Page 15 : गेहजामादुओ cf. घरजावई in Mar. घट्टकी, तुरुक, घडघडइ cf घटीक, तुर्क and घडघडणें in Mar. पचारेहि cf. पाचारणें in Mar. ठक्कामि reminds one of थकणें in Mar. सोडइ cf. सोडणे in Mar.

Page 16 : The reading might have been even घडिघडिचं for पडिघडिअं as above on p. 12. विस्संती=विश्रान्तिः,

or अपि भ्रान्तिः as in the com. On p. 17 ब्भमो=भ्रमः. Verses 26-7 : पक्कंत cf. Mar. पाक्करणें. Com. notes some alternative readings. डोल्लेसुं cf डोले in Mar. T reads कय्य माए (for कहिं) and is followed by Com. This doubling of the initial consonant प्पहावेण, प्पहावो etc. even in prose is rather abnormal

Page 17 : विदूषक at times creates humour by unusual, if not obscene, references इमिणा संविहाणेण etc. This is an indirect compliment by the poet, to himself. भवभूति also uses similar expressions 'अहो सरसरमणीयदा संविहाणस्स' in his मालतीमाधव VI The author repeatedly uses देव्व = देव. Verse 28 : Com घरस्स for घराण and some other variants also. Very often the com. has the readings of T in view.

Page 18 सोंग is still current in मराठी which is a देशी language in the opinion of भट्टनाथ. Note the reading of T गमिरो होहि तुवं followed by Com Note मज्झण्ण for मज्झण्ह. The गर्भनाटक ends with विदूषक's speech.

[2]

Page 19 : T reads विदूषक's speech differently and it is followed by Com Note भ्रम्मालयं, कालयं in T. मेंगो सम्पटः is a देशी word; has it anything to do with the Mar. word 'मेंगला' meaning 'meek or submissive'? पेहाण्ए cf. Mar. पेहरा. As in T the Com has some additions in king's speech. That आनन्दसुन्दरी is surrounded by fifty ladies reminds us how कर्पूरमञ्जरी was guarded by an army of girls, posted in different directions. झुरसि cf. Mar. झुरणे. Verse 2 : Com. तन्वी for T तणुई instead of कण्णं. रंदंतो and खंच cf. रडणें and खांच in Mar. The text of

the commentary is more akin to that of T. सवत्तिमा cf. सवत in Marathi.

Page 21 : Note the additions in विदूषक's speech in T and Com The sentence 'वअस्स, कहं···अदि वाहृणिज्जो !', put in the mouth of प्रतिहारी, should be really speaking read as a part of the king's speech which follows (स्वगतम्) अहो विसेसप्पपरंपरा I. Moreover the king is to utter it loudly, प्रकाशम्, which word, therefore, should be substituted for प्रतिहारी. It is a quite unlikely that प्रतिहारी should address विदूषक, as वअस्स, and further express anxiety how the time should be passed. Obviously प्र. stands for प्रकाशम् and not for प्रतिहारी. The original reading घणस्साम is corrected as पारिजाअ in P. Does this mean that the poet घनश्याम (the author of the present सट्टक) himself was one of the characters of the main drama ? *The Com also omits those two speeches put in round brackets by* P. Note विदूषक's consent by होइ होइ which expression seems to be the forerunner of Mar. होय होय. Verse 8 : संसदि is an instance how the Sanskrit form is being retained.

Page 22 : Read तत्तभवं *for* तत्थभवं, or *split* the latter तत्थ भवं, if it is to be read as तत्थ. This verse can be converted into Sanskrit without voilating metre. Note the forms पप्पादर, विहादि, अदिरेओ, अलंकिदि, पंदिदाणं in which त is changed to द. पोत्थअं cf. Mar. पोथी. वहिरट्टो cf. Mar. वहिरट.

Page 23 : In the long prose passage that follows, the poet seems to be greatly influenced by similar descriptions found in the works of बाण, दण्डिन्

and particularly of सुबन्धु who is wellknown for his श्लेष. सिरिस=शीर्षं, rather abnormal. The Com. shows some differences in the text, often agreeing with those of T. वस्सोग्घसारा=वस्वौकसारा=अलका. गोविंदा, better render once by गोपेन्द्राः. हरिवट्टणक्कत्थिई=हरिवर्तनैकस्थितिः; below on page 25, गद्दक्कसहाओ=गदैकसहायः; the Sandhi in both the cases deserves attention. Note also एक्कक्क=एकैक on page 27, and गयक्कय=गतैकक on page 37. घट्टर cf. घटरा in Mar.

Page 24 : ण दक्खवंति णिम्मतोंडं cf. तोंड दाखवीत नाहींत in Mar. स्वर्णं=सोण्ण, compare सोन in Mar. Note खचिद=खचित, because खइद might give some other meaning. कुडण cf. Mar. कुडणें. Note देहूण, rather an abnormal form. पिऊण cf. पिऊन in Mar. The Com. has in view most of the readings of T on this page. कंजिया, खिडक्किया cf. कांजी and खिडकी in Mar.

Page 25 : उम्मट्ट=उन्मत्त, compare उमंट in Mar. Rather वज्जिदंसणो. The simile तिक्खमऊहो विअ लोअवंधवो is not very happy : तीक्ष्णमयूखत्व is not the cause of sun's popularity. Note पल्हाद=प्रह्लाद. कुडणावोडो is a mock-horse. The Com. has some additional expression in the Prakrit text in which the word दोग्घट्ट must have occurred. Note सूर्यः=सुय्यो which is optionally allowed in शौरसेनी. T however has सुज्जो.

Page 26 : The commas in the four lines (from एसो उण etc.) should be put as in the Sanskrit com. T has some different readings followed in the com. Better रहस्स for हस्स.

Page 27 : कोल here has perhaps nothing to do with कौलधर्मं, but refers to family (कुल) traditions. Better read इदो परं as in T. Verse 7 : Obviously the

Com follows T तय+म्+असण, म् is a Sandhi-consonant Does the Com take चक=चक्रम्?

Page 28 स्मर=सुमर द्रोण is a kind of tree bearing white flowers Note मोदुअ=मोदक (also on page 31) काहली, a kind of trumpet or quiver ?

Page 29 . णुव=नृप, rather abnormal खज्जूरीशुक seems to be a kind of parrot habitually perching on खज्जूरी trees The gender of भाव presents some misgiving, so better read घरादार भर भाव महत्तर। Verse 15 T and Com begin this verse differently थीजइ cf Mar निजवे पञ्जर= पिंजर, Mar पिंजरा ढक्कल and खेल cf Mar ढकलणें and खेलणें सिद्दिय, here सिहय, stands for स्तन, and it is a देशी word तडप्पडयति cf तडफडणें in Mar विंचुअ cf Mar विंचू

[3]

Page 31 कढिल्ल, generally कडिल्ल meaning कटीवस्त्र,

Page 32 The speech of राजा needs a little emendation पिअ for विअ, then we have first two lines of वसन्ततिलका thus तुज्झ पिअ म्हि ण पिओ सि तुमं ण मज्झ, सहिस मणो तुइ खु तीअ वरं सुसेहि। followed by इत्थ भणिदे देवीए The two concluding lines are uttered by राजा below, thus making verse No 4 complete सुसेहि cf सुसणें in Mar

Page 33 Verse 6 Are we to read मणहरतमा यं? Note that the speeches of विदूषक and राजा, following verse 7, are not found originally in P possibly because they contain a bit vulgar reference

Page 34 . After मुत्ता विअ the Com has something more इरोली a देशी word meaning a row of trees, here 'row, series.

Page 35 : Verse 9 : थोडइ, सोडइ cf. Mar. थोडवें, सोडवें. रिञ्छोली or रिञ्छोडी a row (in देशी, a row or cluster of stars).

Page 36 : Verse 10 : The presence of rainbow near the moon is unscientific. Verse 11 : This retains its metre even when rendered into Sanskrit.

Page 38 : विदूषक's use of मअवदी is obviously obscene.

Page 39 : तलवेंड for तलवेंट. Both गएड and गेएड are used by our author. डुक्करी cf. डुक्कर in Mar.

Page 40 : The author treats लवङ्गतरु, रोहपतरु etc. as one word; that alone explains the change of त to द. Some of the objects or exhibits in the park are not quite clear.

Page 41 : Note the Dat. sing कुदूहलाय. दावेहि (in the foot Note 3), cf. दावणें in Mar. to show. सिमुवा cf. शिसवा in Mar. तथा एव = तह च्च.

Page 42 : सारिणी for सारणी a channel. जंपस cf. in Mar. सुहाय Dat. sing. : such usages are inherited from similar expressions in Sanskrit found in plays. संतुस्सइ=संतुष्यति. टक्कइ cf. टाकणें in Mar.

Page 43 : रौप्यप्रतिमायन्त्रम् is a silver plate with mystical diagram and letters, used as an amulet. Read संका-घट-पउइ for metre. Rather सन्वरी-सव्वमोमं. उक्कंदिम cf. ओळांडणें in Mar.

Page 44 : In the opinion of घनश्याम, a सट्टक must contain गर्भनाटक; and a good poet must have written a सट्टक. घनिरावाणीविक्कयी-one who ever sells his speech. विदूषक combines both humour and logic. It is obvious from the alternative sentence in the mouth

of विदूषक how the author himself hesitates to use an obscene reference Note the sandhi सेवा एव=सेवा व्व, वावेत्ति=व्वा वा इत्ति. T has an additional passage with a verse, and it is commented upon by भट्टनाथ

Page 47 : Here begins the second गर्भनाटक representing the defeat of विद्दड्म Here again an additional passage is presumed by the commentary

Page 49 : The long additional passage is commented upon by भट्टनाथ Read सडाजदिलसभीसया कप्पूया cf कापूस in Mar Note सदो=स्वत Read समुद्दपाणी Put a दण्ड after सचरति. Read एवकद् व्व घणघडा etc and further सहस व्व जतीश्रो. Read पाडिय for पाडिव

Page 50 : समुद्दाचक्क is obviously the 'Mariners' Compass' and दूरदिट्ठिणलिश्र the Telescope note their explanations by the Com दक्कलणिज्जा cf दकलयों in Mar पंवणपट्टिश्रा the sail and णोश्रामुद्दद्दो the helm पेक्खिश्र is corrected by पाहूण, a Marathi word

Page 51 : घनश्याम is describing विभाण्डक as राक्षस This should help us to correctly understand who रावण was Better put a दण्ड after दसणिज्जा Note again the संधि, एवद् व्व

Page 52 हुडुग cf हुडुग, a boy, in Kannada. वाइल cf वाईल in Mar

Page 53 : कहिं गदाइ वरिसाइ reminds one of a similar expression in Mar किं श्रम्भालादो etc मग काय आभाळातून पडला हा मुलगा ?.

Page 64 : The verse no 12 has some personal touch of घनश्याम

पज्जसूई

of विदूषक how the author himself hesitates to use an obscene reference Note the sandhi तेण पुव=तेण प्व, णावेत्ति=ण वा इत्ति T has an additional passage with a verse, and it is commented upon by भट्टनाथ

Page 47 Here begins the second गर्भनाटक representing the defeat of विहङ्ग Here again an additional passage is presumed by the commentary

Page 49 The long additional passage is commented upon by भट्टनाथ Read सडाजडिलंसभीसए कप्पूण cf कापून in Mar Note सदो=स्वत Read समुद्दपाणी Put a दण्ड after सचरति Read एक्कंद प्व घणघडा etc and further सहस प्व जतीश्रो. Read पाडिय for पाडिव

Page 50 समुद्दाचक्क is obviously the 'Mariners' Compass' and दूरदिट्ठिणलिअ the Telescope note their explanations by the Com ढक्कणिज्जा cf ढकलणें in Mar पंवणपट्टिआ the sail and णोआगुहदडो the helm पेक्खिअ is corrected by पाहूण, a Marathi word

Page 51 : घनश्याम is describing विभाण्डक as रावस This should help us to correctly understand who रावण was Better put a दण्ड after दसणिज्जा Note again the सन्धि, एक्कद प्व

Page 52 हुडुग्ग cf हुडुग, a boy, in Kannada बाइल cf बाईल in Mar

Page 53 . कहि गदाइ वरिसाइ reminds one of a similar expression in Mar कि श्रब्भालादो etc मग काय श्राभालातून पडला हा मुलगा ?

Page 54 : The verse no 12 has some personal touch of घनश्याम

पज्जसूई

ERRATA

Due to the distance between the Editor and the Press, the machine proofs could not be seen by the Editor who regrets very much, therefore, that some dots, hyphens etc. are not clearly printed in some places.

Page	Line	Read
१	१७	लुलंतकुश्र
२	१६	सकौतुकौं
४	५	फइल्लो जे एक्कमासा
४	२६	मुद्द-देवश्रा
५	४	संवुत्ता[२]
५	२६	पिट्ठुलाहिंडज्मंव
६	१८	जाइ ट्ठर
६	२५	पिदु·लुलिश्रो
६	२५	गंघावलि
७	१६	श्रप्पमंदश्शो
८	१४	मिलिदा।
९	१०	सरोपमुपवीतं
11	15-17	Remove I after
		णाहरे and सोरही
१३	७	मुक्तपदपुडमाहिट्ठेश्र
१३	२३	सुदिं
१४	१३	कंचुईणं
१५	६	सव्वं
१५	१६	मंतिहि
१६	१६	परंदु
१७	१८	कञ्चुकिनी

२१	२०	•गांठंतरट्टं
२१	२१	महाणे वसइ
२३	१८	थंधुलेहेंव
२४	११	पदाइआ दह
२५	३	विसयट्ठण
26	5	Commas as in com.
२६	११	णिम्मावयवो
२६	१७	गुणलेस
२७	६	फव्वघयेण
२७	१२	जेव्व,
३०	१३	तवावलिद"
३०	१४	हिमसुरसघिट्टिअ
३१	१२	सरहस
३७	८	दाणघारि
३७	२२	रोमावली•
३९	७	एविह
४२	२	एककसि णारिएल
४२	१२	जाइ सहिदो
४२	१५	णहस-नाम
४३	३	पडिमाजत
४३	४	वहू कप्पूर
४३	१५	कहिदाअ णो
४३	१६	एहाणटिक्किद
४३	२४	गच्छम्ह
४५	२६	ण वेत्ति
४७	१६	अमघराअ,
४८	५	मरू लवण
५९	८	प्रवन्धे स्तौवि
६१	२२	तथा चोक्तम्
६९	१९	पेशलैस्तूलै

BY Dr. A. N. UPADHYE

1 *Pamcasuttam* of an Unknown Ancient Writer: Prākrit Text edited with Introduction, Translation, Notes with copious Extracts from Haribhadra's Commentary, and a Glossary. Second Ed , Revised and Enlarged, Crown pp. 96, Kolhapur 1934.

2. *Pravacanasāra* of Kundakunda. An authoritative work on Jaina ontology, epistemology etc.: Prākrit text, the Sanskrit commentaries of Amṛtacandra and Jayasena, Hindī exposition by Pānde Hemarāja: Edited with an English Translation and a critical elaborate Introduction etc New Edition, Published in the Rāyachandra Jaina Śāstramālā vol. 9, Royal 8vo pp 16+132+376+64, Bombay 1935

3 *Paramātma prakāśa* of Yogindudeva An Apabhramśa work on Jaina Mysticism: Apabhramśa text with Various Readings, Sanskrit Tīkā of Brahmadeva and Hindī exposition of Daulatarāma, also the critical Text of *Yogasāra* with Hindī paraphrase. Edited with a critical Introduction in English New Ed , Published in the Rāyachandra Jaina Śāstramālā vol 10, Royal 8vo pp 12+124+396, Bombay 1937.

4 *Varāṅgacarita* of Jatāsimhanandi A Sanskrit Purānic kāvya of A D 7th century: Edited for the first time from two palm-leaf Mss with Various Readings, a critical Introduction, Notes, etc , Published in the Mānikachandra D Jaina Granthamāla No. 40, Crown pp 16+88+396, Bombay 1938

5 *Kamsavaho* of Rāma Pānivāda A Prākrit Poem in Classical Style: Text and Chāyā critically edited for the first time with Various Readings, Introduction, Translation, Notes, etc Published by Hindī Grantha Ratnākara Kāryālaya, Hirabag, Bombay 4, 1940, Crown pp 50+214.

6 *Usāniruddham*: A Prākrit Kāvya (attributed to Rāma Pānivāda) Text with Critical Introduction, Variant Readings and Select Glossary, Published in the Journal of the University of Bombay, Vol. X, part 2, September 1941, Royal 8vo pp. 156-194

7. *Tiloyapannatti* of Jadivasaha. An Ancient Prākrit Text dealing with Jaina Cosmography, Dogmatics etc. Authentically edited for the first time (in collaboration with Prof Hiralal Jain) with Various Readings etc. Part I, Published by Jaina Samskṛti Samrakṣaka Samgha, Sholapur 1943, Double Crown pp 8+38+532

8. *Bṛhat Kathākośa* of Hariṣena. A Thesaurus of 157 Tales in Sanskrit, connected with the Bhagavatī Ārādhanā of Śivārya: The Sanskrit Text authentically edited for the first time, with Various Readings, with a Critical Introduction (covering 122 pages), Notes, Index of Proper Names etc.

Published in the Singhi Jain Series, No 17, Bhāratīya Vidyā Bhavana, Bombay 1943 Super Royal pp 8+20+123+406.

9 *The Dhurtakhyana A Critical Study* This is a critical essay on the Dhurtakhyana (of Haribhadra) which is a unique satire in Indian literature Included in Ācharya Jinavijayaji's edition, Bhāratiya Vidyā Bhavana, Bombay 1944, Super Royal pp 1 54

10 *Candralekhā* of Rudradāsa A Drama in Prākrit The Prākrit Text and Sanskrit chayā authentically edited with a critical Introduction, Notes etc It is an important Saṭṭaka resembling Karpūramañjari in various respects The Introduction presents a study of Sattaka in the back-ground of *Indian theory of drama and also a critical survey of some* half a dozen Sattakas, most of them brought to light for the first time Printed in graceful types at the Nirnayasagara Press, Bombay Bharatiya Vidyā Bhavana, Bombay 1945, Royal 8vo pp 8+66+96

11 *Lilāvati* of Kutuhala (*c* 800 A D) *Prakrit* Text and an anonymous Sanskrit commentary, critically edited with Introduction, Glossary, Notes etc It is a stylistic romantic Kavya dealing with the love story of king Satavahana and Līlāvatī a princess from Ceylon Published in the Singhi Jain Series Royal Octavo pp 28+88+384, Bombay 1949

12 *Tiloyapannatti* of Jadivasaha As above No 7, Part II, with Indices etc *Introduction Double Crown, pp 116 540,* Sholapur 1951

13 *Ānandasundari* of Ghanaśyāma A Drama in Prākrit. The Prakrit Text and the Sanskrit comm of Bhaṭṭanātha, Authentically Edited for the first time, with Critical Introduction, Notes etc Demy pp 102 *Published by Motilal Banarasi Dass,* Banaras 1955

14 *Kattigeyanubpekkha* of Kumāra with the Sanskrit Commentary of Śubhacandra An important work dealing with Jainism in its different aspects (In Press)

15 *Kuvalāyamālā* of Uddyotana A Didactic Campū in Prakrit One of the early Prakrit Romances written in fluent style and containing important linguistic material (In Press)
